

Т. 18
Т. А. 110
КН. 2
11188

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• КИРИЛ
И МЕТОДИЙ •

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1983

ТОМ XVIII КН.2

ТРУДОВЕ
НАВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
•CYRILLE
ET METHODE•
DE
V. TIRNOVO

FACULTÉ PHILOLOGIQUE
TOME XVIII, LIVRE 2
LINGUISTIQUE
SOFIA 1983

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
•КИРИЛ
И МЕТОДИЙ•

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ XVIII, КНИГА 2
ЕЗИКОЗНАНИЕ
СОФИЯ 1983

80
Л А 718
Л 87

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д-р Станьо Георгиев (гл. редактор),
проф. к. ф. н. Никола Ковачев, доц. к. ф. н. Йордан Еленски,
ст. ас. Мария Дамянова (секретар)

1592 / 1984

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА

гр. В. ТЪРНЕВО ДП

© Великотърновски университет „Кирил и Методий“

1983

c/o Jusautor, Sofia

СЪДЪРЖАНИЕ

1. А. Кондукторова. Суфиксалните лични имена в съвременната българска антропонимия от славянски произход	7
2. С. Пенева. Влияние некоторых фонетических факторов на динамические корреляты гласных в болгарском и русском языках	41
3. Т. Махрова. Опыт сопоставления интонации русского и болгарского языков по синхронно звучащим параллельным речевым отрезкам	95
4. Д. Банков. За историзма на традиционната историческа граматика на френския език	111
5. Р. Йосифова. „Напаст божия“ от Елин Пелин (Опит за лингвостилистичен анализ на разказ)	127
6. Л. Селимски. Из историята на наставката <i>-вск-</i> в българския език. Прилагателни на <i>-вск-</i> в текстове от XVII—XVIII век. Част I (Увод. Формален анализ)	157
7. ив. Еленски. Българската бройна форма от славянско гледище	187

TABLE DES MATIÈRES

1. A. K o n d u k t o r o v a. Die durch Suffixe gebildeten Eigennamen in der gegenwärtigen bulgarischen Anthroponymie slawischer Herkunft	7
2. S. P é n é v a. L'influence de certains facteurs phonétiques sur la corrélation dynamique des voyelles en bulgare et en russe	41
3. T. M a c h r o v a. Essai de comparaison de l'intonation de la langue russe et bulgare à la base des extraits parallèles sonnante synchroniquement	95
4. D. B a n k o v. L'istorisme de la grammaire historique traditionnelle du français	111
5. R. J o s s i f o v a. „The Scourge of God“ (Napast bozhia) by Elin Pelin. (An attempt at a linguistic and stylistic analysis of the short story)	128
6. L. S e l i m s k i. On the history of the suffix -ck-in the bulgarian language. Adjectives in -ck-in Texts from the 17th and 18th Centuries. Part I (Introduction, Formal Analysis)	157
7. Y. E l e n s k i. Les fondements slaves de la forme numérale du pluriel du substantif en bulgare	187

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

Анастасия Кондукторова

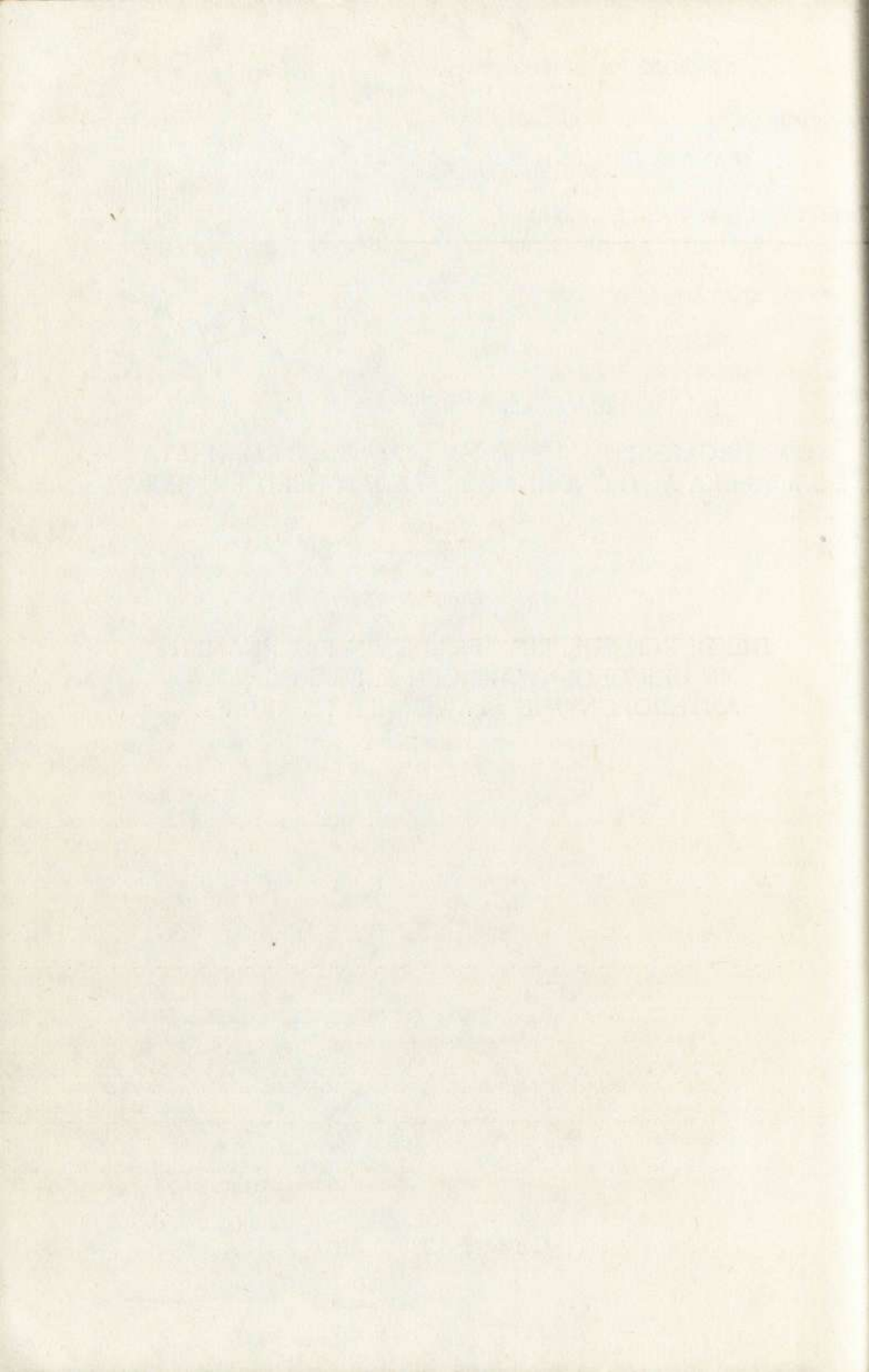
СУФИКСАЛНИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА В СЪВРЕМЕННАТА
БЪЛГАРСКА АНТРОПОНИМИЯ ОТ СЛАВЯНСКИ ПРОИЗХОД

Anastasia Konduktorova

DIE DURCH SUFFIXE GEBILDETEN EIGENNAMEN
IN DER GEGENWÄRTIGEN BULGARISCHEN
ANTHROPONYMIE SLAWISCHER HERKUNFT

София 1983

Образуването на лични имена (ЛИ) чрез суфиксация заема важно място в общата проблематика на антропонимите. Разглеждането на отделните суфиксални словообразователни типове и модели ЛИ е една от важните задачи на антропонимията, чието поставяне и разрешаване ще доведе до разработката на самите ЛИ и до окончателно изясняване на спорната им същност.

Суфиксалните ЛИ не са специално проучвани в българската езиковедска литература. Отделни автори¹ са ги включвали в своите граматики само като изолиран илюстративен материал, когато са разглеждали наставките на съществителните имена. В първото системно проучване с популярен характер, принадлежащо на книжовника и обществения деец Трайко Китанчев,² се посочват някои характерни за антропонимите наставки, като се привеждат голямо количество примери за отделните словообразователни типове, но работата не дава необходимите научни сведения за всяка антропонимична наставка, за продуктивността на употребата ѝ и за териториалното ѝ локализиране. На въпроса за умалителната и ласкателната суфиксация при ЛИ се спира Г. Вайганд³ в изследването си, посветено на българските собствени имена. Заслуга в проучването на отделни словообразователни типове ЛИ има Ст. Младенов. Като отхвърля мнението на К. Иречек и Г. Вайганд за румънско влияние в имената *Радул*, *Драгул* и други, той защитава тезата за славянския характер на суфикса -ул.⁴ По-обстойно на наставките -ан, -ин, -ун, -ул, -уна и на участието им в образуването на ЛИ Ст. Младенов се спира в „Грамматика на българския език“ (1939 г.), в „Geschichte der bulgarischen Sprache“ (1929 г.) и в статията „Etymologisches aus einer kurzgefaßten Geschichte“⁵.

За образуването на суфиксалните ЛИ в съвременната езиковедска литература се пише малко. Обект на разглеждане са преди всичко рефлексите на отделни антропонимични суфикси с оглед на тяхната поява, словообразователни особености и регионално разпростра-

¹ П. С. Калканджиев, Българска граматика, Пловдив, 1936; Н. Костов, Българска граматика, С., 1939; А. Т.-Балан, Нова българска граматика, С., 1940.

² Тр. Китанчев, За някои собствени имена в българския език, в-к „Новини“, Цариград, бр. 1—7, 1893.

³ G. Weigand, Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen, Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XXVI—XXIX, 1921.

⁴ Ст. Младенов, Има ли нещо румънско в имена като Радул, Драгул, Тихол и под.? — Родна реч, IX, 1935, кн. 3, с. 128—135.

⁵ Списание на БАН, XII, 1930, с. 112—114.

нение. В това отношение можем да посочим статиите на Н. Ковачев⁶ и Св. Иванчев⁷. По-конкретно антропонимичните суфикси се разглеждат от Л. Андрейчин в „Основна българска граматика“ (1944 г.) и в „Грамматика на българския книжовен език“ (1964 г.).

С настоящото проучване си поставяме за задача да установим състоянието на съвременната суфиксална система при ЛИ. За тази цел градим изследването си върху материал от суфиксални ЛИ със славянски произход, които функционират в периода между 1900—1976 година. Този пласт ЛИ определяме като съвременна българска антропонимия. Антропонимичните суфикси разглеждаме синхронно, в зависимост от вида на антропонимичната основа, към която се прилагат, и от семантичния нюанс, който носят някои от тях, като констатираме степента на употреба, което способствува за разграничаването на продуктивни и непродуктивни словообразователни типове ЛИ и приемствеността между стари и нови модели.

За основа при определянето на понятието словообразователен тип на ЛИ ние вземаме разбирането на М. Докулил, който формулира словообразователния тип като „единство от ономасиологическите структури на редица думи (т. е. единство на цялостното структурно значение и единство от взаимоотношенията на съставните части на тази структура), единство от лексико-граматическите категории на словообразуващата основа и единство на форманта.“⁸ Антропонимичният тип подчиняваме на тези изисквания, но по отношение на единството на основата проявяваме по-широко разбиране, като набелязваме в нея няколко словообразователни плоскости (основи на пълни имена, на съкратени имена, основи на оценъчни имена).

Моделът характеризира конкретните особености на всяко образувано ЛИ, числящо се към определен антропонимичен тип. Като анализираме суфиксалното образуване на ЛИ в съвременния български език, ние поставяме акцента на живите типове и модели, по които се създават и могат да се създадат нови ЛИ. При подбора на материала имаме пред вид тези ЛИ, които носят най-добре безлезите на типичната антропонимична суфиксация и се отличават с по-значителна употреба.

ЛИ определяме като особени лексически единици, които се из-

⁶ Н. П. Ковачев, За личните имена със суфикс -ош, -уш в българската антропонимия. — В: „Славистични проучвания“, С., 1973, с. 103—119; Някои наблюдения върху личните имена на -ош и -уш в български език в сравнение с тези в полски. — *Prague jezykoznawcze*, z. 53, 1977, *Zeszyty naukowe uniwersytetu jagellońskiego*, s. 15—25.

⁷ Св. Иванчев, Още веднъж за имената на -ек (-ов). — Български език, XXIII, 1973, кн. 6, с. 498—503; Сокращенные двусложные открытые личные собственные имена на -о/-а после твърдого согласного в болгарском языке. — Балканско езиковедство, 18, 1975, кн. 1, с. 57—82.

⁸ М. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, Praha, 1962.

ползуват в речта, за да се назове точно определено лице с цел да се индивидуализира, отдели и обособи като единично, без да се дават указания за неговите диференциални признаци, т. е. без да се посочва някаква връзка между качества на назованото лице и семантиката на думата, с която то се обозначава. По тази своя строга съотнесеност към определен индивидуален денотат те се противопоставят на нарицателните имена (НИ). Към лицето те се насочват пряко, без посредничеството на понятията. ЛИ са различни по своята смислова характеристика, по ролята им в процеса на общуването, по честите им морфологични, фонетични и ортографични колебания. Те имат характерна структурна оформеност, която в много случаи нарушава правилата на лексикалното словообразуване. Според А. Суперанска⁹, анализирайки строежа на ЛИ, трябва да говорим само за основа и форманти, доколкото влизачите в състава на основата префикси, корени и суфикси обикновено са само „слагаеми“ на онези доономастични образувания, които са послужили като база за собствени имена; в състава пък на последните са влезли вече готови основи-епоними (изходното име, от което се образува дадено наименование—от гр. ἐπίωνος „наименов. щ, даващ на нещо своето име“), които или са се оформили като ономастични форманти, или са останали в неизменен вид при превръщането на епонима в собствено име.

Изясняването на спецификата на структурния тип на ЛИ е свързано с анализ на начините на възникването им. Словообразователните начини в антропонимията са съотносителни с тези, с които се образуват и НИ. Това са характерните за НИ морфологическо словопроизводство (включващо афиксацията и наслагването) и конверсията. Нов в образуването на ЛИ се оказва не самият начин, а създаденият чрез него, с помощта на словообразователни средства, придобили свое антропонимично значение, произтичащо от особеностите на личното име, семантичен и структурен тип.

Най-често приложимият морфологичен начин за създаване на ЛИ в съвременната българска антропонимия е суфиксацията, която се проявява в прибавянето на суфиксална морфема към образуващата антропонима основа.

За суфиксални ЛИ приемаме специфичните структурни единства на основа и антропонимичен суфикс, които не се срещат в езика като НИ.

В езиковедската литература производящата основа най-често се определя като сема, която се явява по отношение на думата тази нейна част, която я мотивира като определена езикова единица и встъпва в качеството на нейна семантична и материална база.¹⁰ Производяща в антропонимията е основата, от която непосредствено

⁹ А. В. Суперанская, Структура имени собственного, М., 1969, с. 22.

¹⁰ Н. М. Шанский, Очерки по русскому словообразованию, М., 1968, с. 22.

с помощта на словообразователни средства се образува лично име. База на словообразуването на ЛИ може да бъде цяла дума или производящата основа на основна дума. В качеството на цяла дума, взета като производяща основа за получаването на ЛИ, се използват апелативни и епонимични видове. Отгук говорим за апелативни и епонимични производящи основи. Апелативна основа се явява всяко съществуващо в езика нарицателно име, към което без допълнителни промени направо се прибавя съответен суфикс — например основа *гълъб* в ЛИ *Гълъба*, *Гълъбка*, *Гълъбин*, *Гълъбчо*. Епонимичната основа представлява цял ономастичен вид, взет като производяща основа — например основа *Пирин* в ЛИ *Пирина*, *Пиринка*, *Пиринчо*. При образуването на ЛИ често в антропонимията се вземат за производящи основи части, получени от съкращаването на ЛИ. Така например възникват ЛИ *Дѐна*, *Дѐньо*, *Дѐнко*, в които като словообразуваща се отделя основа *ден*, получена от съкращаването на личното име *Младѐн*. В част от ЛИ изходната производяща основа фонетично или морфологично трансформира своя първоначален вид. Например ЛИ *Райко* е образувано от *Радко* (*Радкьо*), където *рад* се променя след прехода на *д'* в *й*. Производящата словообразователна основа на антропонима може да бъде едночленна — да се състои от един корен (*Гълъбин*), или двучленна — да притежава сложен морфемен състав (*Добромър*).

Суфиксите, които следват производящата основа и изграждат ЛИ, определяме като антропонимични поради тяхната типичност, която ги отделя от апелативните суфиксални морфеми. Своеобразието на тези суфикси се проявява в няколко отношения:

Първо, по отношение на значението суфиксите на ЛИ се различават от суфиксите на НИ. Основното предназначение на антропонимичните суфикси е да субстантивират, т. е. да оформят модел на индивидуално название, в случая на лично име. В ономастиката това е основен закон в производството на имена.¹¹ При НИ суфиксите варират или изменят лексическото значение на основата. За разлика от тях антропонимичните суфикси остават почти безучастни към нейното значение. Като семантически детерминанти те се проявяват само в ограничени случаи. Типичен пример за семантическото постоянство на образуващата името основа по отношение на последващия ѝ афикс са отапелативните ЛИ (ЛИ, образувани непосредствено от основи на НИ — например *Явора*, *Яворин*, *Яворинца*), в които суфиксът се оказва само средство за създаване на нов формален антропонимичен модел. Докато при НИ самите суфикси са с определено значение, то антропонимичните суфикси не винаги носят семантическа натовареност или ако приемат някакво значение, то е

¹¹ Вж. Й. Заимов, Български топонимични наставки. — *Onomastica*, VII, 1, 1961, с. 196.

специфично. Антропонимичните суфикси се проявяват като формообразуващи елементи и придават нова морфологична характеристика на производящата основа. В антропонимията тази характеристика се свежда до означаването на рода на името.

Второ, спецификата на антропонимичните суфикси се определя и от мотивите на техния избор. Както в апелативното словообразуване, така и в антропонимията появата на суфиксите се свързва с езикови, чисто структурни и евфонически причини, но едновременно с тях от значение тук се оказват и т. нар. екстралингвистични фактори на психологическия мотив, подражението и традицията. От това произтича и по-голямата свобода при избора на антропонимичните суфиксални морфемни и по-произволното съчетаване на съдържащите се в тях форманти. Как възникват суфиксите на ЛИ?

Най-често антропонимичните суфикси функционират в границите на апелативното словообразуване. Заимствувани от НИ, в ЛИ суфиксите губят своята предишна деривационна и семантична определеност, като придобиват нови качества на средства за субстантивация на образуващата основа. Освен със суфиксите, взети от НИ, ЛИ разполагат и с богата система от собствени суфиксални морфемни, които не са известни в апелативната лексика. Създаването им става в резултат на по-активно проявяващите се в антропонимичното, отколкото в нарицателното образуване процеси на аналогията и контаминацията. По аналогия в качеството на суфикси за нови лични имена се използват финалите на традиционни антропонимични модели или цели лексеми, загубили семантичната си проницаемост. Например завършъкът -дин на популярното у нас ЛИ *Костадин*, получено от чужд модел, се привнася като суфиксална морфема и на някои домашни ЛИ, като *Веледин*, *Добрадин*, *Живодин*. Контаминацията при образуването на антропонимичните суфикси се проявява в склонността към усложняването им чрез привличането на други суфикси като: -анка, -анела, -ануела. Нови антропонимични суфикси се създават и чрез преразлагане състава на ЛИ. Така може да се обясни например възникването на старинния суфикс -ман (*Драгомън*). От ЛИ *Драгомър* е вероятно отпадането на -ир и прибавянето на популярния славянски суфикс -ан към *Драгом*, при което впоследствие полученият завършък -ман се откъсва като суфиксална морфема, която започва да се включва в образуването на други ЛИ.¹²

В зависимост от формално-семантичния характер на антропонимичните суфикси ЛИ разделяме на неутрални и деминутивно-хипокористични (умалително-ласкателни).

¹² Вж. Н. П. Ковачев, Поглед върху българската ономастика с корен брат, бат. — Известия на Инст. за бълг. ез., XIX, 1970, с. 219.

Суфикси за образуване на неутрални ЛИ

Неутралните ЛИ са обикновено официалната паспортна форма на името. При образуването им суфиксалната морфема участва само като структурен елемент със своята основна формална функция. Според И. М. Железняк¹³ в антропонимията това означава образуване на антропоними от апелативи и антропоними, т. е. създаването на особен род съществителни.

Суфикс -А, -Я

Суфиксът -а е един от най-важните славянски форманти, произтичащ от -а (първоначално *а̄). Активен е в образуването на НИ от женски род (*жена, вода*), абстрактни съществителни имена (*слава*), колективни названия (*господа*). Антропонимията на всички славянски езици познава този суфикс като типичен елемент за образуване на женски ЛИ. ЛИ на -а са стари по произход. В литературата по антропонимия се посочват няколко вида лични -а имена: „женски лични имена, производни от съответни мъжки (*Борислав—Борислава*), имена на деятели (*Домолега*), имена, означаващи носители на свойства (*Мила*), означения на място (*Загора*), съкратени и умалителни ЛИ на -а (*Бера, Мира*).¹⁴ На гласна -а завършват най-голяма част от съвременните български ЖЛИ от славянски произход. Формантът се явява показател за родовата принадлежност на името. В зависимост от изходната образуваща основа могат да се набележат няколко структурни групи ЛИ на -а, -я:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: *Агна* (Илч., ОА), *Божѝра* (Илч., ОА), *Вѝста* (ОА), *Взѝра* (ОА), *Грѝда* (ОА), *Грѝзда* (ОА), *Гѝльба* (Илч.), *Жѝра* (Илч.), *Жѝляза* (ОА), *Злѝта* (Илч., ОА), *Лѝбеда* (ОА), *Нѝвѝна* (ОА), *Огня* (ОА), *Плѝма* (ОА), *Рѝда* (Илч.), *Смѝла* (Илч., ОА), *Срѝбра* (Илч., ОА), *Цвѝта* (Илч., ОА), *Цвѝта* (Илч., ОА), *Явѝра* (ОА), *Ясѝна* (ОА).

1.2. От адективна основа: *Багрѝна* (Илч.), *Грѝза* (Илч., ОА), *Мѝля* (Илч.), *Рѝда* (Илч., ОА), *Срѝбрена* (Илч., ОА), *Стѝмена* (Илч., ОА), *Ясѝна* (ОА).

1.3. От номерална основа: *Трѝя* (ОА).

1.4. От вербална основа: *Влѝдя* (ОА), *Дѝя* (Илч.), *Лѝба* (Илч., ОА), *Нѝйда* (Илч., ОА), *Стѝна* (Илч., ОА), *Стѝя* (Илч., ОА), *Трѝя* (ОА).

¹³ И. М. Железняк, Очерк сербохорватского антропонимического словообразования, Киев, 1969, с. 10.

¹⁴ У. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, Р., 1964, s. 125.

2. Двуосновни ЛИ:

2.1. Стари двуосновни ЛИ. Тук отнасяме старинните двучлени, които намират своя първообраз още в индоевропейски. В съвременната антропонимия те функционират след продължителна еволюция и след действието на редица влияния от други модели: *Берислава* (Илч., ОА), *Благомила* (ОА), *Благомира* (ОА), *Благослава* (ОА), *Богдана* (Илч., ОА), *Богомила* (Илч., ОА), *Боримира* (ОА), *Борислава* (Илч., ОА), *Бранимира* (ОА), *Бранислава* (ОА), *Будимира* (Илч., ОА), *Владимира* (Илч., ОА), *Владислава* (Илч., ОА), *Годеслава* (Илч.), *Десимира* (Илч., ОА), *Десислава* (Илч., ОА), *Добромира* (ОА), *Драгослава* (ОА), *Радимира* (ОА), *Ростислава* (ОА), *Светослава* (ОА), *Станимира* (Илч., ОА), *Станислава* (ОА), *Ярослава* (ОА).

2.2. Нови двуосновни ЛИ: Тук могат да се посочат някои съвременни ЛИ, създадени по модел на старинните композити: *Белослава* (ОА), *Бенислава* (ОА), *Благовеса* (ОА), *Благоцветта* (Илч., ОА), *Венислава* (Илч., ОА), *Верадина* (Илч., ОА), *Веромира* (Илч.), *Весислава* (ОА), *Ганислава* (ОА), *Живомира* (ОА), *Звездимира* (ОА), *Звездомира* (Илч., ОА), *Златизора* (ОА), *Златимира* (ОА), *Златозара* (ОА), *Златомира* (ОА), *Зорислава* (ОА), *Лъчезара* (Илч., ОА), *Любовлада* (ОА), *Любозара* (ОА), *Първозара* (ОА), *Първолета* (ОА), *Радосвета* (Илч., ОА), *Свободозара* (ОА), *Свободомира* (ОА), *Цветодара* (ОА), *Цветозара* (Илч., ОА), *Цветомира* (Илч., ОА), *Ценомира* (ОА).

Материалът показва, че най-често суфиксът се свързва с именни основи, а по-рядко с глаголни. Присъщ е на композитните антропоними, където служи за образуване на производни ЖЛИ от изходни форми на МЛИ. В съкратени ЖЛИ като *Люся*, *Крася*, *Надя*, които възникват по руски образец, той е носител на известна хипокористичност. Трябва да се обърне внимание, че в някои модели на -а, -я нямаме суфикси, тъй като тези ЛИ не представляват свързване на основа със словообразователен формант, а се явяват части от пълни имена, в които се изпуска началната или крайната част (*Людмила*—*Мила*)

Суфиксът изключва образуването на МЛИ. Единици са ЛИ *Жела* (ЛК), *Вая* (ЛК) и др. На -а, -я завършват някои МЛИ, локализиращи в Западна България: *Деня* (Илч.), *Мяля* (ЛК), *Огня* (ОА), *Цола* (ЛК) и др.

Суфикс -АЙ

Суфиксът -ай се съдържа в архаизувани наследени МЛИ, семантично насочващи към пожелание за някакво свойство или способност на носителя на името: *Белай* (Илч.), *Богдай* (ОА), *Владай* (Илч.), *Драгай* (Илч.), *Милай* (Илч.), *Рослай* (ОА), *Цветай* (Илч.), *Чернай* (Илч., ОА), *Чернай* (Илч.). В съвременната антропонимия този словообразователен тип вече не се поддържа.

Суфикс -АК, -ЯК

„Присъщ е за сферата на славянската разговорна лексика като суфикс със значение на аугментативност, пренебрежителност или обобщителност.“¹⁵ В българската антропонимична система на XV век се е отличавал с висока продуктивност (*Босяк, Бояк, Братяк, Бързак, Веляк, Новак* и др.¹⁶). В съвременното творчество на имена той почти не се използва. Може да се отбележи в единични антропонимични образувания, означаващи носители на известни качества: *Вълчак* (ОА), *Веляк* (Илч.) или при ЛИ, получени направо от НИ, където се явява „апелативна праформа на антропонима“¹⁷ — *Босяк, Живак*.

Суфикс -АЛИЯ, -ИЛИЯ

Нов произведен антропонимичен суфикс, получен от -ал, -ил + -ия, неприсъщ на апелативното образувание. Образова ЖЛИ като: *Найдалия* (ОА) *Невалия* (ОА), *Радосталия* (ОА), *Росалия* (ОА), *Ружилия* (ОА).

Суфикс -АН, -ЯН, -АНА, -ЯНА

Стар славянски суфикс, генетически възходящ от —* апъ. Участва в състава на обемиста група български ЛИ. В нарицателното словообразуване той се прилага рядко, главно за оформянето на съществителни с пренебрежително или подигравателно значение, като *готован, повлекан, дебелан* и др., и за образуването на форми на минали страдателни причастия (*желан, запрян*). Като антропонимичен суфикс е значително по-продуктивен, което се дължи в известна степен на общославянския му характер. Познат е като активен словообразователен елемент в антропонимията на полски (*Bozan Głisan, Doman, Miłan, Wojan*)¹⁸, чешки (*Bocan, Bojan, Božan, Živan*)¹⁹, и сърбохърватски език (*Budan, Dušan, Hodan, Miłan*)²⁰. Хронологически антропонимичните модели с този суфикс се отнасят към едно значително ранно образувание. Възникването им е ставало по различни пътища: 1. Непосредствено от готова именна или глаголна образувача основа. 2. От съкратената част на едноосновни и двуосновни ЛИ. 3. От фонетично и морфологично трансформирана основа.

¹⁵ И. И. Железняк, цит. соч., с. 41.

¹⁶ Турски извори за българската история, С., 1966, т. II, с. 59—103.

¹⁷ И. М. Железняк, цит. соч., с. 41.

¹⁸ W. Taszycki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Krakow, 1971.

¹⁹ Y. Svoboda, op. cit., s. 158.

²⁰ T. Maretič, O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, RJA Z, 82, (XV), Zagreb, 1886.

В. Ташицки поставя имената с -ан, -ян на границата между пълните двукоренни ЛИ и на техните гальовни форми. Тук суфиксът има субстантивираща функция като формален завършък на усечен първи компонент (*Mikowan* от *Miko-slaw*, *Gnievan* от *Gniewo-mir*). Изтъква се, че тези имена по-късно са привлекли след себе си голям брой свои подобия или самотитни по форма имена (*Bojan* от старопол. *bojcsie*, а то от стб. Бојтн са²¹). Търсенето на първоизточника на имената с -ан, -ян сред съкратените двучлени е възможно но вероятно е и обратното — те да са възникнали по морфологичен път от различни прости основи, но за доказване на това становище е необходимо диахронно изследване.

В съвременното образуване на ЛИ не може да се говори за някакъв активен словообразователен процес с използване на -ан, -ян, а само за прилагане на отдавна създадени модели с този суфикс или за създаване по аналогия на тях на малък брой имена. С отдалечаване от времето на своята поява антропонимичният суфикс е загубил първоначалното си смислово значение. Създадени като модели с аугментативен или хипокористичен оттенък (напр. *Бабан*, *Главан*, *Мързан*, *Чипоран*) или като пожелателни носители на налагащо се качество (*Живан*, *Силян*), днес голяма част от имената с -ан, -ян звучат напълно неутрално.

Могат да се посочат следните видове ЛИ с -ан, -ян и със съответствието за образуване на ЖЛИ -ана, -яна:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: МЛИ — *Агнян* (ОА), *Батан* (Илч., ОА), *Божан* (Илч., ОА), *Божуран* (Илч.), *Боран* (ЛК), *Братан* (Илч., ОА), *Братян* (ЛК), *Брезан* (Илч.), *Бурян* (Илч., ОА), *Веждан* (ОА), *Верян* (ОА), *Вълкан* (Илч., ОА), *Вълчан* (Илч., ОА), *Върбан* (Илч., ОА), *Главан* (Илч.), *Горан* (Илч. ОА), *Горян* (Илч., ОА), *Гроздан* (Илч., ОА), *Гълъбан* (Илч.) *Дарян* (ОА), *Душан* (Илч., ОА), *Звездан* (Илч., ОА), *Златан* (Илч., ОА), *Зоран* (Илч. ОА), *Зорян* (ОА), *Косан* (Илч.) *Лозан* (Илч., ОА) *Момчан* (Илч.), *Огнян* (Илч.), *Орлян* (ОА), *Росан* (Илч., ОА), *Свилан* (Илч.), *Свободан* (Илч.), *Силян* (Илч., ОА), *Сребран* (ОА), *Утешан* (ОА), *Цветан* (Илч., ОА), *Чубран* (ЛК); ЖЛИ — *Братана* (ЛК), *Вълкана* (Илч., ОА), *Вълчана* (ОА), *Върбана* (Илч., ОА), *Горана* (Илч., ОА), *Гроздана* (Илч., ОА), *Душана* (ОА), *Звездана* (Илч., ОА), *Златана* (Илч., ОА), *Зоряна* (ОА), *Капкана* (Илч.), *Лозана* (Илч., ОА), *Росана* (Илч., ОА), *Съзана* (Илч., ОА), *Цветана* (Илч., ОА), *Яблана* (Илч.).

1.2. От адекватна основа: МЛИ — *Белан* (Илч.), *Велян* (ОА), *Витан* (Илч., ОА), *Витана* (ОА), *Добран* (Илч., ОА), *Добрян* (ОА), *Дроган* (Илч., ОА), *Живан* (Илч., ОА), *Китан* (Илч., ОА), *Милан* (Илч., ОА), *Милян* (ЛК), *Радан* (Илч., ОА), *Русан* (Илч., ОА). *Свежан* (ОА), ЖЛИ — *Беляна* (Илч., ОА), *Благана* (Илч.), *Веселана*

²¹ Вж. W. Tazzycki, op. cit., s. 45.

(Илч., ОА), *Добрàна* (Илч., ОА), *Добрÿна* (Илч., ОА), *Драгàна* (Илч., ОА), *Дражàна* (ЛК). *Живàна* (Илч., ОА), *Милàна* (Илч., ОА), *Милÿна* (ОА), *Радàна* (Илч.), *Румÿна* (Илч., ОА), *Русàна* (Илч., ОА), *Силÿна* (ОА).

1.3. От номерална основа: *Първàn* (Илч., ОА), *Първàна* (Илч., ОА), *Троян* (Илч., ОА), *Трояна* (Илч., ОА).

1.4. От вербална основа: МЛИ — *Блестàn* (Илч.), *Борÿн* (Илч.), *Вайн* (Илч.), *Владàn* (Илч.), *Галян* (Илч., ОА), *Деян* (Илч., ОА), *Стоян* (Илч., ОА); ЖЛИ — *Делÿна* (Илч., ОА), *Деяна*, (Илч., ОА), *Стояна* (Илч., ОА), *Траяна* (Илч., ОА).

2. ЛИ от съкратена основа: *Венÿн* (съкр. от *Невèn*—ОА), *Делàn* (съкр. от *Недèлко*—ЛК), *Ладàn* (съкр. от *Влàдо*—ОА).

Суфикс -А, -Е, -О, -У(Д)ИН-,(Т)ИН

С този суфикс се образуват само сърбохърватски и български ЛИ по подобие на разпространените модели на имена като *Костадìn* (от *Константин*—лат. *constantis*), *Мавродìn* (гр. *μαυροδίνος*) или под влияние на старинните славянски имена *Драготин*, получено от *Драгот* (а) + *ин*, а възможно е и образуване от *Драг* (о) + сложната наставка- от (ин), *Радотìn*, получено от *Радот* (а) + *ин*, или от *Рад* + (от)ин: *Варадìn* (ОА), *Велидìn* (Илч.), *Верадìn* (ЛК), *Верадìна* (ЛК), *Войдìn* (ОА), *Вукадìn* (Илч.), *Вълкадìn* (Илч.), *Драгодìn* (Илч.), *Жевадìn* (ОА), *Живодìn* (ЛК), *Миладìn* (Илч., ОА), *Миладìна* (Илч., ОА), *Милатìn* (ОА), *Милатìна* (ОА), *Милетìn* (Илч.), *Милодìn* (Илч.), *Милотìn* (ЛК), *Милютìn* (ЛК), *Славодìn* (Илч.), *Стоедìn* (ЛК), *Стоядìn* (Илч., ОА) *Стоядìна* (ЛК).

Суфикс -ЕВА

Малко продуктивен у нас славянски суфикс за образуване на ЖЛИ: *Добрèва* (ЛК), *Милèва* (Илч., ОА), *Царèва* (ЛК).

Суфикс -ЕЙ, -ЕЯ

Характерен е и за другите славянски езици: словин. и срхр. *Dobrej*, луж. *Modlej*, пол. *Dobrzej*, рус. *Гордей*, чеш. *Dobrej*.

У нас суфиксът може да се посочи в малко ЛИ: МЛИ — *Богатèй* (ЛК), *Вихрèй* (ОА), *Драгèй* (ОА), *Здравèй* (ЛК), *Малèй* (ОА); ЖЛИ — *Здравèя* (ЛК), *Недèя* (Илч.), *Славèя* (Илч., ОА).

Суфикс -ЕЛ

Суфиксът -ел е непродуктивен в съвременното образуване на МЛИ. Участва в незначителен брой имена като: *Видèл* (Илч.), *Градèл* (Илч.), *Радèл* (Илч.), *Тишèл* (Илч.), *Трèбел* (Илч.).

Суфикс -ЕН, -ЕНА

Участва в структурата на:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: МЛИ — *Върбен* (Илч., ОА), *Гръзден* (ОА), *Крален* (ОА), *Лозен* (Илч., ОА), *Пламен* (Илч., ОА), *Свилен* (ЛК), *Яблен* (ЛК); ЖЛИ — *Божена* (ОА), *Гълъбена* (Илч.), *Звездена* (ОА), *Златена* (ОА), *Зорена* (ОА), *Лозена* (ЛК), *Мирена* (Илч., ОА), *Момена* (Илч., ОА), *Пламена* (Илч., ОА), *Росена* (Илч., ОА), *Ружена* (Илч., ОА), *Свилена* (Илч., ОА), *Смилена* (Илч.), *Соколена* (Илч., ОА), *Яблена* (Илч., ОА).

1.2. От адекватна основа: МЛИ — *Добрен* (ЛК), *Здравен* (ОА), *Милен* (Илч., ОА), *Милен* (Илч., ОА), *Младен* (Илч., ОА), *Рисен* (Илч., ОА), *Светлен* (ОА), *Сивен* (Илч., ОА), *Цветнен* (Илч., ОА), ЖЛИ — *Гръзена* (Илч.), *Добрена* (Илч., ОА), *Здравена* (Илч., ОА), *Милена* (Илч., ОА), *Младена* (Илч., ОА), *Рисена* (Илч., ОА), *Светлена* (Илч., ОА).

1.3. От номерална основа: *Първена* (ЛК).

1.4. От вербална основа: *Борен* (ОА), *Борена* (ОА), *Владена* (ЛК).

2. ЛИ от съкратена основа: *Будена* (съкр. от *Будимира* — ОА), *Делена* (съкр. от *Неделя*, *Недялка*), *Неден* (съкр. от *Недялко* — ОА).

Стар славянски суфикс, произтичащ от праславянския формант *-епъ, който е „служил за образуването на прилагателни, много от които впоследствие са се субстантивирали“²². Словообразователните модели на ЛИ със суфикс -ен са старинни по произход. При образуването на българските ЛИ суфиксът се е прибавял най-често към именни изходни основи, а в по-редки случаи се е присъединявал и към глаголни основи или към съкратените части на нормални ЛИ. Днес -ен типът не е загубил своята възпроизводимост. Семантично имената, получени по този модел, се свързват с определянето на даден вид качество или веществен произход, взети в преносна употреба, което ни дава основание да ги определим като пожелателни. По-ясно това личи при апелативните ЛИ, които съдържат в структурата си суфикс -ен, -ена. Тази група отнасяме към семантичното образуване.

Суфикс -ЕР, -ЕРА, -ИР

Старинен и отдавна непродуктивен суфикс от славянски произход. Поддържа се от малко МЛИ, създадени в началото на чека: *Будер* (ЛК), *Любир* (ОА), *Момера* (Илч.), *Момчер* (Илч.).

²² А. Н. Савченко, Сравнительная грамматика индоевропейских языков, М., 1974, с. 182.

Суфикс -ЕТ, -ЕТА, -ЕТИ

Под влияние на имена от френски произход с този суфикс в последно време се обновяват някои домашни ЛИ: МЛИ — *Дарет* (ОА), *Милет* (ОА), *Милети* (Илч., ОА), *Радостет* (ОА); ЖЛИ — *Агнета* (ОА), *Бенета* (ЛК), *Ганета* (ОА), *Милета* (Илч., ОА).

Суфикс -И

Вместо характерната за имената от мъжки род морфема *-о*, *-ьо* в Североизточна България се явява като краен формант *-и*: *Бъгри* (ОА), *Бъли* (ОА), *Бъжи* (ОА), *Бъни* (ОА), *Бъси* (ОА), *Бъти* (ОА), *Въли* (ОА), *Въли* (ОА), *Върби* (ОА), *Гъни* (ОА), *Грудьи* (ОА), *Гърди* (ОА), *Добри* (Илч., ОА), *Драги* (ОА), *Жари* (ОА), *Здравьи* (ОА), *Злати* (Илч., ОА), *Люби* (ОА), *Неди* (ОА), *Огни* (ОА), *Ради* (Илч., ОА), *Ръси* (Илч., ОА), *Слави* (Илч., ОА), *Стани* (Илч., ОА), *Цани* (Илч., ОА).

Суфикс -ИАН, -ИЯН, -ИАНА, -ИЯНА

По произход суфиксът е латински. Затвърдява се покрай чужди ЛИ като *Марияна*, *Кристиана* и минава на имена от домашни основи. Образова съвременни ЛИ. Обикновено се свързва с едноосновни ЛИ:

1. От субстантивна основа: МЛИ — *Бурьян* (ОА), *Грудьян* (ОА), *Дарьян* (ОА), *Дарьян* (ОА), *Златьян* (ОА), *Ружьян* (ОА), *Смильян* (ОА); ЖЛИ — *Верьяна* (Илч.), *Дарьяна* (ОА), *Златьяна* (ОА), *Зорьяна* (ОА).

2. От адекативна основа: МЛИ — *Добриан* (ЛК), *Добриан* (Илч.), *Красиан* (ОА), *Красиян* (ОА), *Милиан* (Илч., ОА), *Радиан* (ЛК), *Тихиан* (ОА); ЖЛИ — *Велиана* (Илч., ОА), *Велияна* (Илч., ОА), *Добриана* (ОА), *Добрияна* (ОА), *Красиана* (ОА), *Красияна* (ОА), *Милиана* (Илч., ОА), *Радиана* (ОА), *Русияна* (Илч., ОА), *Светлияна* (ОА).

3. От вербална основа: *Борияна* (ОА), *Делиана* (ОА), *Делияна* (ОА), *Любияна* (ОА).

От съкратени основи се образуват малко ЛИ: *Венеана* (ОА), *Вениана* (ОА), получени от *Невена*, *Весиана* (от *Весела* или *Веселина* — ОА), *Желияна* (от *Желязка* — ОА), *Люсиана* (от *Людмила* — ОА).

Суфикс -ИЕЛ, -ИЕЛА

Суфиксът не е присъщ на нарицателното образуване. В антропонимията се възприема по аналогия на френския завършек *-ella* на

имена като *Мариѐла*, *Люсиѐла* и др. Среща се в отделни съвременни модели: ЖЛИ — *Ганиѐла* (ЛК), *Дариѐла* (ОА), *Добриѐла* (ОА), *Кремиѐла* (ОА), *Люсиѐла* (ОА); МЛИ — *Венциѐл* (ЛК), *Дариѐл* (ОА), *Станиѐл* (ОА).

Суфикс -ИЕНА

Суфиксално антропонимично новообразование, получено чрез вокално разширение на често прилагания в образуването на ЖЛИ суфикс -ена. В ЛИ *Дариѐна* (ЛК), *Десиѐна* (ОА).

Суфикс -ИЙ

Старинен завършък на чужди МЛИ, който в последно време се прилага към някои домашни основи: *Благий* (ОА), *Весѐлий* (ОА), *Възнѐсеный* (ОА), *Дѐбрий* (ЛК), *Дрѐгий* (Илч., ОА), *Рѐдий* (ОА).

Суфикс -ИЛ, -ИЛА

Участвава в състава на:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: МЛИ — *Бати́л* (Илч.), *Божй́л* (Илч., ОА), *Верй́л* (ОА), *Горй́л* (Илч., ОА), *Гостй́л* (ЛК), *Душй́л* (Илч.), *Златй́л* (Илч., ОА), *Игрй́л* (ЛК), *Момй́л* (ОА), *Момчй́л* (Илч., ОА), *Славй́л* (Илч., ОА), *Страхй́л* (Илч., ОА), *Страшй́л* (Илч.), *Царй́л* (ЛК), *Цветй́л* (Илч.); ЖЛИ — *Божй́ла* (ОА), *Момчй́ла* (Илч., ОА), *Страхй́ла* (ЛК).

1.2. От адекватна основа: МЛИ — *Добрй́л* (Илч.), *Радй́л* (Илч.), *Ранй́л* (Илч.), *Сивй́л* (Илч.); ЖЛИ — *Божй́ла* (Илч., ОА).

1.3. От вербална основа: МЛИ — *Бежй́л* (Илч., ОА), *Бой́л* (ОА), *Борй́л* (Илч., ОА), *Бързй́л* (Илч.), *Гладй́л* (Илч.), *Станй́л* (Илч., ОА), *Стой́л* (Илч., ОА), *Хранй́л* (Илч., ОА); ЖЛИ — *Станй́ла* (ЛК), *Стой́ла* (Илч., ОА).

2. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Бонй́л*, *Ботй́л* (от *Бѐгдан* — ОА), *Райчй́л* (от *Рѐдѐво*, *Рѐдко* с преход на д' в й — Илч.), *Цанй́л* (от *Цветѐн* — ЛК).

Този суфикс почти не е присъщ на нарицателното образуване. В структурата на антропонима е еднакво приложим както към именни, така и към глаголни основи. С времето продуктивността му намалява.

Суфикс -ИН, -ИНА

Оформя:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: МЛИ — *Бати́н* (Илч., ОА), *Богй́н*

(Илч., ОА), *Борѝн* (ОА), *Братѝн* (ЛК), *Брезѝн* (Илч.) *Вълчѝн* (Илч., ОА), *Върбѝн* (ОА), *Горѝн* (ОА), *Грозѝн* (Илч.), *Грудѝн* (Илч.), *Гълъбѝн* (Илч., ОА), *Дарѝн* (Илч., ОА), *Жарѝн* (ОА), *Звездѝн* (ОА), *Златѝн* (Илч., ОА), *Лозѝн* (ОА), *Орлѝн* (Илч., ОА), *Пролетѝн* (ОА), *Радостѝн* (Илч., ОА), *Росѝн* (ОА), *Ружѝн* (ОА), *Свободѝн* (Илч., ОА), *Соколѝн* (Илч., ОА), *Сълзѝн* (ОА), *Цветѝн* (Илч.), *Чубрѝн* (Илч.), *Яворѝн* (Илч.), *Ягодѝн* (Илч.); ЖЛИ — *Богѝна* (Илч., ОА), *Божѝна* (Илч. ОА), *Върбѝна* (Илч., ОА), *Гълъбѝна* (Илч., ОА), *Драгостѝна* (ЛК), *Дъбѝна* (ЛК), *Звездѝна* (ОА), *Златѝна* (Илч., ОА), *Лозѝна* (Илч., ОА), *Орлѝна* (Илч., ОА), *Пролетѝна* (ОА), *Росѝна* (Илч., ОА), *Радостѝна* (Илч., ОА), *Ружѝна* (ОА), *Славѝна* (Илч., ОА), *Снежѝна* (Илч., ОА), *Соколѝна* (Илч., ОА), *Сребрѝна* (Илч., ОА), *Цветѝна* (ОА), *Чубрѝна* (Илч.), *Яворѝна* (ОА).

1.2. От адеквативна основа: МЛИ — *Балѝн* (Илч., ОА), *Белѝн* (Илч., ОА), *Веселѝн* (Илч., ОА), *Добрѝн* (Илч., ОА), *Драгѝн* (Илч., ОА), *Милѝн* (Илч., ОА), *Младѝн* (Илч.), *Огнѝн* (ЛК), *Радѝн* (Илч., ОА), *Рѝн* (ЛК), *Рѝсѝн* (Илч., ОА), *Свѝжѝн* (ОА), *Сѝвѝн* (Илч.), *Тѝхѝн* (Илч.), *Тѝшѝн* (ЛК); ЖЛИ — *Белѝна* (Илч., ОА), *Благѝна* (Илч., ОА), *Велѝна* (ОА), *Веселѝна* (Илч., ОА), *Добрѝна* (Илч., ОА), *Драгѝна* (ОА), *Красѝна* (ОА), *Радѝна* (Илч., ОА), *Русѝна* (Илч., ОА), *Свѝжѝна* (ОА), *Храбрѝна* (ОА).

1.3. От вербална основа: МЛИ — *Бѝдин* (ОА), *Владѝн* (Илч., ОА), *Галѝн* (Илч., ОА), *Любѝн* (ОА); ЖЛИ — *Борѝна* (Илч., ОА), *Бѝдина* (Илч., ОА), *Вѝрѝна* (ОА), *Владѝна* (ОА), *Галѝна* (Илч., ОА), *Любѝна* (Илч., ОА), *Нѝйдѝна* (ОА), *Тѝрѝна* (ОА).

2. ЛИ от съкратена основа: *Вичѝна* (от *Велѝчка* — ОА), *Делѝн* (от *Недѝльо* — ОА), *Дойчѝн* (от *Радѝй* — Илч., ОА), *Нѝдина* (от *Нѝйдѝна* или от *Надѝжда* — Илч., ОА), *Недѝна* (от *Недѝля* или от *Недѝлка* — ОА).

3. Двуосновни ЛИ: *Благословѝна* (ОА), *Божѝдарѝна* (ОА).

-In е стар славянски суфикс, означаващ на нивото на прилагателните произход или принадлежност. В антропонимията се свързва най-често с основа от съществително или от прилагателно име. Не се предпочита връзката му с глаголна и съкратена словообразователна основа. Суфиксът е придавал посесивен характер на името в момента на неговото възникване. Това все още ясно личи при ЛИ от адеквативни основи, които пазят своя специфичен семантичен оттенък.

Със суфикс -ина се образуват ЖЛИ. -Ina е един от най-продуктивните славянски суфикси за получаването на прилагателни, съществителни и по-рядко на глаголи.²³ По значение те се свързват с названия на абстрактни явления или са колективни названия. Според И. М. Железняк ЛИ с -ина притежават определен емоцио-

²³ Słownik prasłowiański, PAN, pe. Fr. Sławski, I, 1974, s. 120

нален признак и се отличават със „значение на деминутивност (умалителност), амплификативност (увеличителност), пейоративност (пренебрежителност) и хипокористика.²⁴

Суфикс -ИО

В модернизирани напоследък форми с морфема — *ьо* (*Радьо*), под влияние на имена от чужд произход, завършващи на -ио (лат. *Mario*): *Балио* (ОА), *Будио* (ЛК), *Велио* (ОА), *Дарио* (ОА), *Драгио* (ЛК), *Найденио* (ОА), *Радио* (ОА), *Славио* (ОА).

Суфикс -ИТА

Зорита (ОА), *Любита* (ОА), *Милита* (ЛК), *Росита* (ОА), *Слави́та* (ОА).

Суфикс -ИШ

Малко продуктивен суфикс. Присъединявал се е най-често към първата част на съкратени композити. По произход е славянски суфикс за хипокористика. Пази се в имена като *Белиш* (Илч.), *Гладйш* (Илч.), *Малйш* (Илч.), *Милйш* (Илч.), *Радйш* (ОА), *Чернйш* (Илч.), които постепенно губят актуалността си. В ЛИ *Станйш* (Илч., ОА) се явява форма за обновяване на *Станьо*.

Суфикс -ИЯ

Суфиксът се определя като чужд с не напълно ясен произход. Възникването му е резултат на влияния и комбинации с други суфикси.²⁵ На -ия завършват голяма група чужди ЛИ. В границите на домашното словообразуване е продуктивен при изграждането на ЖЛИ, в структурата на които проявява съчетаемост с именни и глаголни основи. Набелязват се няколко модела:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: *Агния* (ОА), *Бджия* (Илч., ОА), *Дария* (Илч., ОА), *Златия* (Илч.), *Камения* (ОА) *Кремения* (ОА), *Невения* (ОА), *Неделя* (ОА), *Чубрия* (ЛК).

1.2. От адективна основа: *Балия* (Илч., ОА), *Благия* (ЛК), *Велия* (Илч., ОА), *Драгия* (ЛК), *Здравия* (ОА), *Милия* (Илч.), *Славия* (ОА).

1.3. От вербална основа: *Бория* (ОА), *Владия* (ОА), *Любия* (Илч.), *Стания* (ОА).

²⁴ И. М. Железняк, цит. соч., с. 12.

²⁵ Из. Леков, Разпространението на един смесен вид словообразуване в славянските езици. В: Славистичен сборник, С., 1958, т. с. I. 1—17.

2. Двусосновни ЛИ: *Благодѣтия* (ОА), *Велимѣлия* (ОА), *Людмѣлия* (ОА), *Станислѣвия* (ОА).

3. ЛИ от съкратена основа: *Вѣсия* (от *Вѣсела* или от *Веселѣйна* — ОА), *Дѣлия* (от *Недѣлка* или от *Недѣля* — ОА), *Дѣсия* (от *Десислѣва* — ОА), *Крѣсия* (от *Красимѣра*), *Нѣдия* (от *Надѣжда* — ОА).

При МЛИ суфиксът е непродуктивен: *Володѣия*, *Дрѣгия*, *Чѣбрия*.

Суфикс (-А, -Е, -И, -О) ЛЕН, ЛЕНА, ЛИН, ЛИНА

През 60-те — 70-те години на нашия век като нова наша антропонимична тенденция в образуването на ЛИ се налага завършъкът на -лен, -лин. При НИ той не се среща. Възможно е образуването на суфикса да е станало вследствие на откъсването на -лин от чужди ЛИ като *Ангелѣйна*, *Магдалѣйна*. Свързва се с цели и съкратени производящи основи на:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: *Божилѣйн* (ОА), *Гроздалѣйн* (ОА), *Грозделѣйна* (ОА), *Звездалѣйн* (ОА), *Звезделѣйн* (Илч., ОА), *Звездолѣйн* (ОА), *Звездалѣйна* (Илч., ОА), *Звезделѣйна* (Илч., ОА), *Звездолѣйна* (Илч., ОА), *Златолѣйн* (ОА), *Лозалѣйн* (ОА), *Росалѣйна* (Илч., ОА), *Роселѣйна* (Илч., ОА), *Росилѣйн* (Илч., ОА), *Цветалѣйн* (ОА), *Цветелѣйн* (Илч.), *Цветилѣйн* (ОА), *Цветелѣйна* (ОА), *Цветелѣйна* (ОА).

1.2. От адекативна основа: *Видалѣйна* (ОА), *Виделѣйн* (Илч., ОА), *Виделѣйна* (ОА), *Здравелѣйна* (ОА), *Радалѣйна* (ЛК), *Раделѣйна* (ОА), *Радиѣйна* (ОА), *Радойѣйна* (ОА), *Румелѣйн* (ОА), *Русалѣйн* (ОА), *Русалѣйна* (Илч., ОА), *Руселѣйна* (Илч., ОА), *Русолѣйн* (ОА).

2. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Вендалѣйна* (от *Вѣна*, съкр. от *Невѣна* с вмятане на д — ОА), *Витлѣйна* (от стар. *Витомѣир*, — ОА), *Ганелѣйн* (от *Драган* — Илч.).

Суфикси -ЛА, -ЛИ, -ЛИЙ, -ЛО

Употребяват се твърде рядко: *Камѣнлий* (ОА), *Нѣйло* (от *Нѣйден* — ОА), *Рѣдла* (ЛК), *Рѣйла* (ЛК), *Рѣсла* (ОА), *Цѣло* (Илч., ОА).

Суфикс -МЕН, -МЕНА

Стоймен (ОА), *Стоймена* (Илч., ОА). Нови ЛИ, получени от *Стой* (о) + мен под влияние на *Кѣмен*, *Плѣмен*, *Стѣмен* и др. ЛИ.

Суфикс -НА

Специфичен суфикс за образуване на ЖЛИ, корелативни на съответни МЛИ. Изгражда:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: *Влѣкна* (Илч.), *Врѣбна* (ОА), *Трѣхна* (ЛК), *Тѣрна* (Илч., ОА).

1.2. От вербална основа: *Вòйна* (ОА), *Стàйна* (Илч., ОА), *Стòйна* (ОА).

2. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Вèсна* (от *Веселйна* — ЛК), *Влàйна* (от *Влàдка* с преход на д' в й — Илч., ОА), *Дòйна* (от *Радòйна* — Илч., ОА), *Рàйна* (от *Рàдка* с преход на д' в й — Илч., ОА).

Суфикси -НЕ, -НО

Бòйно (Илч., ОА), *Витно* (от стар. *Витомър* — ОА), *Дèйно* (Илч.), *Крàйно* (Илч.), *Прòйно* (от *Прòдко* с преход на д' в й — ОА), *Рàйно* (от *Рàйо*, а то от *Рàдьо* с преход на д' в й — ОА), *Стòйно* (Илч., ОА).

Суфикс -О, -ЙО, -ЬО

Морфемата -о е присъща на голяма част от МЛИ в съвременната именна система. Позната е в антропонимията на почти всички славянски народи. Този завършък на МЛИ се обяснява или като вкаменен вокатив на по-стари имена на -а, или като край на първа част на съкратени стари композити. В съчетания със съкратени антропонимични основи придава известна умалителност. В зависимост от дистрибуцията му със словообразуващите основи се набелязват следните структурни групи:

1. Едноосновни ЛИ:

1.1. От субстантивна основа: *Бàто* (Илч., ОА), *Бàтъо* (Илч., ОА), *Брèзо* (Илч.), *Вèро* (ЛК), *Вишно* (ЛК), *Влàсто* (ОА), *Вòдо* (ЛК), *Вълко* (Илч., ОА), *Върбо* (Илч.), *Глàвьо* (Илч., ОА), *Гòро* (ЛК), *Грòздо* (Илч.), *Грòзьо* (Илч., ОА), *Жàро* (Илч.), *Злàто* (ОА), *Змèйо* (Илч., ОА), *Зòро* (Илч.), *Искрьо* (ЛК), *Крàйо* (ЛК), *Лòзо* (Илч., ОА), *Лòзьо* (Илч., ОА), *Огньо* (Илч.), *Сильо* (ОА), *Стрàхо* (Илч.), *Цвèто* (ОА), *Цвjàто* (Илч.), *Чубро* (Илч.), *Ягòдо* (ЛК).

1.2. От адекативна основа: *Бèло* (Илч., ОА), *Бèльо* (Илч., ОА), *Бистро* (Илч.), *Бистрьо* (Илч.), *Блàго* (Илч., ОА), *Блàжю* (Илч., ОА), *Бòдро* (Илч.), *Велìко* (Илч., ОА), *Дòбро* (ЛК), *Дрàго* (Илч., ОА), *Живо* (Илч., ОА), *Здрàвьо* (ОА), *Крàсьнo* (Илч.), *Лjàно* (Илч.), *Мильо* (Илч., ОА), *Мильо* (ОА), *Млàдо* (Илч.), *Нòво* (ЛК), *Рàдо* (Илч., ОА), *Рàдьо* (Илч., ОА), *Русьо* (Илч., ОА), *Свèтло* (Илч.), *Свèтльо* (Илч., ОА), *Сиво* (Илч., ОА), *Тихо* (Илч.), *Хрàбро* (Илч.), *Чèрньо* (Илч., ОА), *Ярко* (Илч.).

1.3. От номерална основа: *Трòйо* (Илч.).

1.4. От вербална основа: *Бèжю* (ОА), *Влàдо* (Илч., ОА), *Влàдьо* (ЛК), *Дèйо* (Илч.), *Стàйо* (Илч., ОА), *Стàно* (ЛК), *Стòйо* (Илч., ОА), *Тèшо* (Илч.).

2. Двусловни ЛИ: *Бориславъ* (ЛК).

3. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Банджо* (от *Банчо* с озвучаване на нч в ндж — Илч.), *Бѣко* (от *Любен*, — ОА), *Бѣно*, *Бѣньо* (Илч., ОА), *Вѣндо* (от *Вѣно* с вм. на д — Илч., ОА), *Вѣно* (съкр. от *Невѣн* — Илч., ОА), *Вѣсо* (от *Веселин* — Илч., ОА), *Витъо* (от *Витомир* — Илч.), *Влѣйо* (от *Владъо*, *Владко* с преход на д' в й — Илч., ОА), *Вѣло*, *Вѣльо* (от *Вѣлко* или *Вѣлчо* — Илч., ОА), *Гандъо* (от *Ганъо* с вм. на д — Илч., ОА), *Гано*, *Ганъо* (съкр. от *Драган* — Илч., ОА), *Дѣльо* (от *Недѣльо* — Илч., ОА), *Дѣно*, *Дѣньо* (от *Младѣн* — Илч., ОА), *Жѣльо* (от *Желѣзко*, — Илч., ОА), *Красъо* (от *Красимир* — ОА), *Миро* (от *Владимир* — ОА), *Нѣдо*, *Нѣдьо* (от *Недѣльо* или *Недѣлко* — Илч., ОА), *Рало*, *Ральо* (от *Райо* с преход на й в л — Илч., ОА), *Стамо* (от *Стамен* — ОА), *Чано*, *Чанъо* (от *Стойн*, *Вълчан* или *Черньо* — Илч., ОА), *Чудо* от *Чудомир* — Илч.)

Суфикс -ОВАН

Южнославянски суфикс за образуване на ЛИ. У нас в съвременната антропонимия е разпространен рядко. *Бранкован* (ЛК), *Братован* (ЛК), *Милован* (Илч., ОА), *Радован* (Илч., ОА).

Суфикс -ОИЛ, -ОИЛА, -УЕЛ, -УЕЛА

Употребата на суфикса зачестява в съвременни модели като *Ганойл* (Илч., ОА), *Драгойл* (Илч. ОА), *Драгойла* (ОА), *Радойл* (Илч., ОА), *Станойл* (Илч., ОА). *Стануйл* (Илч., ОА), *Цветануёл* (ЛК), *Цветануела* (ОА), при образуването на които са повлияли завършъците на чужди ЛИ — например *Емануйл* — *Емануёл*.

Суфикс -ОЙ, -ОЯ

Традиционен суфикс, който в съвременната антропонимия губи своята продуктивност. Оформя малка група МЛИ: *Батдой* (Илч.), *Белдой* (ЛК), *Благдой* (Илч., ОА), *Братдой* (Илч.), *Брездой* (Илч.), *Бърздой* (Илч.), *Драгдой* (Илч., ОА), *Раддой* (Илч., ОА), *Славдой* (Илч., ОА), *Стандой* (Илч., ОА). С -о-я почти вече не се образуват ЛИ. Запазени са единични случаи на МЛИ — *Благдой* (Илч., ОА), *Братдя* (Илч.), *Драгдя* (ЛК), *Раддя* (Илч.), *Стандя* (ЛК) и няколко ЖЛИ — *Благдя* (Илч.), *Богдя* (ОА), *Драгдя* (ЛК), *Раддя* (Илч.), *Стандя* (Илч., ОА).

Суфикс -ОЛ, -УЛ, -УЛА

МЛИ — *Батул* (Илч.), *Братол* (ЛК), *Върдол* (Илч.), *Видол* (Илч.), *Горол* (Илч.), *Доброл* (ЛК), *Драгол* (Илч.), *Живол* (Илч.), *Негол* (Илч.), *Окол* (ЛК), *Първол* (Илч.), *Станол* (Илч.), *Тихол* (Илч.);

Вардѹл (Илч.), *Видѹл* (ОА), *Драгѹл* (Илч., ОА), *Живѹл* (Илч., ОА), *Първѹл* (Илч., ОА), *Радѹл* (Илч. ОА), *Сивѹл* (ЛК), *Станѹл* (ЛК), *Тихѹл* (ЛК); ЖЛИ — *Драгѹла* (ЛК), *Мирѹла* (ОА), *Момчѹла* (Илч.), *Радѹла* (Илч.).

Произходът на типовете -ол, -ул е спорен.²⁶ Според Г. Вайганд²⁷ те са възникнали под румънско влияние. Това предположение отхвърля Ст. Младенов¹⁸, като споделя тезата за „славянското потекло“ на суфикса в българските ЛИ и посочва общославянския му характер. Като славянски по произход го определя и Й. Заимов. Съмнения около славянския произход на суфикса изказва И. Дуриданов, като се опира на факта, че „личните имена на -ул не са общоразпространени в български“ и че за окончателното решение на този въпрос е важно да се изясни географският момент: За кои български области са характерни тези имена и били ли са тези области засегнати или не от румънско влияние. От друга страна, той изтъква, че „наличието на наставките -ол, -ул в другите славянски езици още не е напълно сигурно доказателство“²⁹.

За разглеждания антропонимичен период ЛИ на -ол, -ул са изолирано явление. Общославянският характер на суфикса и лексическата старинност на основите мотивират ранен антропонимичен модел, който днес постепенно губи продуктивността си.

Суфикс -ОН, -ОНА, -УН, -УНА

В ЛИ — *Белѹн* (ОА), *Благѹн* (ОА), *Благѹн* (Илч., ОА), *Благѹна* (Илч. ОА), *Владѹн* (Илч., ОА), *Владѹна* (ОА), *Добрѹн* (Илч., ОА), *Драгѹн* (Илч., ОА), *Драгѹна* (Илч.), *Златѹна* (ОА), *Младѹна* (ЛК), *Малкѹна* (ОА), *Милкѹн* (ОА), *Милкѹн* (Илч., ОА), *Милѹна* (ОА), *Първѹна* (Илч.), *Радѹн* (Илч. ОА), *Радѹн* (Илч., ОА), *Радѹна* (Илч., ОА), *Славѹн* (ЛК), *Славѹна* (Илч. ОА), *Сладѹна* (Илч., ОА).

В славянските езици с -он, -ун са се образували хипокористични ЛИ. Много продуктивен е бил суфиксът в чешки и сърбохърватски, където с -уна са се образували ЖЛИ.³⁰ У нас се прилага към стари славянски основи. Суфиксът остава неподкрепен в апелативното словообразуване, поради което в съвременната антропонимия продуктивността му намалява.

²⁶ Вж. Н. П. Ковачев, Поява и разпространение на личното име Радул в българската антропонимия. — В: Славистичен сборник, т. III, С., 1978, с. 79—85.

²⁷ G. Wiegand, op. cit., s. 161.

²⁸ Ст. Младенов, цит. съч., с. 128.

²⁹ И. Дуриданов, Развой на българската ономастика. — Onomastika, II, 2, 1956, с. 371.

³⁰ W. Taszycki, op. cit., s. 45.

Суфикс -ОТ, -ОТА, -ОТЕ

Общославянски суфикс за образуване на абстрактни понятия (*доброта, красота*). В антропонимията суфиксът е старинен. Изграждал е МЛИ като: *Белѡта* (ЛК), *Добрѡта* (ЛК), *Добрѡте* (ЛК), *Радѡта* (АО), *Русѡта* (ОА), *Тихѡта* (ЛК). Днес суфиксът остава непродуктивен. Възпроизвежда се само в единични МЛИ: *Драгѡта* (ЛК), *Радѡта* (ОА).

Суфикс -ОШ, -УШ, -УША

Суфиксите имат стар славянски произход, възходящ от първоначалните -š суфикси, които в резултат на разширение и палатализация дават формите -ешъ, -ъшъ, -ъша, -ушъ в отделните славянски езици. Първоначалното значение на тези суфикси е било хипокористично и постепенно е избледняло.³¹ В изследвания домашен антропонимичен материал могат да се посочат само следните -ош, -уш ЛИ: *Балѹш* (Илч., ОА), *Батѹш* (Илч., ОА), *Белѹш* (Илч.), *Богѹш* (Илч.), *Братѹш* (Илч.), *Велѹш* (Илч.), *Дарѡш* (ОА), *Добрѹш* (ЛК), *Любѡш* (Илч.), *Милѡш* (Илч.), *Милѹш* (Илч.), *Радѹш* (Илч., ОА), *Цветѹша* (ОА). Тук не може да се говори за същински суфиксален словообразователен процес, а само за традиционно предаване на създадени в по-предидущи епохи имена, когато тези суфикси са били значително по-продуктивни.

Суфикс -УДА

В ЛИ *Белѹда* (Илч., ОА), *Каменѹда* (ОА), *Станѹда* (Илч.), получени по аналогия на гр. модели на ЛИ (срв. *Калѹда* от гр. *Καλύδι* „καλύδι“).

Суфикс -ЦА

Свързва се с основи на съкратени ЛИ: *Бѣца* (ж. ф. от *Бѣчо*, а то *Бѣлчо* —Илч.), *Бѡца* (от *Богѡана* —Илч.), *Вѣца* (от *Вѣта*, а то получено от *Витомѣр* —ЛК), *Гѡца* (от *Гѡна* —ОА), *Дѣца* (ж. ф. от *Дѣчо*, получено от *Недѣлчо* —ОА), *Лѹца* (от *Лѹцкана* —Илч., ОА), *Цѡца* (от *Цветѡна* —Илч., ОА), *Цѣца* (от *Цветѡна* —Илч. ОА).

Суфикс -ША, -ШО

В ЛИ: *Бѡша* (от *Бѡна*, получено от *Върѡна* —Илч., ОА), *Бѡша*, *Бошо* (от *Бѡгдан*, *Богѡана* —Илч.), *Вѣшо* (подобна форма

³¹ Вж. Н. П. Ковачев, За личните имена със суфикс -ош, -уш в българската антропонимия. — В: Славистични проучвания, С., 1973, с. 113.

на *Вѐчо* — умалит. от *Велѝчко* — Илч.), *Дѐшо* (от *Недѐлчо* — Илч., ОА), *Нѐша*, *Нѐшо* (от *Наѝден* — Илч., ОА), *Ра̀ша* (от *Ра̀да* — Илч., ОА).

Суфикси за образуване на деминутивно-хипокористични ЛИ

Образуването на имената от този тип се извършва с добавянето към основата на ЛИ или към някой неин дял на суфикси с елементи на субективно-емоционална оценка, които придават на антропонима деминутивно (умалително) и хипокористично (ласкателно) значение. Деминутивността на ЛИ не се свързва пряко с големината на назования субект, т. е. не означава физическа умалителност, а е само израз на емоционално-оценъчно отношение. Хипокористиката на личното име не се определя от субективно-психологическите мотиви на неговия избор.

Суфиксите със субективно-емоционална оценка имат формообразуващ характер. С тях не се създават нови ЛИ, а само нови форми от определена изходна антропонимична единица по пътя на внасянето на емоционално-модален оттенък, указващ личното отношение на субекта към назоваваното лице.

Суфикс -АКИ

Бан̀аки (Илч.), *Мил̀аки* (ЛК), *Рус̀аки* (Илч., ОА). Гръцкият суфикс *-аки* се свързва с домашни основи по образец на разпространените в миналото чужди ЛИ *Костаки*, *Димитраки*, *Тодораки*.

Суфикс -Е

В ЖЛИ — *Вѐсе* (ОА), *Мѝле* (Илч., ОА), *Цвѐте* (Илч., ОА); в МЛИ — *Ба̀не* (Илч.), *Ба̀це* (Илч.), *Бѐле* (Илч.), *Бла̀ге* (ОА), *Ва̀кле* (Илч.), *Вѝде* (ЛК), *Га̀не* (ЛК), *Гр̀озде* (Илч.), *Д̀обре* (Илч. ОА), *Зла̀те* (ОА), *Мѝле* (ОА), *Нѝве* (ОА), *Ра̀де* (Илч., ОА), *Рѝсе* (Илч., ОА), *Свѝле* (Илч.), *Сла̀ве* (Илч., ОА), *Смѝле* (Илч.), *Ст̀де* (ОА).

Един от най-продуктивните суфикси за образуване на гальовни имена в южнославянската антропонимия. В съвременния български език на *-е* завършват малко западнобългарски МЛИ. Употребата на имената като официални форми е смекчила гальовния нюанс в някои от тях и те са престанали да се схващат като умалителни. Със суфикс *-е* се образуват малко ЖЛИ, които в последно време се считат за модерни.

Суфикс -ЕЦ

Често прилаганият в нарицателното словообразуване и в топонимията³² суфикс -ец е малко продуктивен в антропонимията.

Свързва се само с именни основи — *Огнец* (ЛК), *Вълчец* (ЛК), *Синец* (ЛК), *Смилец* (ЛК). В МЛИ (*Загорец* (ОА), *Здравец* (ОА), *Борец* (ЛК)) суфиксът е от апелативния праобраз на името.

Суфикс -И

С този суфикс се образуват умалителни ЖЛИ по подражание на западноевропейски имена: *Веси* (ОА), *Гани* (ОА), *Дари* (ЛК), *Криси* (ОА), *Люси* (ОА), *Мици* (ЛК), *Неди* (ОА), *Роси* (ОА), *Снежи* (ОА), *Цвети* (ОА).

Суфикси -ИК, -ИКА, -ИКО, -ИЧ, -ИЧО

Широко разпространени в славянските езици и в миналото у нас суфикси. В съвременния антропонимичен материал продуктивността им е рязко ограничена. Свързват се с основи на съществителни нарицателни или субстантивират само адекватни основи. В МЛИ — *Божик* (Илч., ОА), *Божико* (Илч.), *Борик* (Илч., ОА), *Гълъбик* (Илч.), *Драгичо* (Илч.), *Малик* (ОА), *Радич* (Илч., ОА), *Станико* (Илч.), *Светич* (Илч.), *Ценико* (Илч.), *Черник* (Илч.), *Чубрико* (Илч.). В ЖЛИ — *Божика* (Илч., ОА), *Борика* (Илч., ОА), *Веселика* (ОА), *Именика* (ЛК), *Малика* (ОА), *Орлика* (ОА), *Радика* (ОА), *Станика* (ОА). В последно време словообразователният тип -ик се възобновява в някои ЛИ, получени по руски модели: *Валик* (ЛК), *Владик* (ЛК), *Светик* (ЛК), *Славик* (ЛК).

Суфикс -ИЦА

С общославянския апелативен суфикс -ица, произтичащ от -ика, се образуват предимно умалителни ЖЛИ по следните начини:

1. Чрез прибавяне към цели едносъставни антропонимични основи: *Агница* (Илч., ОА), *Бодрица* (ОА), *Брезица* (ОА), *Верица* (Илч.), *Веселица* (ОА), *Галица* (Илч., ОА), *Добрица* (Илч., ОА), *Драгица* (Илч., ОА), *Любица* (Илч., ОА), *Милица* (Илч.), *Росица* (Илч., ОА), *Ружица* (ОА), *Славица* (Илч., ОА), *Стдица* (ЛК), *Трдица* (Илч., ОА).
2. Чрез прибавяне към двучленна основа: *Станимирица* (ЛК).
3. Чрез прибавяне към съкратена или трансформирана основа:

³² Вж. *Й. Заимов*, Български топонимични наставки. — *Onomastica*, VIII, 1, 1963, с. 206—207.

Бѣница (от *Гълъбѣна* — ОА), *Вѣница* (от *Невѣна* — ОА), *Рѣлица* (ж. ф. от *Рѣльо*, получено от *Рѣдѣо* — Илч., ОА).

Като суфикс за образуване на МЛИ -ица е бил по-продуктивен в антропонимичната система на XV—XVI век: *Бѣлиця*, *Бѣрица*, *Брѣтица*, *Звѣница*, *Злѣтица*, *Мѣлиця*, *Рѣдица*, *Стѣдица*.³³ Съвременният материал освидетелствува само едно МЛИ с -ица: *Стѣдица* (ОА).

Суфикс -КА

Суфиксът произтича от старобългарските -ѣка, -ѣка. Образува умалителни съществителни имена от женски род. Във всички славянски езици суфиксът е продуктивен освен в апелативното словообразуване и като антропонимичен носител на деминутивност и хипокористика при ЖЛИ. С -ка се образуват следните структурни групи ЖЛИ:

1. Едноосновни ЛИ. В по-голямата си част това са -ка ЛИ, получени от ЖЛИ, които завършват на -а; -я: *Абленка* (Илч.), *Албенка* (ОА), *Бѣлка* (Илч., ОА), *Бѣжка* (Илч., ОА), *Божурка* (Илч., ОА), *Бѣйка* (Илч., ОА), *Вѣрка* (Илч., ОА), *Вѣселка* (Илч., ОА), *Вѣдка* (Илч., ОА), *Вѣлка* (ОА), *Вѣрка* (Илч., ОА), *Грѣздка* (ОА), *Грѣдка* (ОА), *Гълъбка* (Илч., ОА), *Дѣйка* (ОА), *Желѣзка* (Илч., ОА), *Живка* (Илч., ОА), *Злѣтка* (Илч., ОА), *Здрѣвка* (Илч., ОА), *Истинка* (Илч., ОА), *Кѣменка* (Илч., ОА), *Крѣйка* (Илч., ОА), *Красѣвка* (Илч., ОА), *Лѣзка* (Илч.), *Малѣнка* (Илч., ОА), *Мѣлка* (Илч., ОА), *Мѣмка* (Илч., ОА), *Морѣвка* (Илч., ОА), *Невѣнка* (Илч., ОА), *Нѣвка* (Илч., ОА), *Прѣвка* (Илч., ОА), *Рѣдка* (Илч., ОА), *Рѣзка* (Илч., ОА), *Рѣжка* (ОА), *Рѣменка* (Илч., ОА), *Рѣска* (Илч., ОА), *Сѣвка* (Илч., ОА), *Славѣйка* (Илч., ОА), *Смѣлка* (Илч., ОА), *Свѣтка* (Илч., ОА), *Стѣйка* (Илч., ОА) *Стѣйка* (Илч., ОА), *Студѣнка* (Илч., ОА), *Червѣнка* (ЛК), *Ягодка* (ОА), *Ясенка* (Илч., ОА).

2. Двоосновни ЛИ:

2.1. Стари двоосновни ЛИ: *Благомѣрка* (Илч.) *Бѣгданка* (ОА), *Божидѣрка* (Илч., ОА), *Божимѣрка* (ОА), *Бранимѣрка* (Илч., ОА), *Велислѣвка* (ОА), *Владимѣрка* (Илч., ОА), *Владислѣвка* (ОА), *Добромѣлка* (Илч.), *Добромѣрка* (Илч., ОА), *Любомѣрка* (Илч., ОА), *Радослѣвка* (Илч., ОА), *Светослѣвка* (ОА), *Славомѣрка* (ОА), *Станислѣвка* (Илч., ОА).

2.2. Нови двоосновни ЛИ: *Белислѣвка* (ОА), *Благорѣдка* (ОА), *Велидѣнка* (ОА), *Златозѣрка* (ОА), *Милоздрѣвка* (ЛК), *Миролѣбка* (ЛК), *Правдолѣбка* (ЛК), *Росидарѣнка* (ЛК), *Светлозѣрка* (ЛК), *Цветозѣрка* (ЛК), *Цветомѣрка* (ЛК), *Чудомѣрка* (ОА).

³³ Турски извори . . . т. II, V.

3. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Вѣнка* (от *Нѣвѣна* — Илч., ОА), *Вѣска* (от *Веселѣна* — Илч., ОА), *Гѣнка* (от *Драгѣна* — Илч., ОА), *Дѣлка* (от *Недѣля* — Илч., ОА), *Кѣнка* (от *Вѣлкѣна* — Илч., ОА), *Лѣцка* (от *Лѣцкѣна* — Илч., ОА), *Прѣлка* (от *Прѣлетка* — Илч.).

4. ЛИ, получени непосредствено от НИ и -ка: *Вѣинка* (ЛК), *Герѣйка* (ОА), *Езерка* (ОА), *Есенка* (ОА), *Изгревка* (ОА), *Любѣвка* (Илч., ОА), *Рѣдостка* (ОА), *Росѣйка* (ОА).

5. ЛИ от епонимични основи: *Вѣтошка* (ОА), *Пѣринка* (Илч., ОА), *Рѣлка* (Илч., ОА), *Стрѣмка* (Илч., ОА).

Често в структурата на ЛИ суфиксът -ка се предшества от друг антропонимичен суфикс. Това става в случаите, когато -ка се прибавя към производна образуваща основа, която съдържа в състава си суфиксална морфема. За такава основа служи най-често цяло ЛИ: *Весел+ин+ка*. Създадената по този начин двойна умалителност засилва емоционално-експресивния характер на именната форма. Съчетанието от два суфикса може понякога да се обособи и използва като самостоятелен сложен суфикс. *Весел+инка*. Тук ще дадем примери със следните комбинирани суфикси, в които приемаме само -ка като образуващ модела суфиксален елемент. Това не изключва възможността да съществуват и омонимични модели, получени от прибавянето на целия комбиниран суфикс.

-АЙКА: *Владѣйка* (Илч.), *Драгѣйка* (Илч.)

-АНКА: *Благѣнка* (Илч., ОА), *Борѣнка* (Илч., ОА), *Вѣлкѣнка* (Илч., ОА), *Гроздѣнка* (ОА), *Добрѣнка* (ОА), *Драгѣнка* (Илч., ОА), *Звездѣнка* (Илч., ОА), *Милѣнка* (Илч., ОА), *Огнѣнка* (Илч., ОА), *Радѣнка* (Илч., ОА), *Светлѣнка* (ОА), *Стойнка* (Илч., ОА), *Цветѣнка* (Илч., ОА).

-ЕВКА: *Едревка* (ЛК), *Милевка* (Илч., ОА), *Цѣревка* (ЛК).

-ЕНКА: *Гѣленка* (Илч., ОА), *Дѣренка* (ОА), *Милѣнка* (Илч., ОА), *Лѣзенка* (Илч., ОА), *Младѣнка* (Илч., ОА), *Рѣсенка* (ОА).

-ЕТКА: *Ганѣтка* (ОА), *Лозѣтка* (Илч.), *Милѣтка* (Илч., ОА), *Яблѣтка* (ОА).

-ИЛКА: *Вѣрдилка* (ОА), *Верѣлка* (ОА), *Добрѣлка* (ОА).

-ИНКА: *Бѣлинка* (Илч., ОА), *Бѣстринка* (ОА), *Блѣгинка* (Илч.), *Веселѣинка* (Илч., ОА), *Гѣлѣбинка* (Илч., ОА), *Добрѣинка* (Илч., ОА), *Лозѣинка* (Илч., ОА), *Пролѣтинка* (Илч., ОА), *Радѣинка* (Илч., ОА).

-ОЙКА: *Благѣйка* (Илч., ОА), *Драгѣйка* (Илч.), *Радѣйка* (Илч., ОА).

-УНКА: *Благѣунка* (ОА), *Владѣунка* (Илч., ОА), *Радѣунка* (Илч.) *Славѣунка* (ОА), *Сладѣунка* (Илч., ОА).

-УШКА: *Велѣшка* (ОА), *Веселѣшка* (Илч., ОА), *Ганѣшка* (Илч., ОА).

Умалителни форми със суфикс -ка при МЛИ не се образуват. Под влияние на руския език, където този суфикс е значително по-продуктивен и при гальовните МЛИ, в последно време у нас се разпространяват имена като *Бѣрка* (Илч., ОА), *Волѣдка* (ОА), *Нѣнка* (ОА).

Суфикс -КО

Праславянски умалителен суфикс. В сравнение с НИ в съвременния български език при ЛИ суфиксът бележи висока продуктивност. Свойствен е на голяма група МЛИ в южнославянските и в западнославянските езици. Не е характерен за руската антропонимия, където се пази само в прозвищни и фамилни имена. В ЛИ, които съдържат пред форманта -к гласна или й, -ко губи деминутивния си характер.

Например в ЛИ *Велико*, *Стайко*, *Трайко*. Не се чувствуват като умалителни и формите, които нямат свои успоредици в пределите на неутралните антропоними—ЛИ като *Вълко*, *Желязко*, *Здравко*. С-ко се образуват следните структурни групи ЛИ:

1. Едноосновни ЛИ: *Банко* (Илч., ОА), *Божко* (ОА), *Божурко* (Илч., ОА), *Бойко* (Илч., ОА), *Бялко* (ОА), *Веселко* (Илч., ОА), *Желанко* (Илч., ОА), *Желязко* (ОА), *Златко* (Илч., ОА), *Змейко* (Илч.), *Лозко* (Илч., ОА), *Невенко* (Илч. ОА), *Незабравко* (Илч., ОА), *Новко* (Илч., ОА), *Свободко* (Илч., ОА), *Силко* (Илч., ОА), *Стайко* (Илч., ОА) *Станко* (Илч., ОА), *Стойко* (Илч., ОА), *Трайко* (Илч.), *Цветко* (Илч., ОА), *Ясенко* (Илч., ОА).

2. ЛИ от съкратена или трансформирана основа: *Бенко* (от *Любен* — Илч., ОА), *Бочко* (от *Богдан* — Илч., ОА), *Венко* (от *Невен* — Илч., ОА), *Веско* (от *Веселин* — Илч., ОА), *Дечко* (от *Неделчо* — Илч., ОА), *Ганко* (от *Драган* — ОА), *Мирко* (от *Добромир* — Илч., ОА), *Чакко*, *Чанко*, *Чинко*, *Чонко* (видоизменено от *Вълчан* или от *Стоян* — Илч., ОА).

С други суфикси, които се съдържат в произвождащата основа, -ко образува следните съчетания:

-АНКО: *Божанко* (Илч., ОА), *Вълчанко* (ОА), *Горанко* (ОА), *Лозанко* (ОА), *Русанко* (ОА), *Цветанко* (Илч., ОА).

-ЕШКО: *Батешко* (Илч., ОА), *Малешко* (Илч., ОА), *Ралешко*, (ЛК).

-ИЛКО: *Божилко* (ОА), *Гостилко* (Илч.)

-ИНКО: *Батинко* (Илч.), *Добринко* (Илч.), *Радинко* (Илч.)

-ОЙКО: *Благдойко* (ОА), *Драгдойко* (Илч.), *Милдойко* (Илч.)

-УШКО: *Батушко* (ОА), *Драгужко* (Илч.), *Радужко* (Илч., ОА).

Суфикс -ЧА

В няколко ЖЛИ: *Денча* (от *Младена*—Илч.) *Канча* (Илч.), *Крайча* (Илч., ОА), *Милча* (Илч., ОА), *Райча* (от *Рада*—Илч., ОА).

Суфикс -ЧЕ

ЖЛИ: *Верче* (ОА), *Радче* (ОА), *Славейче* (ОА); МЛИ: *Борче* (Илч.)

Стоянче (ОА), *Трайче* (ЛК), *Яворче* (ОА).

Суфиксът е широко разпространен при образуването на умалителни НИ. Произходът му се свързва със съчетанието на -е с родствени умалителни суфикси -ъкъ, -ъцъ (*братъцъ — братче, войник — войниче*), при което по-късно в резултат на декомпозиция се появява умалителният суфикс -че. В антропонимията суфиксът е запазил деминутивното си значение. Познат е в южнославянската ономастика. ЛИ с този суфикс у нас се срещат спорадично и са регионално ограничени.

Суфикс -ЧО

Типичен суфикс за образуване на български имена на мъже, почти съотносителен с -ко. Отнася се към деминутивните и ласкателните суфикси, но в някои модели семантично се неутрализира. Големата му продуктивност в антропонимията се обяснява с успоредната му употреба с използвания при НИ суфикс -че. Свързва се с цели и съкратени основи, при което се образуват следните модели ЛИ:

1. Едноосновни ЛИ: *Бълчо* (Илч., ОА), *Върчо* (ОА), *Веселчо* (ОА), *Вълчо* (Илч., ОА), *Гълъбчо* (ОА), *Живчо* (Илч., ОА), *Милчо* (ОА), *Скълчо* (ОА), *Славейчо* (ОА), *Слънчо* (Илч., ОА), *Сокълчо* (Илч., ОА), *Стълчо* (Илч., ОА), *Трайчо* (Илч., ОА), *Тршчо* (Илч., ОА).

2. Двухосновни ЛИ: *Благовърчо* (ОА), *Богданчо* (Илч.), *Бориславчо* (ОА), *Драгомърчо* (ОА), *Мирославчо* (ЛК).

3. ЛИ, образувани от съкратена или трансформирана основа *Бднчо* (от *Богдан* — Илч., ОА), *Вичо* (от *Велико* — ОА), *Влйчо* (от *Владко* — Илч., ОА), *Дчо* (от *Недялко* — Илч., ОА), *Прдйчо* (от *Продан* — Илч., ОА), *Тенчо* (от *Стоян* — Илч.).

В съчетания с други суфикси, които се съдържат в словообразуващата основа се образуват моделите:

-АНЧО: *Братанчо* (ЛК), *Вълканчо* (Илч., ОА), *Върбанчо* (ОА), *Грозданчо* (ОА), *Добранчо* (ОА), *Драганчо* (Илч., ОА), *Лозанчо* (Илч., ОА), *Миланчо* (ОА), *Миранчо* (ЛК), *Първанчо* (ОА), *Русанчо* (ОА).

-ЕНЧО: *Каменчо* (Илч., ОА), *Красенчо* (ОА), *Лозенчо* (ОА), *Младенчо* (ОА), *Ръменчо* (Илч., ОА).

-ИНЧО: *Веселнчо* (ЛК), *Виднчо* (ОА), *Галнчо* (Илч., ОА), *Гълъбинчо* (ОА), *Добрнчо* (ОА), *Златнчо* (ОА), *Радостнчо* (ОА).

-ОЙЧО: *Благдйчо* (Илч.), *Драгдйчо* (Илч.), *Негдйчо* (Илч.).

-УНЧО: *Драгунчо* (Илч.), *Радунчо* (Илч.).

* * *

Богатата система от суфикси и серията от модели, по които се създават съвременните суфиксални ЛИ, определят водещото място на суфиксалния начин в антропонимията.

Като част от морфологичната категория име, по избора на сло-

вообразователни средства и спояването им с производяща основа в структурно единство, антропонимът е съотносителен с апелативното суфиксално словотворчество. Едновременно с това ономастичната специфика на ЛИ определя своеобразието на антропонимичната суфиксация. Особеността на модела на ЛИ произтича от неговата неповторимост в нарицателната лексика. Суфиксът, който образува ЛИ, придобива качества на антропонимичен поради способността си да субстантивира.

Основната функция на суфикса в ЛИ е структурна. Семантичността не е задължителен белег. На антропонимичния модел суфиксът влияе по значение в редки случаи. За семантична определеност на суфиксалната морфема може да се говори най-вече при хипокористично-деминутивните ЛИ, в които суфиксите са със значение на емоционалност и гальовност.

Антропонимичните суфикси проявяват към производящата основа различна дистрибутивност. Най-продуктивни са съчетанията с еднородна пълна основа. Словообразователно активни към нея са почти всички разгледани суфикси. Освен към цяла словообразователна основа, към съкратена и трансформирана основа избирателност проявяват само суфиксите: *-а*, *-ан*, *-ана*, *-ен* *-ена*, *-ин* *-ина* *-ил*, *-им*, *-на*, *-ия*, *-ко*. С двучленни антропонимични основи се свързват само суфиксите за умалителност *-ка*, *-ко*, морфемата *-ия* и показателят за женски род *-а*.

По-голяма част от ЛИ получават от НИ готови суфикси. В ономастичния модел те се насищат с ново съдържание, което се определя от спецификата на антропонима. В апелативното словообразуване не намират съответствие суфиксите: *-аки*, *-алия*, *-а*, *-е*, *-и*, *-ея*, *-цела*, *-а*, *-е*, *-и*, *-о*, (*лен*, *лин*), *-ован*, *-оил*. Определяме ги като типично антропонимични. Материалът показва структурното им участие в ЛИ, станали актуални през последните 60—70 години. Комбинацията на морфемите и подражанието на традиционните завършъци на активни ЛИ определят усложнения строеж на тези суфикси. В образуването на деминутивно-хипокористичните ЛИ вземат участие суфикси, несвойствени на емоционално-оценъчните НИ: *-айка*, *-анка*, *-енка*, *ешка*, *-имка*, *-улка*, *улча*, *-ушко* и др.

Като действаща тенденция в съвременното суфиксално антропонимично словотворчество се налага приемствеността. Тя се осъществява в две насоки: приемственост на готови суфиксални морфемите, които се възпроизвеждат в цялост като традиционни ЛИ и приемственост на отделни суфикси, които се включват в състава на новосъздадените антропоними. По силата на този процес днес в домашната антропонимия са запазени следните стари славянски суфикси: вокалните *-а* (*ā*), *-о* (*ō*) и консонантните *к-* *-ка*(* *ka*), *-ко*(* *ko*), *-ик*(* *ik*), *-ак*(* *ak*); *с-* *-ица*(* *ica*); *ш-* *-иш*(* *iš*), *-ош*(* *oš*), *-уш*(* *uš*), *-иша*(* *ša*) *-п* *-ин*(* *inъ*), *-ина*(* *ina*), *-ен*(* *en ъ*), *-ена*(* *ena*), *-ан*(* *an ъ*), *-ана*(* *ana*); *т* *-им*(* *it ъ*), *-има*(* *ima*); *л* *-ел*(* *el ъ*), *-ела*(* *ela*), *-ула*(* *ula*),

-ол (*ol ъ); *v-eва* (*eva). В образуването на ЛИ, характерни за изследвания период, по-голямата част от суфиксите са приети от антропонимичните системи на отминалите епохи. Като нови суфикси се очертават: *-алия, -иена, -оил, -оила*. Специфични са само за българското антропонимично образуване.

Съпоставката с ЛИ от съвременния антропонимичен пласт в другите славянски езици показва близости в суфиксалните показатели. Суфиксите *-а, -ай, -ак, -ан, -аш, -ей, -ек, -ел, -и, -ил, -ица, -о, -ой, -он, -ун, -ош, -уш* освен за българските ЛИ са характерни за образуването на антропоними и в сърбохърватски, словенски, полски и чешки. Най-близко в областта на антропонимичната суфиксация българският стои до езиците от южнославянската група. Като типични само за български и сърбохърватски се проявяват суфиксите: *-ар, -ач, -а, -е, -и, -а, -е, -и, -о* (*лен, лин*), *-ован*. До руската съвременна антропонимична суфиксация българският език се доближава преди всичко в деминутивно-хипокористичното образуване. По руски образец напоследък по широко разпространение получават суфиксите *-енка, -ик, -ня, -онка, -очка, -ся*. В зависимост от степента на преобладаващата употреба на антропонимичните суфикси в съответния славянски език в българския надделяват суфиксите *-о, -чо, -ьо* за МЛИ и *-ка* за ЖЛИ.

Основната част от суфиксите за образуване на ЛИ са славянски по произход, но заедно с тях в антропонимичната суфиксация се прилагат и някои чужди суфикси. Хибридни модели на ЛИ се създават със суфиксите *-ар, -аш, -ия, -иян*.

Антропонимичните суфикси значително се различават по степен на участие в образуването на нови ЛИ. В зависимост от това, дали суфиксите активно се включват в съвременното творчество на имена, или престават да бъдат словообразователни средства, в антропонимията се очертават две групи: продуктивни и непродуктивни суфикси. Разгледаните 1523 ЛИ имат продуктивни суфикси. Разделяме ги на:

1. Неограничено продуктивни, вземащи максимално участие при образуването на ЛИ. Тук се отнасят суфиксите: *-ка* (292 ЛИ 19%), *-о* (110 ЛИ—7,2%), *-ко* (101 ЛИ—7%), *-ан* (107 ЛИ—7%), *-ин* (104 ЛИ—6,8%), *-а* (97 ЛИ—6,4%), *-чо* (91 ЛИ—6%), *-лин* (58 ЛИ—3,8%), *-ен* (53 ЛИ—3,5%).

2. Средно продуктивни: *-иан* (42 ЛИ—2,8%), *-ил* (41 ЛИ—2,7%), *-и* (28 ЛИ—1,98%), *-ик* (25 ЛИ—1,6%), *-он, -ун* (22 ЛИ—1,4%), *-ой, -оя, -ош* (20 ЛИ—1,3%), *-ол, -ул* (20 ЛИ—1,3%).

3. Малко продуктивни, проявяващи слаба активност при образуването на нови ЛИ: *-ош, -уш, -уша* (14 ЛИ—0,9%), *-ца* (12 ЛИ—0,18%), *-ет* (11 ЛИ—0,7%), *-че* (9 ЛИ—0,6%), *-ея, -ио, -иш, -оил, -уел, -ча* (8 ЛИ—0,5%), *-ий, -ита, -ла* (6 ЛИ—0,4%), *-ак, -ел, -ован* (5 ЛИ—0,44%), *-ия, -уда, -аки* (0,2%).

Непродуктивни за съвременния период са суфиксите: —ал: *Бацал*,

Бойнал, -авец: *Богавец*, -ачин: *Добрачин*, -евик: *Добревик*, -евой: *Милевой*, -ейко: *Добрейко*, -елко: *Граделко*, -илец: *Радилец*, -ман: *Братоман*, *Драгоман*, ник: *Дубник*, -улко: *Братулко*, -умчо: *Братумчо*.³⁴ Раритетното положение на типовете имена, които са ги включвали, и отсъствието на масова възпроизводимост на моделите в антропонимичните системи на отминалите епохи са довели до превръщането им в пасивни словообразователни елементи. Днес с тези суфикси не се образуват нови ЛИ или се образуват слабо и спорадично.

Антропонимичните суфикси показват значителна равномерност в употребата си по ареали. В различна степен из цялата страна са разпространени повечето от разгледаните суфикси. Регионална ограниченост проявяват само тези от тях, които са масово концентрирани на сравнително малка територия. На запад от София, в Трънско и Брезнишко са характерни МЛИ на -а, явяващо се вместо обичайното -о, -ьо. В Югозападна България -о, -ьо преминава в -е, а в Североизточна България рефлексът на тази гласна е -и. Докато имената с -ьо, -о се отличават с интензивна употреба равномерно из всички области, то ЛИ с твърдия вариант -о са по-предпочитани в Северозападна България. Употребата на МЛИ със суфикс -че е ограничена в югозападните области.

Във връзка с умалителните суфикси трябва да се отбележи засилващата се в съвременната антропонимия склонност към налагането на създадените при тяхното участие ЛИ като официални. Само в сферата на разговорната реч функционират преумалените форми със засилено емоционално съдържание (напр. *Даренце*). Поради честата си употреба голяма част от суфиксалните ЛИ са загубили деминутивния и хипокористичния си характер. В отделните антропонимични модели това става в различна степен. Така например умалителният нюанс по-добре се пази в гальовните имена със суфикси -е, -ец, -ик, -ица, -ук, -че, -чо, отколкото при тези на -ка, -и, -ко, от които голяма част са загубили деминутивното си значение и са подтиснали съответните основни форми.

СЪКРАЩЕНИЯ

- гр. — гръцко
евр. — еврейско
лат. — латинско
луж. — лужишко
пол. — полско
рус. — руско
словин. — словинско
старопол. — старополско

³⁴ Посочените ЛИ са документирани в „Родопски сборник“, т. I, С., 1965, с. 283—318; „Турски извори за българската история“, т. II, С., 1966; с 59—103.

- срхр. — сърбохърватско
чеш. — чешко
вм. — вмъкнато
ж. ф. — женска форма
срв. — сравни
стар. — старинно
умалит. — умалително
ЖЛИ — женско лично име, женски лични имена
ЛИ — лично име, лични имена
МЛИ — мъжко лично име, мъжки лични имена
НИ — нарицателно име, нарицателни имена
Илч. — С. Илчев (Речник на личните и фамилните имена у българите, С., 1969)
ЛК — лична картотека на ЛИ, взети от материали на печата, радиото и телевизията
ОА — Ономастичен архив, намиращ се във ВТУ „Кирил и Методий“.

СУФФИКСАЛЬНЫЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА В СОВРЕМЕННОЙ
БОЛГАРСКОЙ АНТРОПОНИМИИ СЛАВЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Анастасия Кондукторова

Резюме

В настоящей работе мы рассматриваем суффиксы, при помощи которых болгары образуют свои личные имена славянского происхождения. Особое внимание уделяем генезису, развитию, продуктивности и географическому распространению.

В большинстве случаев между суффиксами личных и нарицательных имен нет никакой разницы. Но у собственных имен есть и свои специфические антропонимические суффиксы, которые при взаимодействии с словообразовательными основами проявляют некоторые особенности.

Образование личных имен при помощи суффиксов — один из древнейших способов. В современной антропонимии он имеет ведущее место и представлен разнообразными моделями личных имен.

DIE DURCH SUFFIXE GEBILDETEN EIGENNAMEN
IN DER GEGENWÄRTIGEN BULGARISCHEN ANTHROPONYMIE
SLAWISCHER HERKUNFT

Anastasia Konduktorova

Zusammenfassung

In der Arbeit werden die Suffixe untersucht, die heute in der Bildung von Eigennamen slawischer Herkunft gebraucht werden. Die Aufmerksamkeit des Verfassers ist besonders auf ihre Herkunft, Entwicklung, Produktivität und geographische Verbreitung gerichtet.

Meistens besteht kein Unterschied zwischen den Suffixen der Eigennamen und der Appellativa. Die Eigennamen aber haben auch spezifische anthroponymische Suffixe. In der Verbindung mit den Wortbildungsstämmen weisen sie eine Reihe von Besonderheiten auf.

Die Bildung von Eigennamen durch Suffixe ist eine alte Methode. Heute spielt sie in der neuen Anthroponymie eine führende Rolle und wird durch mannigfaltige Modelle von Eigennamen vertreten.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

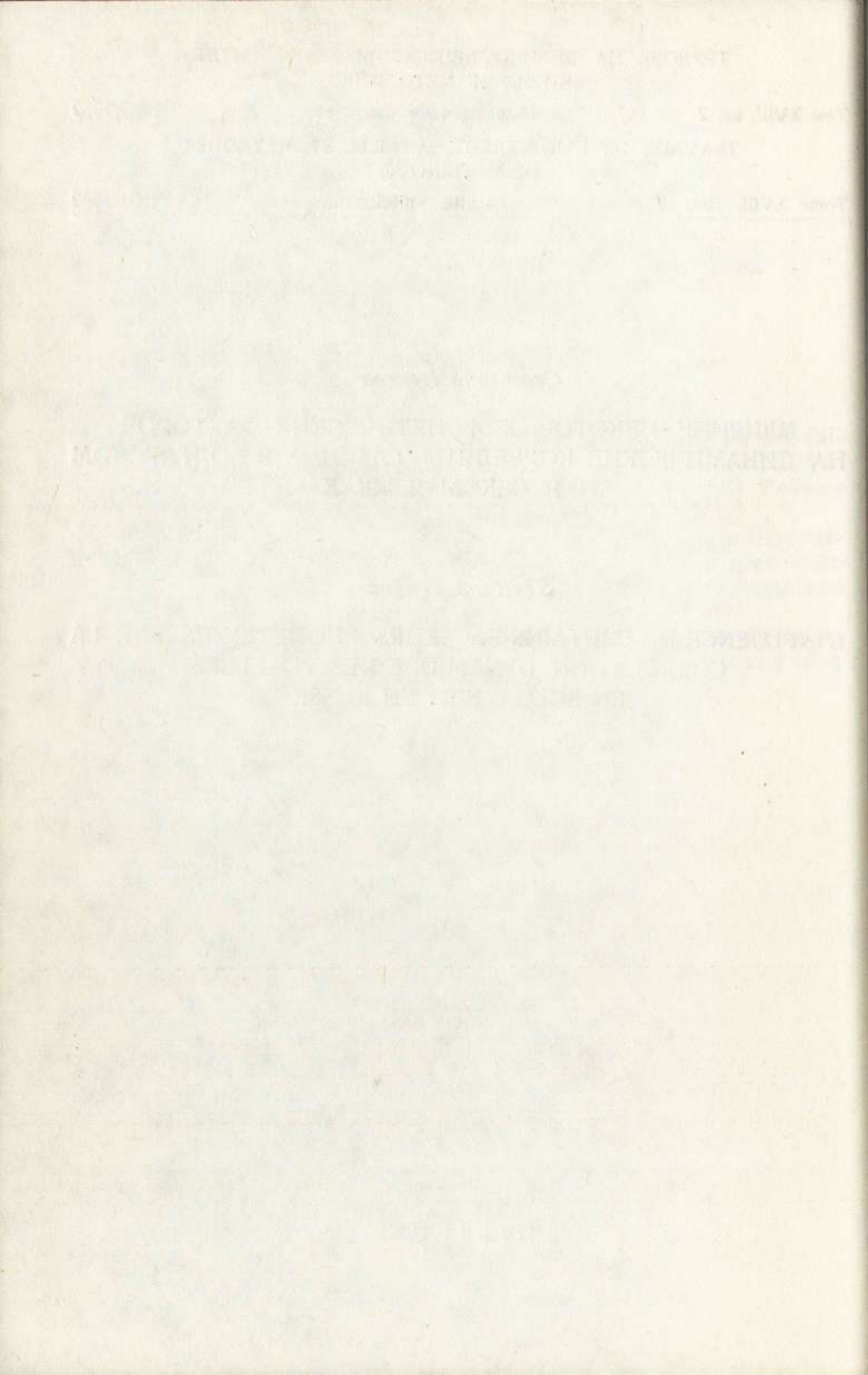
Светлана Пенева

ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ
НА ДИНАМИЧЕСКИЕ КОРРЕЛЯТЫ ГЛАСНЫХ В БОЛГАРСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Svetlana Pénéva

L'INFLUENCE DE CERTAINS FACTEURS PHONÉTIQUES SUR LA
CORRÉLATION DYNAMIQUE DES VOYELLES
EN BULGARE ET EN RUSSE

София 1983

ПРОДОЛЖЕНИЕ*

I. Влияние окружающих консонантов
на интенсивность гласных

Остановимся на парадигматическом методе исследования влияния разных классов предшествующих согласных на интенсивность ударных гласных [а], [и], [о], [ъ] в некоторых конкретных словоформах болгарского языка. См. таблицы I-4.

Таблица 1
Болгарский язык
Структура СГСГ — гласный [а]

Диктор	Кака	Дата	Хапя	Лапа
I	72,5	73,6	72,5	74,2
II	73,1	74,5	73,3	75,1
III	74	74,8	74,1	75,4

Таблица 2
Структура СГСГ — гласный [и]

Диктор	Пика	Вика	Мита	Лиса
I	51,5	52,9	53,4	54,2
II	52	53,1	53,9	54,5
III	53,3	53,9	54,5	55,1

Таблицы представлены соотношениями значений абсолютной интенсивности ударных гласных [а], [и] в позициях с предшествующими смычными глухими и звонкими согласными, а также сонантами.

Анализ обработки данных измерений динамических параметров рассматриваемых ударных гласных показывает, что минимальное зна-

* См. „Трудове на ВТУ“ „Кирил и Методий, том 16, кн. 2.

чение интенсивности фиксируется после смычного глухого согласного, максимальное — после плавного согласного.

Влияние качества предшествующих согласных на варьирование интенсивности ударного гласного [о] в открытом слоге, но в акцентно-ритмической структуре СГ'СГС, а также гласного [ъ] в закрытом слоге структуры СГ'ССГ представлено в нижеследующей таблице.

Таблица 3

Структуры: СГ'СГС, СГ'ССГ—гласные [о], [ъ].

Диктор	повод	довод	Събка	гъбка
I	60,1	60,5	71,3	72
II	60,2	60,6	72,5	73,1
III	61,3	61,8	73,1	73,6

Таблица отражает абсолютные значения динамических показателей ударных гласных [о], [ъ] с предшествующими им смычными глухими и звонким согласными, а также со щелевым глухим согласным. Как явствует таблица, небольшое увеличение интенсивности гласного фиксируется после смычного звонкого согласного по сравнению с глухими смычным и щелевым согласными.

Данные измерений интенсивности ударного гласного [е] с предшествующими разнокачественными консонантами в первом закрытом слоге фонетической структуры СГ'ССГС отражены в таблице 4.

Таблица 4

Структуры: СГ'ССГС — гласный [е].

Диктор	сектор	лектор
I	52,4	53,6
II	53,3	54,2
III	54,9	55,9

Данные измерений динамических характеристик акцентируемого гласного [е] свидетельствуют о превосходстве абсолютных величин интенсивности ударного гласного с предшествующим плавным согласным по сравнению с интенсивностью однокачественного гласного, находящегося после глухого щелевого согласного.

Интонографические измерения большого количества исследуемых объектов позволили определить ту закономерность варьирования интенсивности ударных гласных после различных по способу образования согласных, которая в какой-то степени наметилась на выше-рассмотренных примерах.

Большую трудность вызывало разграничение динамических параметров ударных гласных, стоящих после смычных глухих и щелевых глухих согласных, а иногда и после смычных звонких согласных. Результаты измерений интенсивности гласных после указанных групп согласных в преобладающем большинстве случаев показывали близкий результат или же — незначительное увеличение интенсивности гласного после смычных звонких согласных.

Влияние предшествующих согласных на силовые корреляты акцентируемых гласных в болгарском языке можно считать незначительным, но, несмотря на это, всё же считаем возможным разделить указанные классы согласных на три группы.

Первая группа предшествующих гласному согласных включает смычные глухие и щелевые глухие согласные, оказывающие минимальное воздействие на собственную интенсивность ударного гласного. Вторая группа объединяет звонкие смычные и звонкие щелевые консонанты, после которых наблюдается некоторое повышение интенсивности гласных. В третью группу входят носовые и плавные согласные, дающие постоянное увеличение интенсивности акцентируемых гласных. Различия в интенсивности акцентируемых гласных с предшествующими консонантами третьей группы вырисовываются намного рельефнее и последовательней по сравнению со второй группой, а особенно с первой.

Таблица 5

I группа	II группа	III группа
Смычные глух. Щелевые глух.	Смычные звонк. Щелевые звонк.	Носовые Плавные

Таким образом, парадигматический метод исследования зависимости динамических характеристик акцентируемого гласного от способа образования предшествующих согласных в различных акцентно-ритмических структурах в болгарском языке даёт основание констатировать несущественность влияния смычных и щелевых глухих согласных, а также звонких смычных и щелевых согласных.

Остановимся на парадигматическом методе исследования модификацию динамических характеристик ударных гласных [a], [o], [e] в

различных акцентных структурах СГСГ, СГСГС, СГССГС в зависимости от качества предшествующих согласных в русском языке. См. таблицу 6.

Таблица 6

Русский язык

Структуры: СГСГ, СГСГС, СГССГС — гласные [а], [о], [е].

Диктор	папа	лапа	повод	довод	сектор	ректор
I	71,8	72,6	56,4	56,6	56,6	47,3
II	72,1	72,9	57,3	57,7	45,5	48,1

Таблица показывает абсолютные соотношения значений интенсивности ударных гласных [а], [о], [е] в первом открытом и закрытом слогах с предшествующими смычными — глухим и звонким, глухим щелевым и плавными согласными.

Цифровые данные таблицы свидетельствуют о незначительном увеличении интенсивности ударного гласного после смычного звонкого согласного по сравнению с интенсивностью гласных с предшествующим смычным глухим согласным. Увеличение интенсивности ударного гласного в первом закрытом слоге структуры СГССГС фиксируется после плавного согласного. Сравнительно большее влияние на повышение динамических характеристик гласных оказывает плавный сонант в первом открытом слоге двусложной фонетической структуры СГСГ.

Электроакустический анализ, проведенный на обширном языковом материале, позволил также очень условно, как и в болгарском языке, разграничить предшествующие классы согласных в зависимости от степени их влияния на интенсивность ударного гласного, на три группы. Первая группа консонантов объединяет смычные глухие и звонкие согласные, вторая — щелевые глухие и звонкие согласные. В третью группу входят носовые и плавные сонанты. Влияние третьей группы консонантов на интенсивность последующего акцентированного гласного больше и проявляется намного последовательнее по сравнению с двумя первыми группами. См. таблицу 7.

Таблица 7

I группа	II группа	III группа
Смычные глух. Смычные звонк.	Щелевые глух. Щелевые звонк.	Носовые Плавные

При сопоставлении установленных групп согласных в болгарском и русском языках выясняется, что последовательность расщепления согласных в первой и второй группах в болгарском языке несколько иная, чем в русском. В болгарском языке — I группа: смычные глухие, щелевые глухие согласные, в русском — смычные — глухие и звонкие согласные. II группа в болгарском языке: смычные звонкие и щелевые звонкие согласные, в русском — щелевые глухие и звонкие согласные. Последовательность распределения согласных в третьей группе в болгарском и русском языках одинакова. См. таблицу 8.

Таблица 8

Язык	I группа	II группа	III группа
Болгарский	Смычные глух. Щелевые глух.	Смычные звонк. Щелевые звонк.	Носовые Плавные
Русский	Смычные глух. Смычные звонк.	Щелевые глух. Щелевые звонк.	Носовые Плавные

Таким образом, как показало электроакустическое исследование в анализируемых языках фиксируется крайне слабое влияние предшествующих согласных I и II групп на динамические характеристики акцентуемого гласного. В болгарском языке это воздействие предшествующих консонантов на интенсивность гласного выражено несколько в большей степени, чем в русском. Основываясь на данных выводах, при рассмотрении зависимости интенсивности ударных гласных от способа образования последующего консонанта вышерассмотренный фактор нами не учитывался, за исключением III группы согласных.

Остановимся на парадигматическом методе исследования варьирования динамических характеристик гласных в зависимости от способа образования последующего консонанта в акцентной структуре $C\acute{G}C\acute{G}$.

Электроакустический анализ интенсивности акцентуемых гласных в указанной структуре свидетельствует о тесном взаимодействии исследуемого коррелята словесного ударения и качества последующего типа согласного. Нижеследующие таблицы 9-II представлены некоторыми конкретными словоформами с исследуемыми гласными [a], [o], [y] с различными классами последующих согласных в болгарском языке.

Первая графа по горизонтали обозначает тип последующего согласного, вторая — различие этого типа по фонологической оппозиции звонкость — глухость, третья — исследуемые слова.

Таблицы наглядно свидетельствуют о возрастании абсолютных значений собственной интенсивности акцентируемых гласных различного тембрального класса в фонетической структуре СГ'СГ в зависимости от способа образования последующих согласных.

Т а б л и ц а 9

Болгарский язык Структура СГ'СГ — гласный [а]

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	глухой	звонкий	глухой	звонкий		
	кака	жаба	каса	база		
I	69,3	71,9	70	72,8	73,1	74,2
II	67,9	69,3	68,2	71,4	72,6	73,7
III	70,4	71,7	70,8	72,6	73,4	74,8

Т а б л и ц а 10

Структура СГ'СГ — гласный [о]

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	глухой	звонкий	глухой	звонкий		
	коте	сода	кофа	сова		
I	58,9	60,3	59,2	60,7	61,6	62,1
II	58,4	59,3	58,9	59,9	60,7	62,2
III	59,1	60,1	59,5	60,4	60	61

Как показывают таблицы, минимальная величина интенсивности ударного гласного наблюдается перед смычным глухим согласным; небольшое увеличение динамических показателей фиксируется перед щелевым глухим согласным; более заметное повышение интенсивности акцентируемого гласного отмечается перед смычным звонким согласным.

Восходящая градиция силовых характеристик ударных гласных, как свидетельствуют вышеприведенные схематические таблицы, фик-

Т а б л и ц а 11
Структура СГСГ — гласный (у)

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	глухой	звонкий	глухой	звонкий		
	супа	шуба	суша	буза	сума	бура
I	56,1	56,9	56,4	57,2	57,9	58,5
II	55,9	56,7	56,1	57,1	57,7	58,7
III	56,5	57	56,7	57,4	58	58,4

сируется перед щелевым звонким, носовым, плавным консонантами, особенно перед многоударным [р].

Многочисленные интонографические измерения большого количества языкового материала позволили разграничить последующие согласные в зависимости от степени их влияния на интенсивность гласных на три группы. В первую группу согласных входят смычные глухие и щелевые глухие согласные, перед которыми собственная интенсивность ударных гласных минимальная. Заметная тенденция к увеличению динамических характеристик гласных фиксируется перед смычным звонким консонантом, также входящим в I группу. Вторая группа объединяет щелевые звонкие, носовые, плавные согласные, перед которыми, как показывают данные измерений, интенсивность гласных, по сравнению с первой группой, заметно возрастает, достигая максимального значения с последующим плавным согласным. См. таблицу 12.

Т а б л и ц а 12
Болгарский язык

I группа	II группа
Смычные глухие Щелевые глухие Смычные звонкие	Щелевые звонкие Носовые Плавные

Таким образом, динамические характеристики ударных гласных в акцентно-ритмической структуре СГСГ соответственно возрастают от глухих согласных — к звонким — носовым — плавным согласным.

Остановимся на парадигматическом методе исследования моди-

фикации интенсивности ударных гласных в русском языке в зависимости от качества последующего согласного. См. таблицы 13—15.

Таблица 13

Русский язык

Структура СГСГ — гласный [а]

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	Глухой	Звонкий	Глухой	Звонкий		
		папа	жаба	каша	сажа	баня
I	69,2	69,6	70	70,6	71,3	71,9
II	68,7	68,9	70,3	70,8	71,6	72,4

Таблица 14

Структура СГСГ — гласный [о]

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	Глухой	Звонкий	Глухой	Звонкий		
	I	тока	сода	косо	поза	зона
I	56,1	56,4	56,9	57,4	57,9	58,6
II	55,9	56,2	56,7	57	57,6	58,3

Таблица 15

Структура СГСГ — гласный [у]

Диктор	Смычные		Щелевые		Носовые	Плавные
	Глухой	Звонкий	Глухой	Звонкий		
		супа	шуба	суша	туза	шума
I	55,1	55,7	55,4	55,9	56,6	57,3
II	55,8	56,2	56,5	57	57,8	58,4

Таблицы показывают изменение абсолютных соотношений интенсивности гласных [a], [o], [y] в некоторых конкретных случаях в позициях перед смычными согласными — глухим и звонким, щелевыми — глухим и звонким, а также носовыми и плавными сонантами.

Экспериментально-фонетическое исследование, проведенное на обширном языковом материале, даёт возможность классифицировать последующие согласные в зависимости от степени их воздействия на динамические показатели гласных на две группы.

В первую группу консонантов входят смычные глухие, влияние которых на динамические характеристики наименьшее; смычные звонкие, щелевые глухие согласные, заметно увеличивающие интенсивность гласных. Вторая группа согласных объединяет щелевые звонкие, носовые и плавные согласные, дающие постоянное значительное увеличение интенсивности гласных, максимальное значение которой фиксируется перед сонантами [л], [р]. См. таблицу 16.

Таблица 16
Русский язык

I группа	II группа
Смычные глухие Смычные звонкие Щелевые глухие	Щелевые звонкие Носовые Плавные

При сравнении установленных групп согласных в русском и болгарском языках намечается некоторое различие в последовательности расщепления согласных внутри I группы. Порядок распределения консонантов в болгарском языке: смычные и щелевые глухие, смычные звонкие согласные; в русском языке — смычные глухие и звонкие, щелевые глухие согласные. Тождественность распределения последующих согласных в болгарском и русском языках зафиксирована во II группе консонантов. См. таблицу 17.

Таблица 17

Болгарский язык		Русский язык	
I группа	II группа	I группа	II группа
Смычные гл. Щелевые гл. Смычные зв.	Щелевые звонкие Носовые Плавные	Смычные гл. Смычные зв. Щелевые гл.	Щелевые зв. Носовые Плавные

Необходимо отметить, что абсолютной последовательности и закономерности в проявлении увеличения интенсивности гласных

после и перед установленными группами согласных в обоих языках не наблюдалось. Встречались случаи, когда интенсивность гласных одного тембрального класса перед щелевыми звонкими согласными была меньше интенсивности гласных, стоящих перед смычными звонкими — 35% в болгарском языке. В русском языке — 41%, когда интенсивность ударных гласных, находящихся перед щелевыми звонкими согласными, была меньше интенсивности гласных, стоящих перед щелевыми глухими согласными. Постоянное увеличение динамических показателей акцентированных гласных в обоих языках фиксировалось после и особенно перед плавными и носовыми согласными.

Рассматривая движение огибающей интенсивности гласных, стоящих после звонкого согласного, можно отметить, что амплитуда интенсивности, в отличие от амплитуды гласных с предшествующими глухими согласными, с первых элементов звука довольно высокая. Этот уровень интенсивности продолжает постепенно повышаться до максимального ядерного значения. В болгарском языке максимальный уровень амплитуды интенсивности гласного чаще всего фиксируется в конце звучания гласного, в русском — ближе к середине звучания гласного. Характер движения амплитуды интенсивности значительно изменяется, если гласный окружён звонкими согласными или же сонантами. В этом случае огибающая интенсивности, довольно высокая с первых сегментов гласного, продолжает постепенно повышаться до максимума. Разница между ядерным значением интенсивности и интенсивностью последних сегментов гласного в обоих языках незначительна. Характер движения кривой интенсивности в болгарском и русском языках в целом имеет почти ровный характер. В русском языке огибающая интенсивности гласного чаще всего характеризуется прерывистым характером — понижением и повышением — интенсивности на отдельных сегментах гласного. В болгарском языке амплитуда интенсивности более однородна, без заметных перепадов. Это, по-видимому, связано с большей закрытостью и лабиализованностью русских гласных по сравнению с болгарскими, частично проявляющихся на осциллографических записях.

Как показывают предварительные исследования, окружающие гласного звонкие согласные и сонанты чаще всего способствуют увеличению интенсивности гласных в обоих языках. Л. В. Златоустова, исследуя зависимость динамических коррелятов гласных от консонантного окружения, считает это влияние относительным. Но, как подчёркивает исследователь, „ . . . сонанты, особенно носовые, имеют большую интенсивность, чем звуки шумные и щелевые, и поэтому движение интенсивности в гласных звуках, последующих или предшествующих сонанту, идёт почти с самого начала звука на максимуме подъёма кривой.“¹

¹ Л. В. Златоустова, Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань 1962, с. 64. Она же: Фонетическая природа русского словесного ударения. — Учёные записки Казанского гос. университета им. В. И. Ульянова — Ленина, том 116 кн. II. Языкознание, 1956, с. 24.

Таким образом, результаты электроакустического исследования дают основание сделать вывод о зависимости интенсивности акцентуруемых гласных от способа образования окружающих их согласных. В болгарском и русском языках влияние качества последующих гласному согласных на его динамические корреляты в акцентно-ритмической структуре СГСГ выражено больше и проявляется последовательней, чем предшествующих гласному согласных, за исключением носовых и плавных сонантов.

2. Варьирование интенсивности гласных в зависимости от твёрдости—мягкости согласных

Проблема двуязычного сопоставления фонологической корреляции по твёрдости—мягкости неразрывно связана с количественным соотношением фонем, входящих в эту оппозицию в каждом конкретном языке.

Болгарской фонологической системе, так же как и русской, присуща корреляция по твёрдости—мягкости.² Относительно количества фонем, входящих в эту оппозицию, среди болгарских исследователей нет единого мнения. Так, Л. Андрейчин³ считает, что фонологическая система болгарского языка представлена 18 мягкими согласными. Позже, в работе, посвящённой проблеме палатализации, Л. Андрейчин сокращает количество мягких согласных в болгарском языке до 17.⁴ Ст. Стойков в фонетике болгарского языка указывает 16 палатальных согласных.⁵ Ст. Стоянов,⁶ Д. Тилков⁷, О. Брех⁸—17. Ст. Младенов,⁹ П. Калканджиев,¹⁰ Д. Попов¹¹ количество мягких согласных доводят до 20. Одной из причин разноречивых суждений в фонетической литературе о количестве мягких фонем в болгарском языке советский исследователь А. М. Кузнецова считает: «... отсутствие стабильности в соотношениях твёрдых и палатализованных согласных в софийском говоре (основа болгарского литературного

² Ст. Стойков, Палаталните съгласни в българския книжовен език.—Известия на института за българския език, кн. I, 1952, с. 5—63. Л. Э. Калкынь. Развитие корреляции твёрдых и мягких согласных фонем в славянских языках. М., 1968. Т. В. Попова, Корреляция твёрдых и мягких согласных в болгарском языке.—Славянское языкознание, № 35, М., 1962 и др.

³ Л. Андрейчин, Основна българска граматика. София, 1944, с. 39, 62.

⁴ Л. Андрейчин, За мекостта в българския книжовен език.—Български език. год VII, кн. 6, 1967, с. 491.

⁵ Ст. Стойков, Увод във фонетиката на българския език. София, 1966, с. 89.

⁶ Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език. София, 1964, с. 47.

⁷ Д. Тилков, Кратка практическа фонетика на българския език за студентичужденци. София, 1962, с. 22.

⁸ О. Брех, Очерк физиологии славянской речи СПб, 1910, с. 72, 76.

⁹ Ст. Младенов, Граматика на българския език. София, 1939, с. 28—29, 91.

¹⁰ П. Калканджиев, Българска граматика. София, 1938, с. 31.

¹¹ Д. Попов, Българска граматика. София, 1941, с. 27.

произношения) и испытывающем на себе результаты влияния двух основных групп болгарских диалектов, которые представляют известные различия в отношении реализации рассматриваемой фонетической черты.¹²

Фундаментальными исследованиями в области палатальных согласных болгарского языка можно считать крупные работы Ст. Стойкова¹³ и Д. Тилкова.¹⁴ Ст. Стойков, используя в своих исследованиях рентген, палатограммы и лингвограммы, изучает с артикуляционной точки зрения физиологическую природу образования мягких согласных. Д. Тилков дополняет это исследование, рассмотрев акустическую природу палатальных согласных, применяя современную электроакустическую аппаратуру. Проведя спектральный анализ на сонарографе, разлагающем звук на три параметра — длительность, частоту основного тона и интенсивность, — Д. Тилков получает объективные данные, снимающие всякие сомнения относительно неизученности акустической природы палатальных согласных. Разноаспектные и глубокие исследования Ст. Стойкова и Д. Тилкова позволяют признать, что проблема фонологической корреляции — твёрдость — мягкость в болгарском языке полностью изучена.

Соотносительный ряд по твёрдости — мягкости (по Д. Тилкову, Т. Бояджиеву)¹⁵ в болгарском языке образуют 17 пар: [п—п'], [б—б'] [м—м'], [ф—ф'], [в—в'], [т—т'], [д—д'], [н—н'], [с—с'], [з—з'], [л—л'], [р—р'], [к—к'], [г—г'], [х—х'], [ц—ц], [s—s'] Остальные твёрдые фонемы: [ж], [ш], [ч], [у] без соответствующих мягких вариантов. Фонема [й] — без твёрдого соответствия, мягкая. Как показывают непосредственные наблюдения, болгарские согласные [ж], [ш] по сравнению с русскими можно считать смягченными, а в отдельных фонетических позициях — мягкими. Практика работы со студентами показывает, что одной из трудноискоренимых черт болгарского акцента в русской речи является именно интерференция на уровне этих согласных. Все русские слова, насыщенные твёрдыми согласными [ж], [ш], под влиянием болгарского языка студенты произносят смягченно. Это в какой-то степени свидетельствует о различии в звучании согласных [ж], [ш] в болгарском и русском языках.

Нам представляется совершенно правильным мнения лингвистов О. Броха,¹⁶ считающего болгарские согласные [ж], [ш] сравнительно

¹² А. М. Кузнецова, Изменения гласных под влиянием соседних мягких согласных. М., 1965, с. 3.

¹³ Ст. Стойков, Палаталните съгласни в българския книжовен език. — Известия на института за българския език, кн. I, 1952, с. 5—63.

¹⁴ Д. Тилков, Изследвания върху акустичния състав на съгласните в българския книжовен език. — Известия на института за български език, кн. XXI, 1972, с. 177—244. См. также: Д. Тилков, Акустичният ефект от палатализиращото действие на гласните Е, И върху съгласните К и Г. — Български език, 1970.

¹⁵ Д. Тилков, Т. Бояджиев, Българска фонетика. София, 1977, с. 126, 133.

¹⁶ О. Брох, Указ. раб. с. 76.

мягкими, А. Т.-Балана,¹⁷ относящего их к категории смягчённых. Ст. Стойков указывает: „Съгласните Ш, Ж в българския книжовен език приличат на Ш, Ж в чешки, словашки и сърбо-хърватски, но са по-меки от Ш, Ж в руски и полски език.“¹⁸

М. И. Матусевич,¹⁹ исследуя согласные болгарского языка софийского и тырновского говора при помощи рентгенограмм, палатограмм и кимограмм, находит, что болгарский звук [ш] является апикальным, русский — какуминальным согласным. Рисунки рентгенограмм и палатограмм, приведенные в работе, фиксируют двухфокусный характер болгарского согласного [ш]: передний фокус с узкой щелью и задний с более расширенной щелью. При образовании русского [ш] средняя часть спинки языка сильно вогнута и принимает ложкообразную форму, отдаляясь от твёрдого нёба. Это артикуляционное различие приводит к тому, что „сравнительно с русским [ш] болгарское [ш] звучит несколько мягче.“²⁰

Мы рассмотрели фонетическую характеристику болгарских согласных [ш], [ж] по сравнению с русскими. Фонологического же противопоставления твёрдых [ж], [ш] мягким согласным [ж'], [ш'] в болгарском языке не наблюдается.

Как показали наши экспериментальные исследования, о которых пойдёт речь ниже, в русском языке палатализованный и палатальный согласные²¹ оказывают большее влияние на модификацию интенсивности гласных, чем в болгарском. Данное явление объясняется физиологическими различиями в артикуляции мягких согласных в сравниваемых языках.

Общая артикуляторная особенность мягких согласных в болгарском и русском языках несколько различна: степень палатализации у русских согласных больше, чем у болгарских, т. е. средняя часть спинки языка поднимается к твёрдому нёбу значительно выше. Степень напряжённости артикулирующих органов, их энергичность, наличие фрикативного элемента палатализованного согласного, по данным инструментального исследования А. М. Кузнецовой,²² в ана-

¹⁷ А. Т.-Балкан, Нова българска граматика. София, 1940 с. 3.

¹⁸ Ст. Стойков, Палаталните съгласни в българския книжовен език. — Известия на института за българския език, кн. 1, 1952, с. 55.

¹⁹ М. И. Матусевич, Экспериментально-фонетические исследования согласных болгарского языка. „Институт славяноведения“, № 15, изд. АН СССР, 1955, с. 3—16. М. также: М. Георгиева, М. Полова, Русская фонетика и интонация. София, 1982, с. 35.

²⁰ М. И. Матусевич, Указ. раб. с. 12.

²¹ Термином „мягкие“ согласные в научной литературе нередко обозначают различные понятия: смягченные (палатализованные) и собственно „мягкие“ палатальные согласные. Подобная двусмысленность термина допустима, когда речь идет о фонологическом противопоставлении твердых и мягких согласных, по определению А. М. Кузнецовой („Изменение гласных под влиянием соседних мягких согласных“, М., 1965, с. 3).

²² А. М. Кузнецова, Указ. раб. с. 58, 59.

лизируемых языках тоже различна. Экспериментатор подчёркивает более энергичную, напряжённую артикуляцию мягких согласных в болгарском языке по сравнению с расслабленной, ненапряжённой в русском. А „напряжённость палатальной артикуляции, как правило, сопровождается наибольшей краткостью начального переходного элемента соседнего гласного.“²³ Этим объясняется однородность акустического эффекта гласных болгарского языка в отличие от русских, имеющих и-образный элемент в начальной фазе (при переходе от мягких согласных к гласному) и конечной (при переходе от гласного к мягкому согласному), придающий дифтонгический характер русской фонеме. Неоднородность звучания, сложность, насыщенность тембральной окраски русских гласных, их дифтонгоидность по сравнению с болгарскими особенно заметна в позиции между двумя мягкими согласными. Ст. Стойков подчёркивает, что мягкость согласных присуща всем славянским языкам, но количество фонем, образующих корреляцию по твёрдости—мягкости, качество акустического эффекта мягкости, в силу исторического развития системы каждого языка, различны. Он пишет: „Затова характерните особености на палаталните съгласни в българския книжовен език не са еднакви с характерните особености на палаталните съгласни в руски, полски, чешки, сърбохърватски и др.“²⁴

Таким образом, палатальность согласных в болгарском языке по сравнению с русским позиционно ограничена. Сильной позицией в болгарском языке являются положения согласных только перед [а], [о], [у], [ъ], в русском — перед [а], [о], [у], [е], [и]. Мягкие согласные болгарского языка в отличие от русского не могут стоять в абсолютном конце слова, но встречаются перед другими согласными.

Перед [о] смягчаются согласные только в конце слова в исконно болгарских словах. В болгарском литературном языке перед гласными переднего ряда [е], [и] смягчаются только заднеязычные [г], [к], [х].²⁵ В восточных же говорах перед гласными [е], [и] как и в русском языке, происходит смягчение согласных. Как показывают непосредственные наблюдения, перед гласными [е], [и] всё же фиксируется небольшая палатализация некоторых согласных болгарского языка, конечно, выраженная далеко не в той степени, как в русском. Исследования согласных болгарского языка перед [е], [и] показывают, что шумовые частоты этих согласных значительно повышаются, это является свидетельством об их палатализации. Но, как считает Д. Тилков, этого недостаточно, „... тъй като липсва основният ком

²³ А. М. Кузнецова, Указ. раб. с. 79.

²⁴ Ст. Стойков, Палаталните съгласни. . . с., 16.

²⁵ Л. Андрейчин, За мекостта в българския книжовен език. Български език 1957, 6, с. 496. Он же: „Фонетиката като наука и нейното значение за езиковата култура“. — Български език, № 3—4, 1951, с. 197. Д. Тилков, Акустичният ефект от палатализиращото действие на гласните Е и И върху съгласните К и Г. — Български език, 1970, с. 175—181.

понент — специфичните форманти преходи. Наличието или липсата на глайдов элемент, свързващ съгласната със следходната гласна, е най-важното условие за палатална идентификация.²⁶

Таким образом, количественное соотношение фонем, образующих корреляцию по твёрдости—мягкости, артикуляционно-акустические и позиционные характеристики палатальных и палатализованных согласных в анализируемых языках, различно. Это различие в проявлении мягкости согласных в дистрибутивном отношении в болгарском и русском языках затруднило синхронное составление экспериментальной программы для аудиторского и электроакустического исследования. Поэтому в болгарском языке мы ограничились подборкой односложных, двусложных акцентно-ритмических структур по модели t'at—tat't, т. е. с предшествующим и последующим гласному палатальным согласным. В единичных случаях привлекались отдельные словоформы, в которых интенсивность гласных исследовалась в палатальном консонантном окружении. Подбор языкового материала для дальнейшего инструментального исследования в русском языке проводился по четырём основным сочетаниям ударных гласных фонем с последующими и предшествующими гласному переднеязычными и заднеязычными согласными. Схематически эти позиции представлены в следующих сочетаниях: t'at—tat'—t'at' и tat, где t'—обозначение мягкости согласного, а —любой акцентированный гласный.

Рассмотрим варьирование интенсивности акцентированного гласного в зависимости от твёрдости—мягкости предшествующего и последующего гласному согласных по экспериментальным данным нашего исследования. См. таблицы 18—19.

Таблица 18

Болгарский язык
Структура СГС—позиция: tat—t'at

Диктор	бал	бял	пал	вял	луд	лют
I	72	71	73	72,1	57,3	56,4
II	73,5	72,1	74,3	73,3	58	57
III	71,8	70,3	72,2	70,1	57,8	57,3

Таблицы отражают абсолютные данные измерений собственной интенсивности акцентированных гласных различного тембрального класса [и], [у] в односложных и двусложных акцентно-ритмических структурах СГС, СГСГ.

²⁶ Д. Тилков, Т. Бояджиев, Българска фонетика. София, 1977. с. 88—89.

Таблица 19

Структура СГСГ—позиция; tata—tat'a

Диктор	капа	капя	виза	видя	буза	буря
I	72,9	71,5	52,5	51,3	57,6	56,1
II	74	73,1	53,1	52,1	58	57,3
III	73,1	72	52,8	51,4	57,7	56,4

Результаты электроакустического исследования интенсивности ударных гласных, находящихся между твёрдыми или же с предшествующим палатальным согласным в односложных структурах, свидетельствуют о незначительном сокращении собственной интенсивности ударных гласных перед мягким согласным по сравнению с твёрдым консонантным окружением.

Общее направление движения кривой интенсивности внутри ударного гласного в болгарском языке чаще всего характеризуется восходящим рисунком, с концентрацией максимального ядерного значения интенсивности ближе к концу звучания звука, с последующим её резким спадом.

В двусложных фонетических структурах СГСГ интенсивность ударного гласного с последующим палатальным согласным в открытом слоге также подвергается некоторому сокращению. Влияние на сокращение интенсивности гласных последующего мягкого согласного в двусложных акцентно-ритмических структурах СГСГ больше, чем предшествующих гласным мягких согласных в закрытом слоге односложных структур СГС.

Рассматривая на интонограммах картину развёртывания динамических элементов гласного в двусложных структурах СГСГ, мы обнаруживаем постепенный подъём движения кривой от начала звука к его концу. Максимальное ядро интенсивности фиксируется на финальном сегменте гласного. В отличие от структуры СГС спад огибающей интенсивности в фонетической структуре СГСГ характеризуется более плавным опусканием. Есть основания предполагать, что на характер спада кривой интенсивности на финальном сегменте гласного определенную роль играет открытость—закрытость акцентированного слога, а также наличие или отсутствие последующего за ним слога.

Рассмотрим на парадигматическом уровне исследования модификацию интенсивности ударного гласного в фонетических структурах СГС, СГСГ позиции tat—t'at, tata—tat'a—t'at'a в русском языке. См. таблицы 20—21.

Т а б л и ц а 20
Русский язык
Структура СГС — позиция *tat—t'at*

Диктор	лук	люк	лак	ляг	вал	вял
I	56,5	54,4	70,8	69	71	69,4
II	57,1	55,2	71,1	69,3	71,3	68,1

Т а б л и ц а 21

Структура СГСГ — позиция *tata — tat'a — t'at'a*

Диктор	зона	зоне	лупа	лупе	мало	мяли	дама	даме
I	57,6	56,1	56,8	54,3	71,4	68,1	70,9	69,1
II	56,9	55,3	57,1	55,1	71,7	69,2	71,6	70

Таблицы отражают абсолютные значения собственной интенсивности ударных гласных [o], [y], [a] в фонетических структурах СГС СГСГ с последующими гласным мягкими согласными, а также с предшествующими и последующими гласным палатальными согласными.

В русском языке, как и в болгарском, в структурах СГС наблюдается некоторое сокращение динамических характеристик гласных, находящихся перед мягкими согласными. Но степень сокращения интенсивности ударных гласных с последующим и предшествующим мягким согласным в русском языке значительно больше.

Движение огибающей в пределах ударного гласного структуры СГС в позиции *tat—t'at* в целом характеризуется нисходящим контуром с локализацией ядерного значения интенсивности ближе к середине звучания гласного. Огибающая интенсивности финального сегмента гласного в русском языке отличается сравнительно плавным пуском в отличие от резкого в болгарском.

В акцентно-ритмической структуре СГСГ, позициях *tata — tat'a — at'a* динамические характеристики акцентуруемых гласных перед палатальными согласными, особенно, если они находятся между двумя мягкими согласными, заметно сокращаются.

Нисходящий контур интенсивности характеризует движение кривой внутри акцентированного гласного в открытом слоге структуры

СГСГ. В конце звука спад огибающей интенсивности более плавный, чем в закрытом слоге структуры СГС.

Данные, полученные в результате измерений многочисленных словоформ в болгарском и русском языках, позволили условно определить средние величины интенсивности гласных [а], [и], [у] в структуре СГСГ в позициях tata — tat'a, а также гласных [а], [у] в структуре СГС в позициях tat — t'at, и таким образом вычислить степень сокращения интенсивности ударных гласных перед и после палатальных согласных. См. таблицы 22, 23.

Таблица 22
Болгарский язык
Структура СГСГ

Позиция	гласные		
	а	и	у
tata	73,3	52,9	57,7
tat'a	72,2	51,6	56,6
Сокращение	1,1	1,3	1,1

Таблица 23
Структура СГС

Позиция	гласные	
	а	у
tat	72,7	57,7
t'at	71,4	56,5
Сокращение	1,3	1,2

Как явствуют таблицы, в структуре СГС позиции t'at динамические показатели гласных [а], [у] по сравнению с позицией tat соответственно меньше на 1,3 мм, 1,2 мм. Сокращение интенсивности

сти ударных гласных [а], [и], [у] в открытом слоге в позиции tat'a структуры СГ'СГ относительно позиции tata соответственно равно: 1,4 мм, 1,3 мм, 1,1 мм.

В русском языке сокращение интенсивности ударных гласных [а], [о], [у] в структуре СГ'СГ в открытом слоге позиции tata—tat'a и гласного [а] в позиции t'at'a нашло отражение в таблицах 24, 25, 26.

Таблица 24
Русский язык
Структура СГС

Позиция	гласные	
	а	у
tat	71	56,8
t'at	68,9	54,8
Сокращение	2,1	2

Таблица 25
Структура СГ'СГ

Позиция	гласные		
	а	у	о
tata	71,5	56,9	57,2
tat'a	69,5	54,7	55,7
Сокращение	2	1,2	1,5

Таблица 26

Структура СГ'СГ

Позиция	гласный
	а
tata	71,5
t'at'a	68,6
Сокращение	2,9

Как видно из таблиц, сокращение динамических характеристик ударных гласных [a], [y], [o] в открытом слоге структуры СГСГ в позиции *ta't'a* по сравнению с позицией *tata* соответственно равно: 2 мм, 1,2 мм, 1,5 мм и гласного [a] в позиции *t'at'a* — 2,9 мм. В структуре СГС интенсивность гласных [a], [y] с предшествующим мягким согласным соответственно меньше на 2,1 мм, 2 мм интенсивности гласных с предшествующим твёрдым согласным.

Интересно проследить варьирование интенсивности ударных гласных, реализующихся во всех фонетических позициях. Рассмотрим градацию интенсивности болгарского гласного [y] и русского [o] в структуре СГСГ в позициях *tata*, *t'ata*, *ta't'a*, *t'at'a*. См. таблицы 27, 28.

Таблица 27
Болгарский язык
Структура СГСГ

Диктор	сума	люта	буря	дюля
I	56	55,5	54,1	53,6
II	57,3	57,2	56,6	54,8
III	58,6	58,1	57,7	56,2

Таблица свидетельствует о постепенной нисходящей градации абсолютных динамических характеристик ударных гласных в зависимости от позиции. Вычислив средние показатели интенсивности гласных в позициях *tata*, *t'ata*, *ta't'a*, *t'at'a* в данных конкретных словоформах, обнаруживаем следующую картину: а) интенсивность гласного в позиции *tata* равна 57,3 мм, б/в позиции *t'ata* — 56,9 мм в/в позиции *ta't'a* — 56,1 мм, г/в позиции *t'at'a* — 54,8 мм. Следовательно, наибольшее влияние на сокращение интенсивности гласного оказывают последующий за ним палатальный согласный и особенно окружающие гласный мягкие согласные. Наименьшее — предшествующий гласному мягкий согласный.

Таблица 28
Русский язык
Структура СГСГ

Диктор	дома	лёна	доля	Лёне
I	55	53,8	52	50,5
II	53	51,9	50,5	48,3

Как видно из таблицы, сокращение абсолютных данных интенсивности ударного гласного, также как и в болгарском языке, в представленных позициях *tata*, *t'ata*, *ta'ta*, *t'at'a* идёт по нисходящей прямой. Бóльшая степень сокращения силовых характеристик гласных фиксируется в позиции гласного, окружённого мягкими согласными, затем — с последующим мягким согласным и самая слабая степень — с предшествующим гласному палатальным. При сравнении средних показателей интенсивности акцентуруемых гласных в рассматриваемых позициях в болгарском и русском языках обнаруживается меньшая степень сокращения интенсивности гласных в болгарском языке.

Л. В. Златоустова, исследуя фонетическую природу словесного ударения в русском языке, отмечает: „По всей вероятности, мягкость последующих и предшествующих согласных не влияет на интенсивность гласных, хотя в некоторых случаях наблюдается незначительный спад интенсивности с предшествующим мягким согласным.“²⁷ Наши исследования несколько отличаются от данных, полученных Л. В. Златоустовой.

О большой изменчивости гласных, окружённых палатальными или палатализованными согласными, высказывались многие фонетисты. В последнее время оно нашло экспериментально-фонетическое подтверждение в ряде работ многих советских исследователей.²⁸

Интонограммы отчётливо фиксируют изменение квазистационарной части и переходных элементов гласного в зависимости от его позиции. В русском языке в позициях *tata*, *t'ata*, *ta'ta* основное качество ядра гласного и переходные участки полностью сохраняются. На осциллограмме видна концентрация квазистационарной части гласного ближе к середине звучания гласного и окружающие его переходные элементы. В позиции *t'at'a* переходные участки резко уменьшаются, сливаясь с основным тембральным ядром гласного, поэтому оно начинается ближе к началу звучания гласного.

В болгарском языке в позициях *tata*, *t'ata*, *ta'ta* основное тембральное ядро гласного по сравнению с русским претерпевает меньшее качественное изменение. Квазистационарная часть и переходные элементы гласного в позиции *t'at'a* несколько продвинуты вперёд от финального сегмента гласного. В отличие от русского, где

²⁷ Л. В. Златоустова, Фонетическая природа русского словесного ударения. На основе экспериментальных данных). Канд. дис., М., 1953, с. 127.

²⁸ Л. В. Бондарко, О характере изменения формантного состава гласных под влиянием мягкости соседних согласных. Учёные зап. ЛГУ, Серия филолог. наук № 237, 1960, вып. 40 с. 97. Л. Р. Зиндер, Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, Акустическая характеристика различия твёрдых и мягких согласных в русском языке. — Учёные зап. ЛГУ, Серия филолог. наук, вып. 69, № 325, с. 28, 1964. Л. В. Бондарко, Л. Р. Зиндер, О некоторых дифференциальных признаках русских согласных онем. — Вопросы языковедения, 1966, № 1. Л. В. Бондарко, Некоторые замечания по поводу маркированности-немаркированности членов фонетических противопоставлений. — Исследования по фонологии, М., 1966 и др.

соотношения тембрального ядра и переходных участков полностью видоизменяются, в болгарском языке почти остаётся таким же, что и в позиции *ta't'a*.

Неоднородность звучания русских гласных, большая степень их лабиализации по сравнению с болгарскими отчётливо фиксируется на амплитуде интенсивности речевого сигнала в пределах ударных гласных. Движение огибающей речевого сигнала русских примеров характеризуется некоторым понижением, перепадами интенсивности, связанными с большей закрытостью или лабиализованностью отдельных участков звуков. В болгарских примерах, насыщенных гласными различного тембрального класса, движение огибающей интенсивности в основном имеет плавный характер, без соответствующих перепадов, характерных для русских гласных, что является одним из показателей большей интенсивности гласных.

Таким образом, результаты электроакустических исследований в болгарском и русском языках дают основание сделать вывод о некотором сокращающем воздействии на интенсивность гласных палатальных или палатализованных согласных. Причём, последующий палатальный или палатализованный согласный оказывают большее сокращающее воздействие на интенсивность ударного гласного, чем аналогичные предшествующие. Максимальное сокращение интенсивности гласного в болгарском и русском языках наблюдается при его двустороннем мягком консонантном окружении. В русском языке динамические показатели ударных гласных под влиянием предшествующих или последующих гласному палатальных или палатализованных согласных подвергаются большему изменению, чем в болгарском. Различная степень сокращения динамических характеристик акцентированных гласных в сравниваемых языках перед палатальными и палатализованными согласными обусловлена их различным количественным соотношением фонем, образующих фонологическую корреляцию по твёрдости—мягкости, их артикуляционно-акустическими и позиционными различиями.

3. Зависимость интенсивности гласных от акцентно-ритмической структуры слова

При электроакустическом анализе интенсивности гласных в болгарском языке в сопоставительном аспекте с русским нами применялся парадигматический и синтагматический методы исследования.² При парадигматическом анализе акцентируемый гласный сопоставляется с аналогичным безударным гласным другого слова, одинаково по звуковому составу, но отличающегося от первого местом удара

² Т. А. Бровченко, Синтагматический и парадигматический методы исследования словесного ударения.—В: Проблемы теоретической и прикладной фонетики обучения произношению". М., 1973, 135 и др.

ния. Например, бол. язык: кáлен-калѐн, чѐти-чѐтѝ, лѣжа-лѣжá и др.; рус. язык: сѹшу-сушѹ, Пáша-пáшá, мѹка-мѹкá и др. При синтагматическом методе исследования предполагается сопоставление ударного гласного с однотипным безударным гласным в пределах одного и того же слова. Например, бол. язык: мѐрен, кáрта, мáрка и др.; рус. язык: раскáт, кáрта, мáрка и др.

Результаты электроакустического исследования силовых характеристик ударных и безударных гласных в двусложных акцентных структурах СГ'СГ, СГСГ', СГ'СГ-СГСГ' в болгарском и русском языках позволяют констатировать следующие факты.

Синтагматический метод исследования динамических показателей гласных в фонетической структуре СГ'СГ в болгарском и русском языках в большинстве случаев показывает увеличение интенсивности акцентированного гласного по сравнению с безударным. См. таблицы 29—30.

Таблица 29
Болгарский язык
Структура СГ'СГ

Диктор	папа		жаба	
	ударн.	неударн.	ударн.	неударн.
I	73	21	76	23
II	69	18	72	19
III	70	20	71	22

Таблица 30
Русский язык
Структура СГ'СГ

Диктор	папа		жаба	
	ударн.	неудар.	ударн.	неударн.
I	61	14	65	16
II	56	12	63	13

Таблицы представлены усреднёнными данными измерений собственной интенсивности ударного и безударного гласного [а] в открытых слогах.

Рассматривая на интонограммах движение огибающей кривой интенсивности в пределах акцентированного гласного в болгарском языке, можно обнаружить, что оно характеризуется восходящим рисунком, в отличие от русского — нисходящего. В болгарском языке максимальная вершина амплитуды локализуется в конце звука, в русском — в пределах стационарной части гласного.

Кривая интенсивности безударных гласных структуры СГ'СГ в обоих языках в основном сохраняет присущий ударным гласным контур движения амплитуды и место концентрации силы в пределах звука, но в значительно меньших числовых выражениях.

В болгарском и русском языках в слоговой структуре СГ'СГ наблюдается резкий спад амплитуды интенсивности на неударенном гласном по сравнению с ударным. Так, в болгарском языке разница в параметрах силовых характеристик ударных и безударных гласных в среднем приблизительно равна 50—51 мм, в русском—43—45 мм. В болгарском языке в рассматриваемой структуре конечные неударенные гласные по интенсивности превосходят аналогичные в русском и для гласного [а] это выразится усреднённой амплитудой, равной 6—7 мм.

В болгарском языке, так же как и в русском, в фонетической структуре СГСГ', независимо от качества входящих в состав гласных, собственная интенсивность ударного гласного, так же как и в структуре СГ'СГ, чаще всего превосходит безударный. См. таблицы 31—32.

Таблица 31
Болгарский язык
Структура СГ'СГ

Диктор	пара́		каша́	
	неударн.	ударн.	неударн.	ударн.
I	53	76	50	74
II	49	72	47	70
III	51	70	43	69

Таблицы наглядно свидетельствуют о больших усреднённых величинах собственной интенсивности конечного ударного гласного [а] относительно безударного в минимальных акцентных парах слов.

В обоих языках в акцентно-ритмической структуре СГСГ', как

Таблица 32

Русский язык

Структура СГСГ

Диктор	паша́		мала́	
	неударн.	ударн.	неударн.	ударн.
I	45	68	46	70
II	39	61	40	65

свидетельствуют интонограммы, распределение сегментов интенсивности в пределах конечного ударного гласного в основном сохраняет общее направление, намеченное в структуре СГСГ.

В болгарском языке начало гласного характеризуется относительно высокой интенсивностью и максимальная вершина амплитуды интенсивности фиксируется в конце звучания ударного гласного. В русском языке начало звучания акцентированного гласного характеризуется умеренной интенсивностью, достигая максимального подъёма интенсивности к стационарному участку гласного.

В болгарском и русском языках пиковое значение амплитуд интенсивности, а также контур движения кривой при неударенных гласных в предтоических открытых слогах продолжает оставаться довольно высоким по сравнению с конечным ударным. Усреднённая разность параметров интенсивности между ударными и безударными гласными будет соответственно равна: в болгарском языке — 22—23 мм, в русском — 24—25 мм — для гласного [а]. В структуре

СГСГ неударенный гласный [а] начального открытого слога в болгарском языке в среднем на 6 мм интенсивнее аналогичного в русском.

При парадигматическом методе исследования, так же как и при синтагматическом, в фонетических структурах СГСГ—СГСГ в сопоставляемых языках чаще фиксируются большие числовые данные максимальной амплитуды интенсивности ударного конечного гласного

структуры СГСГ по сравнению с однокачественным ударным гласным начального открытого слога структуры СГСГ. См. таблицы 33—34.

Но указанная закономерность, как показали данные электроакустического исследования, не всегда проявляется достаточно последовательно: в болгарском языке 83% анализируемого материала подтверждают данный тезис, в русском — 79%; 17% показывают отклонения от данного положения в болгарском языке, в русском — 21%.

Таблица 33

Болгарский язык

Структуры: СГ'СГ—СГСГ'

Диктор	папа́	пара́
	Ударный I слога	Ударный II слога
I	73	76
II	69	72
III	70	70

Таблица 34

Русский язык

Структуры: СГ'СГ—СГСГ'

Диктор	папа́	паша́
	Ударный I слога	Ударный II слога
I	61	68
II	56	61

Сравнивая силовые характеристики безударных гласных в минимальных акцентных структурах СГ'СГ—СГСГ' в обоих языках, обнаруживаем, что вершина максимальной интенсивности неударенных гласных начального слога СГСГ' намного превышает таковую в заударной позиции структуры СГ'СГ. См. таблицы 35—36.

Таблица 35

Болгарский язык

Структуры: СГ'СГ—СГСГ'

Диктор	папа́	пара́
	Заударный слог	Преударный слог
I	21	53
II	18	49
III	20	51

Т а б л и ц а 36
 Русский язык
 Структуры: СГСГ—СГСГ

Диктор	папа	паша
	Задударный слог	Предударный слог
I	14	45
II	12	39

Проведенные многочисленные измерения интенсивности ударных и безударных гласных в двусложных акцентных структурах СГСГ, СГСГ, дают нам основание не согласиться с мнением авторов книги „Българска фонетика“. Они пишут: „ . . . една и съща гласна независимо от това, дали е ударена или неударена, изговорена в началото или в края на думата, променя в значителна степен интензитетната си характеристика — в начална позиция тя е със силен интензитет, а в крайна — със значително по-нисък интензитет.“³⁰ (Подчёркнуто нами — С. П.) Исследования, выполненные на парадигматическом и синтагматическом уровнях, свидетельствуют о том, что в акцентно-ритмических структурах СГСГ, СГСГ, СГСГ—СГСГ независимо от позиции ударные гласные чаще всего выделяются большими динамическими показателями.

Л. В. Златоустова приходит к выводу, что при назывной мелодике конечный ударный гласный выделяется бо́льшей интенсивностью, что согласуется с результатами нашего исследования.³¹

При трансформации открытого начального слога структуры СГСГ в закрытый, силовые характеристики гласных в трансформированной структуре СГССГ в обоих языках претерпевают некоторое изменение. Л. В. Златоустова, проведя эксперименты с целью выяснения влияния открытости—закрытости слога на интенсивность гласного, приходит к предположению: „Однако для гласного закрытого слога, по-видимому, характерно в какой-то мере ослабление интенсивности.“³²

³⁰ Д. Тилков, Т. Бояджиев, Българска фонетика, София, 1977, с. 153.

³¹ Л. В. Златоустова, Фонетическая структура слова в потоке речи, Казань, 1962, с. 66.

³² Л. В. Златоустова, Фонетические особенности словесного ударения в русском и болгарском языках. — Учёные записки Казанского гос. ун-та им. В. И. Ульянова—Ленина, том 122, кн. 5, 1962, с. 175.

В анализируемых языках при сопоставлении слоговых структур СГ'СГ-СГ'ССГ отмечается тенденция к сокращению собственной интенсивности акцентированного гласного в закрытом слоге относительно однокачественного гласного в открытом слоге структуры СГ'СГ. См. табл. 36,73.

Таблица 36
Болгарский язык
Структуры: СГ'СГ—СГ'ССГ

Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
I	61	57
II	65	60
III	70	66

Таблица 37
Русский язык
Структуры: СГ'СГ—СГ'ССГ

Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
I	58	55
II	54	51

Таблицы свидетельствуют о различии в соотношениях по интенсивности акцентированного гласного [o] в начальных открытых и закрытых слогах в двусложных фонетических структурах.

Как показывают интонаграммы, в болгарском и русском языках в структурах СГ'ССГ движение кривой интенсивности в пределах ударного гласного закрытого слога начинается с более низкой амплитуды по сравнению с аналогичным гласным в открытом слоге структуры СГ'СГ. Усреднённое сокращение интенсивности гласных в закрытых слогах в сопоставляемых языках можно считать почти адекватным, и для гласного [o] в болгарском языке будет равно 4 мм, в русском 3 мм.

В русском языке движение кривой интенсивности в пределах ударного гласного в закрытом слоге в целом характеризуется восходящим контуром. Ядро амплитуды интенсивности концентрируется к концу звучания гласного. В болгарском языке движение огибаю-

щей в пределах ударного гласного структуры СГССГ в большинстве случаев приобретает почти ровный характер. В отличие от русского языка, пиковое значение амплитуды силовых характеристик достигает своего максимального показателя ближе к стационарному сегменту гласного. Зафиксированный уровень максимума амплитуды продолжает оставаться почти без существенных изменений ровным, высоким до финального сегмента гласного.

С целью выяснения влияния на динамические параметры ударных гласных позиционных характеристик слога, начальный закрытый слог структуры СГССГ трансформировался в последний закрытый — структура СГСГС.

Экспериментально-фонетическое исследование показало, что в обоих языках существенных изменений в движении огибающей амплитуды интенсивности в пределах гласных одного тембрального класса в модифицированной структуре СГСГС не наблюдается. Движение кривой амплитуды интенсивности в общих чертах сохраняет основное направление, зафиксированное в начальном закрытом слоге структуры СГССГ.

Что же касается числового выражения ядерного значения амплитуды интенсивности ударного гласного в рассматриваемой структуре, то в преобладающем большинстве случаев отмечается её увеличение в конечном закрытом слоге по сравнению с аналогичным гласным начального слога структуры СГССГ. См. 38 таблицу.

Таблица 38

Структуры: СГССГ — СГСГС

Язык	Диктор	Ударный I слога	Ударный II слога
Болгарский	I	52	56
	II	49	53
	III	50	59
Русский	I	46	48
	II	43	47

Таблица представлена усреднёнными данными интенсивности ударного гласного [и] в первом и конечном закрытых слогах в болгарском и русском языках.

Таким образом, электроакустический анализ, базирующийся на большом фактическом материале, позволяет сделать вывод о том, что на интенсивность гласных закрытого слога в двусложных структурах оказывают влияние его позиционные характеристики. Акцентированный гласный конечного закрытого слога в большинстве случаев характеризуется большими силовыми показателями ядерной амплитуды, а также общим высоким уровнем огибающей кривой по сравнению с однокачественным гласным начального закрытого слога.

Данные экспериментального исследования также свидетельствуют и о том, что отмеченная фонетическая закономерность, регулярность данного процесса не всегда носят систематический характер, чётко и последовательно прослеживаются во многих исследуемых структурах конкретных слов.

В болгарском и русском языках в определенных словоформах фиксировались случаи, когда позиционные характеристики слога не всегда являлись неременным показателем увеличения интенсивности гласных. Результаты экспериментальных данных показали, что акцентированный гласный (в болгарском языке — 23%, в русском — 26%) в конечном закрытом слоге характеризовался меньшими значениями максимальной амплитуды интенсивности по сравнению с однокачественным гласным первого закрытого слога.

На наш взгляд, одной из причин подобного отклонения можно считать консонантное окружение гласного. Данные анализа дают основание сделать вывод о решающей роли предшествующих и последующих носовых, плавных согласных в увеличении интенсивности гласного в любой позиции. Конечно, контрастирование интенсивности гласных должно идти на уровне однокачественных гласных и однотипном ритмо-мелодическом оформлении, иначе при сравнении динамических параметров гласных различного тембрального класса при различном интонационном подчёркивании могут быть получены совершенно разные данные.

Синтагматический метод исследования динамических характеристик гласных в болгарском и русском языках, так же как и парадигматический в фонетической структуре СГССГС, чаще всего свидетельствуют об увеличении интенсивности акцентированного гласного в конечной позиции по сравнению с интенсивностью безударного гласного первого закрытого слога. Движение кривой амплитуды ударного гласного в рассматриваемой позиции в болгарском языке в целом отличается ровным или нисходяще-восходящим характером, с концентрацией ядерного значения амплитуды на стационарной части гласного или немного ближе к финальному сегменту гласного.

Движение кривой амплитуды в пределах предтонического гласного закрытого слога в болгарском языке в общих чертах почти не

отличается от ударного конечного закрытого слога. Пиковое значение амплитуды интенсивности, а также начало движения огибающей кривой на неударном гласном закрытого слога в анализируемых языках выражено в меньших числовых значениях по сравнению с конечным ударным гласным. Финальный сегмент предтонического гласного болгарского языка, в отличие от русского, характеризуется довольно резким спадом интенсивности по сравнению с конечным ударным гласным закрытого слога.

Интенсивность гласного закрытого слога остаётся почти не подверженной влиянию ни последующего, ни предшествующих открытых слогов. Некоторое изменение в движении огибающей кривой интенсивности акцентируемых гласных слогов $СГССГС$, $СГССГ$ вносят последующий или предшествующий закрытые слоги. По-видимому, на варьирование интенсивности гласных в указанных структурах оказывает своё влияние стечение предшествующих или последующих согласных. Но данное предположение требует дальнейшего экспериментального уточнения.

Таким образом, проведенное исследование интенсивности гласных позволило прийти к следующим выводам.

1. В болгарском и русском языках контрастивное различие между ударными и безударными гласными в двусложных фонетических структурах, кроме других акустических коррелятов, выражено также и соотношениями по динамическим параметрам.

2. Кривая интенсивности в минимальных акцентных вариантах $СГСГ$, $СГСГ$, $СГСГ-СГСГ$ характеризуется восходящим контуром, в русском — восходяще-нисходящим. Максимальная вершина амплитуды интенсивности в болгарском языке фиксируется в конце звучания гласного, в сравниваемом — на стационарном сегменте гласного.

3. В болгарском и русском языках закрытый характер слога способствует сокращению интенсивности гласного.

4. В болгарском языке движение огибающей в пределах ударного гласного закрытого слога структуры $СГССГ$ характеризуется ровным контуром с концентрацией максимума амплитуды ближе к стационарному сегменту гласного. В русском языке в данной структуре — восходящим рисунком с ядерной амплитудой на финальном сегменте гласного.

Нижеследующие таблицы показывают, как отражается на интенсивность акцентируемых гласных характер слога — открытость — закрытость, его позиция в болгарском и русском языках. См. таблицы 39—42.

Таблица 39
Болгарский язык

Слова	Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
Гѣба—гѣбка	I	72	70
	II	69	69
	III	74	73
Кѣсо—кѣсно	I	76	74
	II	72	70
	III	68	71
Жаба—жа́бка	I	73	70
	II	71	68
	III	68	65
Су́ша—су́шка	I	58	56
	II	56	55
	III	54	56
Скѣсан—скѣсвам	I	71	70
	II	73	71
	III	69	68
Жа́ля—жа́лко	I	72	70
	II	70	72
	III	63	61

Таблица 40

Структуры: $\acute{c}g\acute{c}cg$ — $cg\acute{c}g\acute{c}$, $\acute{c}g\acute{c}cg$ — $cg\acute{c}g\acute{c}$

Слова	Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
Рѣлса—варѣл	I	50	49
	II	49	51
	III	51	53
Ка́рта—млека́р	I	72	73
	II	69	71
	III	65	67
Ма́рка—сама́р	I	72	73
	II	68	70
	III	67	69
Пу́нкторов—сапу́н	I	56	55
	II	53	54
	III	57	59

Таблица 41
Русский язык

Структуры: сг'сг—сг'сгсг, сг'сг—сг'сгсг

Слова	Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
Па́па-па́пка	I	70	68
	II	66	65
Па́ша-Па́шка	I	69	64
	II	68	62
Па́ра-па́рка	I	72	73
	II	70	68
Жа́ло-жа́лко	I	69	67
	II	67	65
Су́ша-су́шка	I	55	54
	II	53	52
Жа́ба-жа́бка	I	65	64
	II	61	62

Таблица 42

Структуры: сг'сгсг—сг'сг'сг, сс'сг—сг'сг'сг, сг'сг—сг'сг'сг, сг'сг—сг'сг'сг

Слова	Диктор	Открытый слог	Закрытый слог
Ро́пот-сиро́п	I	58	58
	II	56	57
Спа́ли-распа́л	I	68	69
	II	69	70
Ка́тя-зака́т	I	70	69
	II	68	71

4. Модификация интенсивности гласных в зависимости от протяжённости речевого сигнала

Остановимся на парадигматическом методе исследования градации интенсивности однокачественных гласных в русском и болгарском языках, начиная с односложных слов, постепенно увеличивая количество слогов в слове до четырёхсложных структур с ударением на первом слого. См. таблицу 43.

Таблица 43
Болгарский язык
Структуры: СГС, СГССГ, СГССГСГ, СГСГСГСГ

Диктор	лук	лукче	лукчето	луковица
I	60	62	63	67
II	62	64	66	68
III	59	61	63	66

В болгарском языке, как свидетельствует представленная выше таблица, при контрастировании собственной интенсивности ударных гласных одного тембрального класса, наименьшим значением абсолютной интенсивности характеризуется односложное слово. С увеличением количества слогов последовательно увеличиваются числовые значения абсолютных динамических показателей акцентированных гласных, достигая своего максимума в четырёхсложных структурах.

Как показало экспериментально-фонетическое исследование темпорального компонента словесного ударения в болгарском и русском языках, продолжительность звучания акцентированных гласных обратно пропорциональна линейной протяжённости речевого сигнала. Чем длиннее структура слова по слоговому составу, тем меньше длительность гласного и, наоборот, чем короче слово по слоговому составу тем больше протяжённость акцентированного гласного.³³ Нижеприведенная таблица представлена усреднёнными значениями собственной интенсивности и длительности звучания ударного гласного [у с последующим глухим согласным в болгарском языке. См. таблицу 44.

Таблица 44
Болгарский язык
Структуры: СГС, СГССГ, СГССГСГ, СГСГСГСГ

Акустический параметр	лук	лукче	лукчето	луковица
Интенсивность	60,3	62,3	64	67
Длительность	112,3	94,6	79,6	69,3

³³ С. Ж. Пенева, Исследование темпорального компонента словесного ударения в русском и болгарском языках, Автореферат канд. дис. М., 1975, с. 12.

Как свидетельствует таблица, ударный гласный [у] односложного слова характеризуется большей продолжительностью звучания, но меньшим числовым значением собственной интенсивности. С увеличением количества слогов в слове длительность ударного гласного последовательно сокращается, градация интенсивности гласных идёт по восходящей прямой. Таким образом, наблюдается тесная взаимокомпенсирующая связь интенсивности и длительности акцентуемых гласных.

Движение огибающей кривой интенсивности в пределах ударного гласного в структуре СГССГСГ несколько отличается от движения амплитуды интенсивности в закрытых слогах двусложного слова.

Как свидетельствуют данные обработки экспериментального материала, движение огибающей интенсивности в трёхсложных структурах СГССГСГ в целом отличается почти ровным рисунком, как и в двусложных структурах с первым ударным закрытым слогом. Подъём кривой амплитуды характеризуется довольно высокими числовыми данными, этот уровень амплитуды, в отличие от сравниваемых двусложных слов, продолжает оставаться без существенных изменений почти до финального сегмента гласного. На финальном сегменте гласного фиксируется небольшое увеличение максимальной вершины кривой интенсивности с последующим резким спадом.

Некоторую модификацию, в отличие от структуры СГССГСГ, претерпевает движение амплитуды в пределах ударного гласного в акцентной структуре СГСГСГСГ, т. е. в открытом слоге. Движение огибающей кривой в целом характеризуется восходящим контуром с максимальной ядерной концентрацией силы на финальном сегменте гласного с последующим резким спадом.

Парадигматический метод исследования собственной интенсивности акцентуемых гласных в зависимости от длины речевого сигнала в русском языке позволяет констатировать следующие факты. См. таблицу 45.

Таблица 45
Русский язык

Структуры: СГС, СГ'СГ, СГ'СГССГ, СГ'СГСГСГ.

Диктор	лук	лука	луковка	луковица
I	56	58	63	65
II	54	56	57	63

Таблица представлена данными измерений абсолютных величин интенсивности ударного гласного [y] в односложных, двусложных, трёхсложных и четырёхсложных акцентных структурах с последующим глухим согласным.

Как видно из таблицы, силовые характеристики ударного гласного находятся в непосредственной связи с количеством слогов в слове. Наименьшей абсолютной интенсивностью, так же как и в болгарском языке характеризуется ударный гласный односложного слова, постепенно достигая максимального значения интенсивности в четырёхсложных акцентных структурах.

Представленная ниже таблица отражает усреднённые значения собственной интенсивности и длительности ударного гласного [y] в структурах СГС, С'ГС, С'ГСССГ, С'ГСГСГ в русском языке. См. табл. 46.

Таблица 46
Русский язык

Структуры: СГС, С'ГС, С'ГСССГ, С'ГСГСГ

Акустический параметр	лук	лука	луковка	луковица
Интенсивность	55	57	60	64
Длительность	204	170	145	125,5

Как свидетельствует таблица, в русском языке, так же как и в болгарском, с увеличением количества слогов в акцентной структуре временные характеристики акцентрованных гласных заметно сокращаются, силовые — увеличиваются.

Рассмотрим движение огибающей кривой интенсивности в пределах акцентированных гласных в структурах С'ГС, С'ГСССГ, С'ГСГСГ. Интонограммы отчётливо фиксируют восходяще-нисходящий контур движения кривой интенсивности с максимальной вершиной амплитуды в пределах стационарной части гласного. Предфинальный и финальный сегменты гласного характеризуются плавным спадом огибающей интенсивности.

Как показал синтагматический метод исследования, в болгарском языке в трёхсложных фонетических структурах СГССГС', СГССС'ГС, СГССГ' с ударением на последнем слоге, включающих гласные одного тембрального класса, максимальная амплитуда ин-

интенсивности чаще всего локализуется на последнем слоге. См. таблицу 46.

Таблица 46

Болгарский язык

Структуры: сгссгс'с, сгсгсс'с, сгсгс'

Исследуемое слово	Диктор	II предуд.	I предуд.	Ударный
Пѣпѣдѣк	I	71	72	75
	II	68	69	71
	III	67	68	76
Параграф	I	75	76	78
	II	72	74	75
	III	70	69	73
Махала	I	76	78	83
	II	73	77	76
	III	74	71	69

Таблица свидетельствует чаще всего о восходящей градации силовых характеристик однокачественных гласных от II предтонического слога к последнему ударному.

Движение огибающей интенсивности в данных слоговых структурах в целом отличается восходящим рисунком с максимальной концентрацией ядерного значения интенсивности на стационарной части ударного гласного с её резким спадом на финальном сегменте. Движение кривой интенсивности в предтонических гласных также характеризуется восходящим контуром, но с локализацией максимума интенсивности на финальном сегменте гласных с последующим её плавным опусканием.

Наблюдения болгарского исследователя Д. Тилкова,³⁴ проанализировавшего модификацию интенсивности гласных одного тембрального класса в многосложных словах с ударением на последнем слоге, подтверждают результаты нашего исследования. Так, наблюдая градацию интенсивности гласных в слове *папагáл*, исследова-

³⁴ Д. Тилков, Някои наблюдения върху промените на интензитета при ударение и неударение гласни. — Известия на института за български език, кн. XIX, София, 1970, с. 57.

тель отмечает постепенное её возрастание от II предударного слога к акцентированному: II предударный слог, гласный [a] — интенсивность 30 db, I предударный слог, гласный [a] — интенсивность 45 db, ударный слог, гласный [a] — 50 db.

Интересно отметить, что экспериментаторы ряда тюркских языков при исследовании динамических показателей гласных в многословных структурах с ударением на последнем слоге также фиксировали тенденцию к нарастанию интенсивности гласных от начала слова к его концу.³⁵ Нечто общее в распределении интенсивности гласных в болгарском и тюркских языках позволили Т. М. Николаевой предположить: „ . . . болгарская система, очевидно, гетерогенна, т. е. возможная восходящая линия слова, как в тюркских языках, сосуществует с общеуниверсальной понижающейся акцентной линией слова и понижающейся линией фразы.“³⁶

Исследование модификаций интенсивности гласных в трёхсложных, четырёхсложных и некоторых пятисложных структурах на большом фактическом материале также свидетельствуют о том, что вышеотмеченное нами сосредоточивание максимальной интенсивности не всегда носит систематический характер. В некоторых случаях интонограммы отчётливо регистрировали концентрацию максимального ядра интенсивности на II предударном слоге (31%) или же в незначительном количестве исследуемых словоформ — 19%, на I предударном слоге.

Результаты синтагматического метода исследования модификаций интенсивности гласных в русском языке в некоторых многосложных структурах схематически представлен в нижеследующей таблице. См. таблицу 47.

Таблица показывает, что в трёхсложных словах, различных по акцентно-ритмической структуре с ударением на последнем слоге, чаще всего выделяется большей интенсивностью I предударный слог. Акцентированный гласный характеризуется большими силовыми параметрами по сравнению со II предударным слогом.

Движение амплитуды интенсивности в данных фонетических структурах имеет восходяще-нисходящий контур. В предтонических слогах фиксируется восходящее движение амплитуды с локализацией

³⁵ Ж. К. Сыдыков, Экспериментально-фонетическое исследование безударных гласных в двух, трёх, четырёх и пятисложных словах в киргизском языке. Канд. дис. М., 1972. А. К. Орусбаев, Опыт экспериментально-фонетического исследования киргизского ударения. — Вопросы языкознания, № 4, 1970, с. III-120. Ш. М. Абдуллаев, Место и природа словесного ударения в современном азербайджанском языке. Канд. дис. Л., 1964. А. Махмудов, Фонетическая природа словесного ударения в узбекском языке. Ташкент, 1960, с. 31. А. Санаев, Словесное ударение в туркменском языке. Автореферат канд. дис. Ашхабад, 1967, с. 5 и др.

³⁶ Т. М. Николаева, Фразовая интонация славянских языков. Изд-во „Наука“, М., 1977, с. 64. См. также: М. Георгиева, Мелодика на простотс изявителино разширено изречение в българската литературна реч. — Известия на института за български език, кн. XIX, 1970.

Т а б л и ц а 47

Структуры: СГСГГ', СГСГСГ'С

Исследуемое слово	Диктор	II предуд.	I предуд.	Ударный
Молоко́	I	52	54	56
	II	50	53	48
Бараба́н	I	60	67	64
	II	62	64	68
Бузулу́к	I	55	59	57
	II	58	61	59

максимума интенсивности на финальном сегменте I предударного гласного. Движение огибающей в пределах акцентированного гласного отличается нисходящим контуром, максимальное значение интенсивности регистрируется на начальном сегменте гласного.

Результаты нашего эксперимента подтверждают выводы М. А. Соколовой,³⁷ исследовавшей словесное ударение в английском языке в сопоставлении с русским, о том, что в русском языке максимальной интенсивностью характеризуются предударные гласные и очень незначительной заударные гласные по сравнению с акцентированным. Однако, мы не можем разделить мнения Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкой, Л. Р. Зиндера в том, что выделенность гласного максимальной интенсивностью определяется его положением в слове.³⁸ Исследователи находят, что чем ближе гласный к началу слова, тем больше его интенсивность, чем ближе к концу слова, тем меньше его динамические характеристики. Как видно из проведенного электроакустического исследования, решающим фактором в увеличении интенсивности гласного в преобладающем большинстве случаев является его ударенность.

Статистическая обработка экспериментальных данных показала, что абсолютной закономерности в выделении I предударного гласного большей интенсивностью не наблюдается. Фиксировались случаи, когда акцентированный гласный характеризовался большими силовыми параметрами (82%) или же его интенсивность была равна интенсивности I предударного слога.

³⁷ М. А. Соколова, Экспериментально-фонетическое исследование словесного ударения в английском языке. — В: Экспериментальная фонетика и психология речи, вып. 13, М., 1960, с. 390.

³⁸ Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая, Л. Р. Зиндер, Акустическая характеристика безударности. (На материале русского языка). — В: Структурная типология языков. М., 1966, с. 58.

Наши данные несколько отличаются от выводов Л. В. Златоустовой,³⁹ которая при исследовании интенсивности гласных в трёхсложных словах, наговоренных с назывной мелодикой, находит равную интенсивность всех трёх гласных и отмечает отдельные случаи одинаковой интенсивности ударного и II предударного слога, а I предударный слог оказывался немного слабее. И лишь в отдельных случаях отмечалось выделение акцентированного гласного большими динамическими параметрами.

Итак, всё сказанное выше можно резюмировать следующим образом:

1. В болгарском и русском языках чаще всего с увеличением количества слогов в слове соответственно увеличивается интенсивность ударных гласных.

2. В болгарском языке в трёхсложных акцентно-ритмических структурах СГССГСГ с ударением на первом слоге движение огибающей кривой интенсивности в пределах ударного характеризуется почти ровным контуром, с максимальной вершиной интенсивности на финальном сегменте гласного. В русском языке — восходяще-нисходящим рисунком с регистрацией максимума интенсивности в пределах стационарной части гласного.

3. В болгарском языке в трёхсложных и многосложных структурах с ударением на последнем слоге в пределах ударного гласного движение кривой интенсивности отличается восходящим рисунком, пиковое значение интенсивности фиксируется на стационарной части гласного. В русском языке большие параметры интенсивности локализуются на I предударном слоге с максимальной вершиной интенсивности на финальном сегменте гласного.

5. Собственная интенсивность гласных различного тембрального класса

Результаты электроакустического анализа интенсивности гласных различного качества в двусложных фонетических структурах СГСГ, СГСГ', СГ'СГ—СГСГ' при синтагматическом и парадигматическом методах исследования показали, что в болгарском языке, так же как и в русском, гласные являются разноинтенсивными звуками.

Измерения собственной интенсивности гласных на многочисленном фактическом материале двусложных слов в болгарском языке в основном подтверждают установленное нами подразделение гласных на группы в односложных словах. В болгарском языке гласные разного качества по степени их собственной интенсивности условно

³⁹ Л. В. Златоустова, Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань 1962, с. 67.

можно разграничить на две группы. Первая группа, объединяющая гласные [а], [ъ], [о], [у], [е] открытое, характеризуется большими силовыми характеристиками по сравнению со второй, куда входят гласные [и], [е] закрытое.

Самым интенсивным является гласный нижнего подъёма, среднего ряда, нелабиализованный [а], затем намечаются следующие градации: [ъ], [о], [у], [е] открытое, [и]; минимальная интенсивность фиксируется у гласного [е], находящего между мягкими согласными.

Данные, полученные на материале русского языка, в основном подтверждают ту дифференциацию гласных по собственной интенсивности, которая была намечена советскими исследователями. Так, Л. В. Златоустова,⁴⁰ изучая собственную интенсивность разнокачественных гласных в односложных словах и в абсолютном конце двусложных слов, приходит к выводу о разноинтенсивности ударных и неударных гласных в русском языке. Автор намечает три группы разноинтенсивности гласных: I группа — [а], [о], II группа — [у], [е] после твёрдых согласных и III группа — [и], [е] между мягкими согласными. Гласные I группы обладают максимальной собственной интенсивностью, затем фиксируется уменьшение динамических показателей во II группе и гласные III группы являются самыми слабыми.

Н. И. Жинкин⁴¹ в своей работе „Восприятие ударения в словах русского языка“ констатирует факт произвольной громкости фонем в слове и строит ряд разногромкости ударных гласных, где громкость [а] принята за единицу: [а] — 1, [о] — 0,97, [у] — 0,89, [э] — 0,84 — [и] — 0,74.

Гласные различного тембрального класса, по данным нашего исследования, в русском языке, так же как и в болгарском, делятся на две группы. В первую группу входят гласные [а], [о], [у], [е] открытое, [ы], обладающие большими силовыми характеристиками по сравнению со II группой, включающей гласные [и], [е] закрытое.

Предварительные данные электроакустического анализа акцентной структуры СГСГ, где изучались гласные различного класса в первом ударном слоге, позволили установить следующие числовые градации силовых характеристик разнокачественных гласных. См. таблицы 48—49.

Таблица 48
Болгарский язык

а	ъ	о	у	е откр.	и	е закрыт.
74	73	61	58	55	53	49

⁴⁰ Л. В. Златоустова, Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань, 1962, с. 62.

⁴¹ Н. И. Жинкин, Восприятие ударения в словах русского языка. — Известия Акад. пед. наук РСФСР, вып. 54, 1954, с. 30.

Таблица 49
Русский язык

а	о	у	е откр.	ы	и	е закрыт.
72	58	57	56	52	50	47

Таблицы отражают результаты усреднённых данных собственной интенсивности ударных гласных разного качества в болгарском и русском языках.

Сопоставление значений максимальных амплитуд собственной интенсивности в намеченных выше группах показывает, что интенсивность гласных болгарского языка превосходит аналогичные в русском.

В экспериментальной акцентологической литературе существуют мнения о тесной связи силовых характеристик гласных с их дифференциальными признаками. Рассмотрим съотношения фонологических признаков гласных фонем и их акустической характеристики в болгарском и русском языках по экспериментальным данным нашего исследования.

При выявлении сходства и различия в артикуляции звуков используются описания артикуляций гласных по работе Ст. Стойкова,⁴² с одной стороны, с другой — многочисленные экспериментальные данные, представленные в фонетической литературе русского языка⁴³.

Рассмотрим сводную классификационную таблицу болгарского и русского вокализма, чётко разграничивающую артикуляцию гласных по трём дифференциальным признакам — ряду, подъёму, лабиализации. См. таблицу 50.

Сопоставление приводит к общим и далеко не точным выводам, потому что на основании этого сравнения по таблице можно предположить, что при артикуляции гласных в болгарском и русском языках гораздо больше совпадающих моментов, а отсюда — идентичность их акустического эффекта в реализации большинства гласных звуков, что, конечно, далеко не так. Поэтому к сопоставительному описанию артикуляций гласных этих языков можно прибавить и личные непосредственные наблюдения, связанные с явлением фонетической интерференции при изучении русского языка болгарски-

⁴² Ст. Стойков, Увод във фонетиката на българския език. София, 1966.

⁴³ Грамматика русского языка. Изд. АН СССР, М., 1960, том I, М. И. Матусевич, Н. Любимова, Артикуляция русских звуков под ударением на основе рентгенографических данных. — В: Вопросы фонетики, ЛГУ, с. 37. Их же: Альбом артикуляции звуков русского языка. М., 1963. Е. А. Брызгунова, Практическая фонетика и интонация русского языка. М., 1963 г. Русские гласные обозначены маленькими буквами.

Т а б л и ц а 50

Подъём	Ряд		Задний
	Передний	Средний	
Верхний	И и	ы	У у
Средний	Е е	Ъ	О о
Нижний		А а	
	Нелабиализованные		Лабиализованные

ми студентами. Данные электроакустического исследования показывают, что собственная интенсивность гласного [а] в обоих языках относительно интенсивности гласных другого тембрального класса наибольшая: в болгарском языке — 74 мм, в русском — 72 мм. Разница в значениях максимальных амплитуд интенсивности — 2 мм — свидетельство о больших силовых характеристиках болгарского гласного [а] по сравнению с русским.

В болгарском языке в системе гласных [о] занимает такое же положение, как и в русском: среднего подъёма, заднего ряда, лабиализованный. В болгарском языке при артикуляции гласного [о], в отличие от русского, язык оттягивается далеко назад и задняя часть спинки языка довольно близко поднимается к мягкому нёбу, губы слегка вытягиваются вперед, не округлены и не напряжены, что ведёт к ослаблению отчётливости звучания болгарского гласного [о] по сравнению с русским.

При произнесении же русского [о] губы энергично вытягиваются вперед и округляются. Русский звук [о], в отличие от болгарского, начинается со слабого призвука у, который придаёт ему дифтонгоидность звучания. Большая степень лабиализации русского гласного [о] является одной из причин её меньших силовых характеристик по сравнению с болгарским. Собственная интенсивность болгарского гласного [о] равна 61 мм, русского — 58 мм.

В классификационной таблице гласных в сравниваемых языках [у] занимает одинаковое положение: верхнего подъёма, заднего ряда, лабиализованный. Артикулируется он почти так же, как и русский гласный [у]. Но акустический эффект при реализации болгарского гласного в связи с меньшей степенью лабиализации и ненапряжённостью иной, чем в русском. В данном случае, как и при гласном [о], важную роль в модификации интенсивности гласного играет степень его лабиализации: чем меньше степень лабиализации, тем интенсивней гласный. Поэтому собственная интенсивность болгарского гласного [у] по сравнению с русским больше и соответственно равны: 58 мм и 57 мм.

Как свидетельствует таблица, болгарский и русский гласный [e] характеризуются совпадающими фонологическими признаками: передний ряд, средний подъём, отсутствие лабиализации. Русский гласный [e] в зависимости от консонантного окружения может звучать открыто и закрыто. В последнем случае он по своему звучанию является акустически неоднородным, с и-образным призвуком, появляющимся в начале или в конце звука, имеющим много переходных элементов, придающих ему дифтонгоидный характер звучания. Болгарский гласный [e] не имеет таких оттенков и в любой фонетической позиции звучит однородно, более закрыто, чем русский открытый гласный [e]. Болгарский гласный [e] не имеет той степени закрытости, которая характерна для русского закрытого [e]. Ст. Стойков⁴⁴ указывает на среднюю степень открытости и, проведя параллель с русской гласной [e], стоящей между мягкими согласными, отмечает большую открытость болгарского гласного.

В связи с явными артикуляционными различиями [e] в обоих языках, соответственно модифицируются и их силовые характеристики. В болгарском языке интенсивность открытого [e] равна 55 мм, закрытого — 49 мм, в русском — открытого гласного [e] — 56 мм, закрытого — 47 мм.

Фонологические признаки болгарского и русского гласного [и] в классификационной таблице вокализма полностью совпадают: верхнего подъёма, переднего ряда, лабиализованный. Гласный [и] в болгарском языке артикулируется при узком, ненапряжённом растворе губ, в отличие от русского, более напряжённого. При артикуляции гласного [и] в русском языке важную роль играют передняя и средняя части спинки языка, в болгарском — только передняя часть спинки языка. Эти различия в артикуляции гласного [и] ведут к слабо уловимым акустическим расхождениям: болгарский гласный звучит более открыто, чем русский. Поэтому максимальная амплитуда интенсивности болгарского гласного выше амплитуды русского и соответственно выражаются: 53 мм, 50 мм.

В болгарской фонологической системе нет гласного [ы], но существует фонема [ъ]. Гласный звук [ъ] в сильной позиции из всех славянских языков присущ только болгарскому языку. Ст. Стойков подчёркивает: „Гласната [ъ] е най-характерният звук в българската фонетична система. По учленение и по слухов характер тя заема особено място сред останалите гласни и отделя българския език от всички други славянски езици.“⁴⁵ Специфический акустический эффект при произнесении этой фонемы позволил исследователям назвать её „глуха“⁴⁶, „тъмна“⁴⁷, „една тъмна самогласка“⁴⁸.

⁴⁴ Ст. Стойков, Указ. соч., с. 71.

⁴⁵ Ст. Стойков, Указ. раб., с. 78.

⁴⁶ Т. Флоринский, Лекции по славянскому языкознанию. Киев, 1895, с. 68.

⁴⁷ Ст. Младенов, Ст. Василев, Граматика на българския език. София, 1939, с. 24.

Гласный [ъ] по своей артикуляционной характеристике, по данным Ст. Стойкова, относится к гласным среднего ряда и среднего подъёма. Нужно отметить, что относительно степени подъёма этого гласного среди исследователей нет единого мнения. Так, Ст. Стоянов⁴⁹ считает [ъ] гласным верхнего подъёма, Д. Тилков, Т. Бояджиев — нижнего⁵⁰.

Многочисленные электроакустические исследования весьма разнообразного языкового материала, включающий гласный [ъ], показали некоторое отклонение от наметившейся закономерности в зависимости интенсивности гласного от его ряда: гласные заднего ряда характеризуются большей интенсивностью по сравнению с передними и средними. Следовало бы ожидать, что собственная интенсивность гласного среднего подъёма и ряда [ъ] должна быть меньше интенсивности гласного этого же подъёма, но заднего ряда [о]. Данные электроакустического анализа свидетельствуют о противоположном: интенсивность гласного [ъ] больше интенсивности [о] на 12 мм и равна 73 мм. По своей силовой характеристике гласный [ъ] приближается к гласному нижнего подъёма, среднего ряда [а]. Такое исключение позволяет выдвинуть нам рабочую гипотезу: гласный [ъ] относится не к среднему подъёму, а приближается к нижнему, или же его можно считать гласным среднего подъёма, но по ряду — отодвинутым назад. Но подобное предположение требует дальнейшего уточнения методами прямой палатографии, лингвографии, а также методом кинорентгенографии.

При вычислении абсолютной интенсивности гласного [ъ] очень часто встречались случаи, когда силовые характеристики гласного [а] были меньше гласного [ъ] или же эти гласные оказывались равноинтенсивными. Очень интересные данные спектрального анализа гласного [ъ] находим в недавно вышедшей книге „Българска фонетика“. Авторы этой работы в какой-то степени подтверждают нашу гипотезу о классификации гласного [ъ] как гласного нижнего подъёма. Исследователи отмечают: „Характерна особеност на гласовия канал при изговор на българската гласна [ъ] е очертаването на известно стеснение в областта на гърлената кухина. Това стеснение обаче не е така подчертано, както при изговора на гласната [а], но все пак достатъчно, за да може да се установи известна артикуляционно-акустична близост между двете гласни. Поради тази именно причина и гласната [ъ] тук се определя като задна, нелабиална гласна“.⁵¹

Как показывают материалы экспериментально-фонетического исследования, гласный [ъ], встречающийся в слабой позиции в рус-

⁴⁸ Ст. Младенов, Към вокализма на новобългарския език с оглед на римите у най-видните поети. София, 1934, с. 8.

⁴⁹ Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език. София, 1964, с. 44.

⁵⁰ Д. Тилков, Т. Бояджиев, Българска фонетика. София, 1977, с. 56.

⁵¹ Д. Тилков, Т. Бояджиев, Българска фонетика. София, 1977, с. 56.

ском языке, также отличается от всех остальных гласных: он имеет в зависимости от консонантного окружения несколько артикуляционных вариантов. Однако во всех случаях — это гласный верхнего подъёма. По сравнению с болгарским гласным [ъ] интенсивность русского [ы] намного меньше: 52 мм. Разница в пиках максимальных амплитуд интенсивности — 21 мм — свидетельство о большей силовой характеристике болгарского гласного [ъ].

Таким образом, в обоих сравниваемых языках артикуляционно-акустическая характеристика гласных свидетельствует о тесной ассоциации силовых характеристик гласных со степенью подъёма языка и рядом гласных: более открытым и более задним по образованию гласным свойственна более высокая амплитуда интенсивности, лабиализованность звуков ведёт к уменьшению их интенсивности. К этому выводу приходят и болгарские исследователи Д. Тилков и А. Мишева, отмечая: „Съществува обща тенденция отворените гласни [а] и [о] да имат по-висок интензитет от затворените [и] и [у]. Средната разлика между интензитета на групата отворените гласни [а], [о], [е] и групата на затворените [ъ], [и] и [у] (2дВ) е статистически значима.“⁵²

Рассмотрим движение кривой интенсивности в пределах акцентированного гласного.

Гласные звуки различного тембрального класса на протяжении своего звучания, как известно, качественно изменяются. Особенно это касается русских гласных, которые в отличие от болгарских, характеризуются неоднородностью своей артикуляции, отсюда и акустическими параметрами на всём протяжении. Эта специфическая особенность русских гласных отражается и на общей картине динамического развития отдельных сегментов в пределах ударного гласного. На интонограммах отчётливо видно повышение кривой интенсивности на участках гласного, характеризующегося открытостью или нелабиализованностью, и понижение кривой, связанное с относительной закрытостью или лабиализованностью отдельных элементов гласного.

Анализируя варьирование кривой интенсивности в пределах акцентированного гласного в фонетической структуре СГСГ в болгарском языке, можно отметить следующее: общее направление движения огибающей кривой характеризуется умеренным подъёмом с начала звучания гласного, достигая пикового значения амплитуды интенсивности в конце звучания звука. Следовательно, кривая интенсивности имеет восходящий рисунок.

В русском языке вершина максимальной амплитуды интенсивности фиксируется в пределах стационарной части акцентированного

⁵² Д. Тилков, А. Мишева, Вътрешноприсъщи характеристики на гласните — универсален характер и специфични особености. — Съпоставително езиковедение, № 2, 1978, с. 8.

гласного. Затем наблюдается слабое понижение интенсивности, этот уровень на всём протяжении звука в основном держится ровно, иногда же с заметными перепадами, связанными с качественными особенностями гласного. Следовательно, кривая интенсивности в целом имеет нисходящий контур.

Приведённые числовые данные собственной интенсивности гласных ни в коем случае нельзя считать раз и навсегда установившимися. Нас интересовали не абсолютные величины собственной интенсивности, а относительные, сам процесс её градации. Эти данные могут значительно варьироваться от диктора к диктору в зависимости от мелодического оформления слова, от ряда фонетических факторов и совершенно изменяться при исследовании интенсивности гласных на уровне предложения различных по коммуникативной направленности. Несоблюдение условий подбора языкового материала и методики проведения эксперимента могут привести к получению совершенно противоположных результатов. Принцип относительности при электроакустическом анализе находит своё освещение в ряде экспериментально-фонетических исследований многих советских авторов.⁵³

Таким образом, из всего вышесказанного можно сделать следующие выводы:

1. Разноинтенсивные гласные в анализируемых языках условно подразделяются на две группы, разница по силе внутри которых незначительна.

2. Гласные болгарского языка в силу своей артикуляционной специфики характеризуются большими силовыми параметрами по сравнению с русским.

3. Собственная интенсивность гласных соотносится со степенью подъёма языка и рядом: более открытые и более заднего образования гласные обладают большими значениями интенсивности. Лабializedность гласных ведёт к сокращению силовых характеристик.

4. Движение кривой интенсивности в пределах акцентированного гласного в структуре СГСГ в болгарском языке имеет восходящий характер, в русском — нисходящий, с относительным подъёмом или спадом, обусловленным артикуляционной неоднородностью гласного.

⁵³ Н. И. Жинкин, Новые данные о работе двигательного речевого анализатора в его взаимодействии со слуховым. — Известия Академии Пед. наук РСФСР, 1956, № 81, с. 170. В. А. Артёмов, Психология обучения иностранным языкам. М., 1969, с. 164. И. С. Селезнёва, Некоторые особенности восприятия ударения в словах русского языка. — Вопросы психологии, № 4, 1957, с. 71. И. А. Зимняя, (вопросу о восприятии речи. Автореферат канд. дис. М., 1961, с. 8. И. А. Зимняя, В. А. Фомичев, Исследование одного из акустических стимулов, вызывающих оспаривание речевой интонации вопроса. — Вопросы психологии, № 5, 1964, с. 74 др.

ОБЩИЕ ВЫВОДЫ

Таким образом, электроакустический анализ интенсивности гласных, выполненный в рамках предварительного исследования синтагматическим и парадигматическим методами в болгарском и русском языках, показал следующее:

1. Собственная интенсивность гласных соотносится со степенью подъёма языка и ряда: более открытые и более заднего образования гласные обладают большими значениями интенсивности. Лабialisация гласных ведет к сокращению силовых характеристик.
2. Гласные болгарского языка в силу своей артикуляционной специфики характеризуются большими силовыми параметрами по сравнению с русским.
3. В болгарском и русском языках влияние качества последующих гласному согласных на его динамические корреляты в акцентно-ритмической структуре СГСГ выражено больше и проявляется последовательней, чем предшествующих гласному согласных, за исключением носовых и плавных согласных.
4. Максимальное сокращение интенсивности гласных в болгарском и русском языках наблюдается при их двустороннем мягком окружении согласных. В русском языке динамические показатели ударных под влиянием предшествующих или последующих гласному палатальных или палатализованных согласных подвергаются большим изменениям, чем в болгарском.
5. В болгарском и русском языках закрытый характер слога способствует сокращению интенсивности гласного.
6. Кривая интенсивности в минимальных акцентных вариантах СГСГ, СГСГ, СГСГ — СГСГ характеризуется восходящим контуром, в русском — восходяще-нисходящим. Максимальная вершина амплитуды интенсивности в болгарском языке фиксируется в конце звучания гласного, в сравниваемом — на стационарном сегменте гласного.
7. В болгарском языке движение огибающей в пределах гласного закрытого слога структуры СГССГ характеризуется ровным контуром, с концентрацией максимума амплитуды ближе к стационарному сегменту гласного. В русском языке в данной структуре — восходящим рисунком с ядерной амплитудой на финальном сегменте гласного.
8. В болгарском и русском языках чаще всего с увеличением количества слогов в слове соответственно увеличиваются динамические показатели гласных.
9. В болгарском языке в трёхсложных акцентно-ритмических структурах СГССГСГ с ударением на I-ом слоге движение огибающей кривой интенсивности в пределах ударного гласного характе-

ризуется почти ровным контуром, с максимальной вершиной интенсивности на финальном сегменте гласного. В русском языке — восходяще-нисходящим рисунком с регистрацией максимума интенсивности в пределах стационарной части гласного.

10. В болгарском языке в трёхсложных и многосложных структурах с ударением на последнем слоге в пределах ударного гласного движение кривой интенсивности отличается восходящим рисунком, пиковое значение интенсивности фиксируется на стационарной части гласного. В русском языке большие параметры интенсивности локализируются на I предударном слоге с максимальной вершиной интенсивности на финальном сегменте гласного.

11. Анализ примеров в русском языке показал, что в 83% случаев ударному слогу соответствует большая интенсивность гласного и только в 17% — интенсивность ударного гласного равняется или меньше интенсивности безударного гласного, в болгарском языке — соответственно 79% и 21%. Наши данные несколько отличаются от данных Л. В. Златоустовой (1962), которая находит, что ударный слог в русском языке выделяется интенсивностью в 57%, в болгарском — 59%.

12. Результаты слухового анализа интенсивности ударных гласных в болгарском и русском языках дают основание предполагать, что увеличение интенсивности гласного является одним из акустических факторов слухового восприятия ударности слога. Полностью отрицать роль интенсивности в создании эффекта ударения, как это делает Л. В. Златоустова, на наш взгляд, нет никаких оснований.

13. Среди безударных гласных наибольшими динамическими показателями отличаются гласные предударных слогов. Интенсивность заударных гласных очень низка.

14. При наличии гласного и второстепенного ударения в слове акцентированный гласный характеризуется меньшими динамическими показателями, меньшей акустической яркостью.

15. Из всех факторов, так или иначе влияющих на модификацию динамических параметров гласных, степень ударности гласного является наиболее существенной.

ВЛИЯНИЕ НА НЯКОИ ФОНЕТИЧНИ ФАКТОРИ ВЪРХУ
ДИНАМИЧНИТЕ КОРЕЛАТИ НА ГЛАСНИТЕ
В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

Светлана Пенева

Резюме

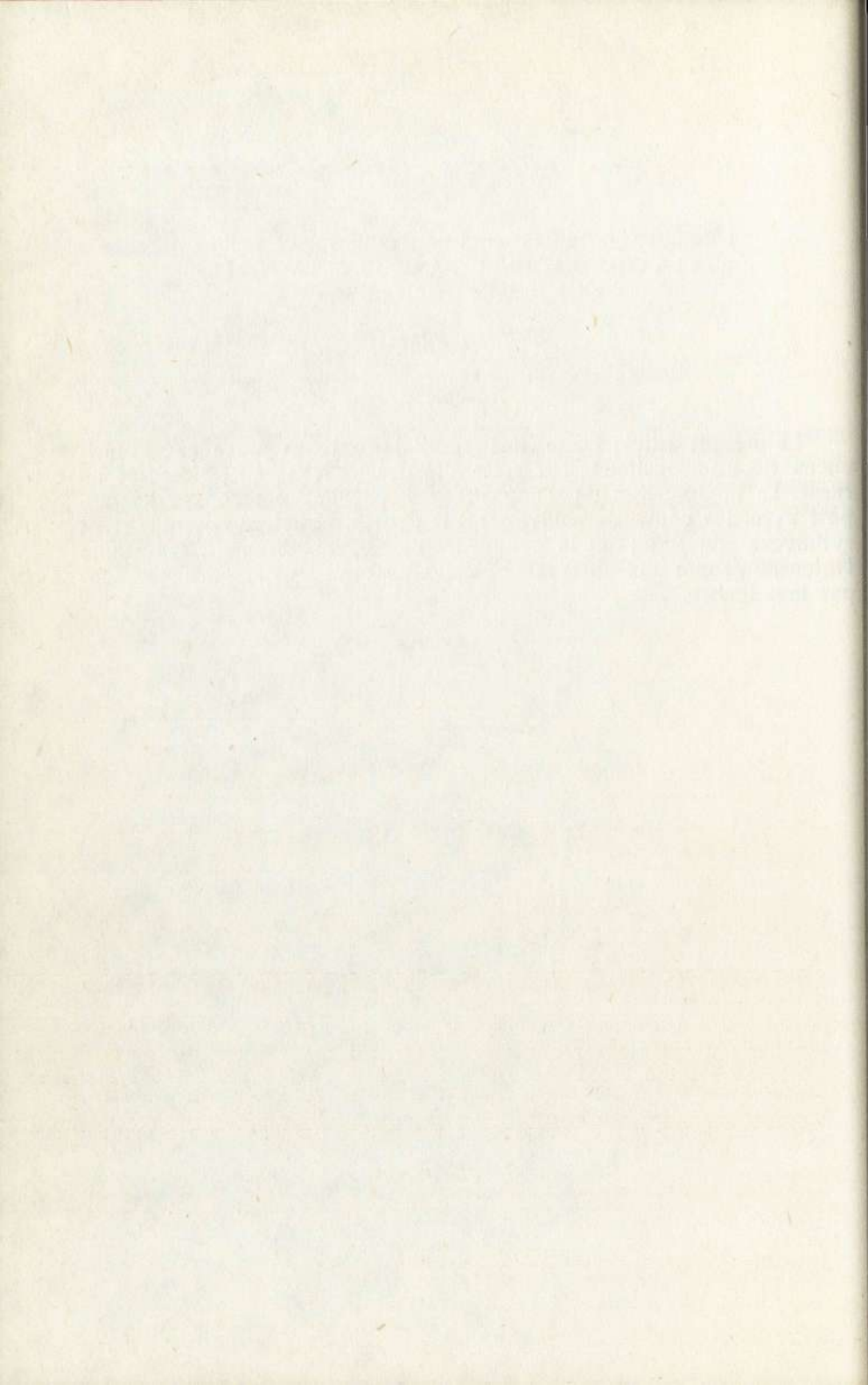
В работата се разглеждат резултатите от електроакустичното изследване на интензитета на гласните в българския и руския език. Модификацията на интензитета на гласните е изследвана в зависимост от: а) окръжаващите консонанти, б) акцентно-ритмичната структура на думата, в) дължината на словесния сигнал. Изследван е интензитетът на гласни от различни тембрални класове.

L'INFLUENCE DE CERTAINS FACTEURS PHONÉTIQUES
SUR LA CORRÉLATION DYNAMIQUE DES VOYELLES
EN BULGARE ET EN RUSSE

Svetlana Pénéva

Résumé

Le présent article traite des résultats obtenus grâce aux expériences électro-acoustiques sur l'intensité des voyelles en bulgare et en russe. La modification de l'intensité des voyelles est donnée en rapport avec: a) les consonnes environnantes; b) la structure accentuelle et rythmique du mot; c) la longueur du signal discursif. On étudie l'intensité propre aux différentes classes de voyelles qui se distinguent par leur timbre.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L' UNIVERSITÉ „CYRILLE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

Тамара Махрова

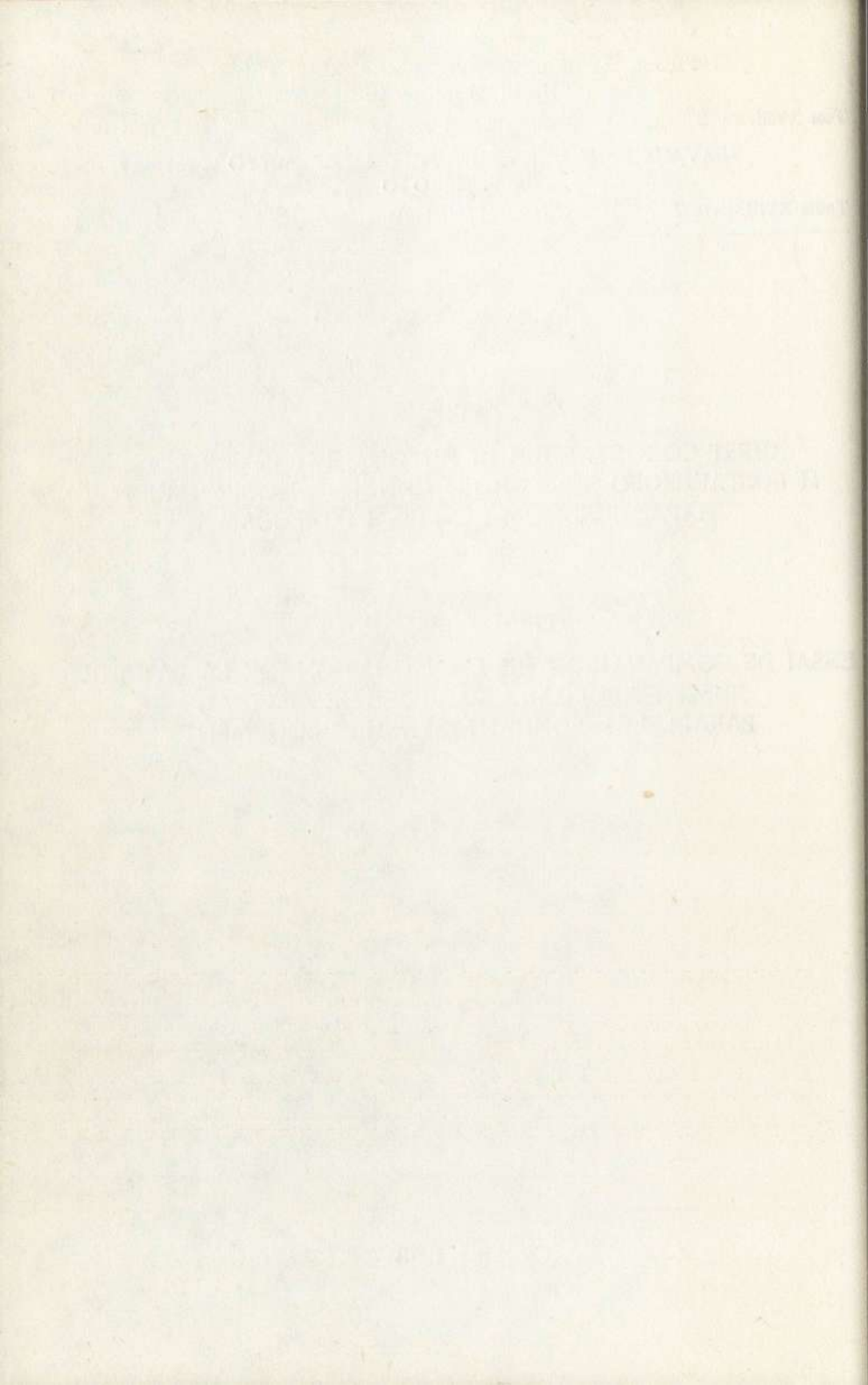
ОПЫТ СОПОСТАВЛЕНИЯ ИНТОНАЦИИ РУССКОГО
И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ ПО СИНХРОННО ЗВУЧАЩИМ
ПАРАЛЛЕЛЬНЫМ РЕЧЕВЫМ ОТРЕЗКАМ

Tamara Machrova

ESSAI DE COMPARAISON DE L' INTONATION DE LA LANGUE
RUSSE ET BULGARE A LA BASE DES EXTRAITS
PARALLELES SONNANT SYNCHRONIQUEMENT

София 1983

Фонологический метод изучения интонации¹, разработанный на материале русского языка Е. А. Брызгуновой, применяется и при сопоставительном исследовании интонации двух языков. Так, «в настоящее время имеется опыт выделения интонационных конструкций (ИК) в испанском, бирманском, вьетнамском и азербайджанском языках»² и сопоставления структур и смысловых различительных возможностей ИК этих языков с русскими. Интонационное сопоставление русского и болгарского языков на основе фонологического метода также привело к выделению интонационных конструкций, способных противопоставлять предложения по цели высказывания³.

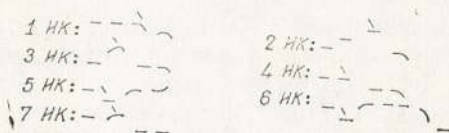
Сопоставление конкретных реализаций типов ИК и возможностей передвижения центра ИК является одним из перспективных подходов к изучению интонации двух языков. Выяснение конкретных показателей частоты использования типов ИК в речевом потоке двух языков, а также анализ передвижения центра ИК и ритмического состава предцентральной и постцентральной частей ИК успешно осуществляется при сопоставлении синхронно звучащих разноязычных речевых отрезков.

В естественных условиях такое совпадение звучания на двух языках возникает при неполном дубляже фильмов и спектаклей. На болгарском телевидении, регулярно представляющем новые произведения искусства театра и кино зарубежных стран, нередко можно услышать синхронный устный перевод фильмов и спектаклей при неснятом звуке оригинала. Это дает хорошую возможность для проведения интересного эксперимента по одновременному наблюдению за интонацией двух языков. Совершенно очевидно, что при восприятии такой параллельно реализуемой интонации двух языков в сознании слушателя-билингва в первую очередь фиксируется интона-

¹ См. Русский язык, Энциклопедия. Статья «Интонация». Москва, 1979, с. 96—97.

² Е. А. Брызгунова, Интонация. Киев, 1978, с. 30.

³ См. Т. Махрова, За интонационните конструкции в българския език.— Български език, 1978, кн. 4, с. 303—312. Схематическое изображение болгарских интонационных конструкций следующее:

ционная выраженность цели высказывания звучащих предложений и совпадающая или несовпадающая их линейная протяженность с точками выделенности интонационного центра ИК. Только при вторичном прослушивании подобного двуязыкового текста выявляются более тонкие интонационные явления, связанные с конкретной просодической структурой параллельных отрезков, с конкретным воплощением типов ИК в многообразии их реализаций и др.

Мы провели ряд наблюдений над интонацией русского и болгарского языков при демонстрации на телевидении НРБ советских фильмов и спектаклей. При таком двуязыковом звучании, конечно, бросается в глаза факт большей интонационной выразительности разыгранного артистами оригинала и эмоциональная сглаженность чтения перевода. Однако в нашем случае это создает известное удобство для сопоставления основных случаев употребления интонационных конструкций в русской и болгарской речи и сопоставления функционирования типа и интонационного центра ИК.

Несомненное преимущество сопоставления интонации по тексту и его переводу перед неупорядоченным в этом отношении материалом состоит в их семантической, структурной и коммуникативной общности при тождестве контекста. Единицы звучания (синтагмы, фразы) таких параллельных текстов являются конкретным, совпадающим по своей неязыковой реальности материалом. Нам представляется, что при любом качестве перевода не может не проявиться структурное своеобразие языка переведенного текста в его фонетической, морфологической и синтаксической специфике. Каков бы ни был индивидуальный языковой уровень и вкус переводчика (а чаще всего это носитель языка перевода), он стоит перед необходимостью правильно передать на своем языке содержание оригинала. Кроме того, условия подобного дубляжа дают возможность переводчику в известной мере предварительно отшлифовать язык переведенного текста, а диктору отрепетировать синхронное чтение в соответствии со звучанием и экранным изображением оригинала. Так что во всех случаях, даже при недостаточном внимании переводчика к интонационно-синтаксической стороне языка, что может привести к синтаксически неудачным построениям, считаем, что такой вариант звучания может удовлетворить исследователя интонации.

Настоящая статья представляет собой опыт сопоставления русской и болгарской интонации по параллельным, идентичным по содержанию звучащим на русском и болгарском языках отрезкам с целью расширения круга проблем интонационного сопоставления этих языков.

Для удобства эксперимента и ограничения объема описания мы отобрали 200 двуязыковых диалогов, включающих предложения с отрицательной частицей, из пьесы советского драматурга М. Шатрова „Мои Надежды“ („Театр“, 1977, № 10) и ее перевод на болгарский язык „Моите Надежди“ („Театър“, 1977, № 7). Такой отбор

дел целью охватить как можно большее количество разнообразных морфолого-синтаксических структур. Диалоги были записаны на пленку двумя дикторами, один из которых носитель русского, а другой — болгарского языка. Этим обеспечена надежность выводов об интонации анализируемых предложений.

Сопоставление звучащих отрезков проводилось по тем линиям интонационного столкновения при синхронном звучании, которые писаны выше: изучалась линейная протяженность параллельных отрезков, их ритмическая структура, употребление типа ИК и ее центр. Цель статьи состоит не в описании аудиторского или слухового анализа исследуемых интонационных реализаций (такой анализ является неизбежной предпосылкой интонационных исследований), а в показе функционирования типов ИК и в сопоставлении фонетических данных составных частей ИК. Поэтому при прослушивании мы намеренно пренебрегали дополнительными модуляциями, передающими добавочные эмоциональные и модальные оттенки, но в ряде случаев при описании предлагаем вариант звучания.

Большинство проанализированных пар предложений характеризуется верно переданным в чтении коммуникативным значением при исходном употреблении соответствующих ИК: повествовательные предложения озвучены с типичными для этого значения ИК-1/1 ИК или ИК-2/4 ИК. Ряд русских предложений с модально-эмоциональными оттенками переданы болгарскими нейтральными вариантами.

При всем разнообразии соотношения исходного и переведенного текстов, при факте изоморфизма языков, проанализированные русские и болгарские предложения обнаруживают случаи полного и почти полного слога-ритмического совпадения, что безусловно объясняется родственной близостью двух языков, например:

Не ты, а твоя неправда кричит. — Не ты, а твоя неправда крещи. А ты не помнишь? — А ты не помнишь?

Проанализированные звучащие отрезки показали, что такие совпадения более характерны для односитагменных предложений. В нашем материале таких полностью совпадающих в слога-ритмическом и сближающихся в фонетическом отношении пар предложений насчитывается 17%. Совершенно очевидно, что совпадение в таких парах и места интонационного центра приводит к их общему интонационному сходству. Можно ожидать также интонационного сближения и в таких парах односитагменных русских и болгарских предложений, в которых при совпадении цели высказывания центр ИК смещен на один-два слога в ту или другую сторону. В болгарском материале таких предложений со смещением по отношению к русскому соответствию интонационным центром насчитывается 47%.

Общая структура частей ИК безусловно зависит от позиции, которую занимает слово, несущее интонационный центр. В этом плане в звучащих парах примеров из пьесы можно выделить три группы:

1) русские и болгарские предложения, в которых семантически соотносительные слова, несущие центр ИК, занимают одинаковую позицию в ИК;

2) русские и болгарские предложения, в которых семантически соотносительные слова, несущие центр ИК, занимают разные позиции в ИК;

3) русские и болгарские предложения, в которых интонационный центр находится на не соотносительных с точки зрения семантики слова, занимающих разные позиции в этих предложениях.

Рассмотрим эти три группы парных предложений.

I. Русские и болгарские параллельные предложения с одинаковым использованием ИК и сходной позицией интонационного центра

Русские и болгарские параллельные предложения со сходной семантической структурой и лексически соотносимым словесным наполнением, в которых интонационный центр находится на семантически эквивалентах, в нашем материале представляют в большинстве случаев односитагменные структуры. Среди них выделяются семь подгрупп в зависимости от морфолого-синтаксических особенностей и синтагматического членения предложения.

1) Односитагменные предложения с простым глагольным сказуемым:

Я не умею по-другому.¹⁻² — Не умея по друг начин.¹⁻⁴

Я не хочу стихи.¹⁻² — Не искам стихове.¹⁻⁴

Я не скрываю.¹⁻³ — Аз не крия.^{2*}

2) Односитагменные предложения с именным сказуемым с выделенным отрицанием:

Это невозможно.¹ — Това е невъзможно.¹⁻²

Вы нетерпеливы.¹ — Вие сте нетърпелив.¹

Можно отметить, что в русском варианте последнего предложения наблюдаются заметные колебания среднего тона на предцентральной части ИК, придающие предложению особую эмоциональную окраску, которая не характерна для болгарского соответствия.

3) Односитагменные предложения с одинаковым подчеркиванием ремы с помощью лексического средства (например, союза И):

И Библия не помогла диверсантке.² — И Библията даже не помогна на тая диверсантка.⁴⁻⁶

Но и мы стараемся не отставать от подруги.^{4*} — Но и ние също се стараем да не изоставаме от приятелката.

⁴ Запись в центре ИК двух цифр означает две возможности реализации ИК(1-2) или переходный вариант ИК(2³).

длиннее линейной протяженности болгарских предложений происходит за счет добавочного лексического подчеркивания ремы, что вызывает некоторый ритмический разбой. В русском варианте центр ИК-2 находится на реме, подчеркнутой и союзом И, постцентровая часть довольно протяженная и произносится на низком ровне тона. В болгарском соответствии при почти одинаковом о силе выделении главнорематического слова, непосредственно игнализируемого, как и в русском предложении, союзом И, происходит дополнительное увеличение интенсивности на частицах *даже*, *тъщо*. Поэтому в болгарском предложении можно признать использование 6 ИК с реализацией обоих центров ИК на двух соседних ловах или 4 ИК с центром на втором слове.

4) Односинтагменные сходные предложения с глаголом в синтетической форме повелительного наклонения:

Не умирай раньше смерти! — Не умирай преди смъртта си!
Структурное перераспределение предцентровой и постцентровой частей и их неодинаковая протяженность в параллельных предложениях все же не выводит их из группы интонационно сходных.

5) Сложные многосинтагменные русские и болгарские предложения⁶ с одинаковой синтаксической структурой:

Это не ты, / а твоя неправда кричит. — Не ти, / а твоята неправда крещи.

В болгарском предложении повышение тона начинается на отрицательной частице, но усилением словесного ударения в большей степени характеризуется местоимение *ти*.

Но в нашей стране /мы должны думать не только о том, / кем быть, / но и каким быть.

Но в нашата страна /ние трябва да мислим не само за това, /кой да бъдем, / но и какви да бъдем.

6) Русские предложения, соответствующие болгарским с НЯМА.

Теперь такой ткани нет. — Сега такива платове няма.

Эффект есть — /жизни нету. — Ефект има, / но живот няма.

Другой жизни у меня нет. — Друг живот за мене няма.

7) Случаи одинакового расположения эквивалентных слов и центра ИК в безличных предложениях с НЕЛЬЗЯ — НЕ ТРЯБВА.

⁶ В данной работе мы не останавливаемся на проблеме интонационной оформленности незавершенных синтагм, так как она не имеет прямого отношения к вопросу различения предложений по цели высказывания.

Такие вещи нельзя доводить до такой степени. — Тези работи не трябва да се довеждат до такъв стадий.

Проиллюстрировав факт интонационного сходства рассмотренных предложений по признаку использованного типа ИК и местоположения центра ИК, предполагаем, что именно здесь наблюдается интонационное слияние синхронно звучащих речевых отрезков.

II. Русские и болгарские параллельные предложения с одинаковым использованием ИК, но разной позицией интонационного центра

В этой группе предложений интонационный центр находится на семантически соотносительных словах, занимающих разные позиции в параллельных предложениях. В большинстве примеров нашего материала русским предложениям с центром ИК в конце соответствуют болгарские с центром ИК в начале конструкции:

Я свои тяжести на чужие плечи не перекладываю. — Не пре-
хвърлям своите отговорности на чужд гръб.

При слуховом восприятии ясно противопоставляются высокая тональность русского предложения с центром ИК-2 в конце конструкции и более низкая тональность в болгарском предложении, в котором падение тона происходит в начале звучания. Однако в болгарском предложении может возникнуть второй интонационный центр.

Мне ведь теперь терять нечего. — Няма вече какво да губя.

Не осуждать их не надо. — Не трябва да ги осъждаме.

Их винить нельзя. — Не ги упреквам.

III. Русские и болгарские параллельные предложения, в которых интонационный центр находится на семантически не соотносительных словах, занимающих разные позиции в предложении

Совершенно естественно, что значительную группу в нашем материале составляют предложения, в которых наиболее ярко проявляется лексико-грамматическая специфика сопоставляемых языков. Именно в этой группе имеется наибольшее разнообразие интонационных вариаций реализуемых ИК и места интонационного центра. В первую очередь здесь надо назвать предложения, в которых проявляются закономерности, связанные с выражением глагольного времени в двух языках, с наличием в болгарском языке кратких местоименных форм и аналитической формы возвратных глаголов, с особенностями выражения общего и частного отрицания, закономерно-

ими передачи сопоставительных и противопоставительных отношений в сложном предложении. Именно эта часть материала при синхронном сопоставлении (или звучании) показывает большое разнообразие структурно-ритмических несоответствий в параллельных предложениях. Рассмотрим их.

1) Русские предложения с глаголами в форме будущего времени и их болгарские соответствия.

Но ведь микрофон не обманешь! — Но микрофон не можешь да изльжеш!

Души-то в черный цвет не пере Красишь! — Душата в черно не можешь да боядисаш, нали!

Русские предложения имеют дополнительный оттенок модальности, влияющий на способ передачи этого значения в болгарском переводе и на использование особого типа ИК. Эта 6 ИК передает подчеркнутость двух компонентов конструкции.

Вариации в интонации возникают в предложениях с инфинитивом:

А вот сегодня, извини, /помочь тебе/ не смогу.

Но днес, извинявай, /няма да мога да ти помогна.

Революция в текстильной промышленности /я произвести в ближайшее время не смогу. — Но революция в текстилната промишленост /сигурно скоро няма да мога да направя.

В русских предложениях большую интонационную выделенность имеет глагол с отрицанием, если примыкающий к нему инфинитив находится в препозиции. Разрыв компонентов сказуемого, возможный в русском предложении, создает условия для вынесения слова с интонационным центром в конец конструкции. В болгарских предложениях центр ИК на слове *няма* находится в середине предложения, что и вызывает своеобразие интонационного оформления.

В русских предложениях с глаголами несовершенного вида в форме будущего времени также возможна перестановка компонентов этой глагольной формы для подчеркивания вспомогательного глагола *буду* как центра ИК:

В прятки, Надюша, /мы с тобой играть не будем.

На криеница няма да играем.

Большая интонационная выразительность в русском предложении:

Я не буду депутатом!

может быть передана в болгарском целом комплексе средств: синтагматическим членением, подчеркиванием именной части сказуемого путем ее вынесения в препозицию, использованием личного место-

имения аз, не обязательного при более спокойном интонировании:

⁵ Аз депутат/няма да бъда! ср. Няма да бъда депутат!

2) Русские предложения с глаголами в синтетической форме прошедшего времени и их болгарские соответствия с глаголами в аналитической форме прошедшего времени.

Эти предложения составляют особую группу, так как в интонационном оформлении болгарских предложений наблюдается закономерность, не находящая места в русском языке: четкое выделение вспомогательного глагола при отрицании с помощью 4 ИК в ее реализации со значительным повышением тона:

Я не привыкла. — Не съм свикнала.

Первый я не поняла. — Първия не съм разбрала.

Я этого не заметила. — Това вече не съм забелязала.

Однако, можно отметить, что если бы смысловая часть глагольного казуемого такого типа была противопоставлена другому компоненту контекста или являлась единственной содержательной частью предложения, образуя фактически нерасчлененный вариант высказывания с точки зрения актуального членения, то вспомогательный глагол при отрицании не был бы выделен:

Не съм мигнала. Не са знаели.

Такая интонация может оформлять предложения, например, в следующем контексте: — *Защо изглеждате толкова уморена?* — Не съм мигнала. — *Защо ги нямаше?* — Не са знаели! Тогда и в русском предложении требуется дополнительное лексическое средство: — *Совсем не спала. Потому что не знали.* Эти рассуждения помогают признать необходимость приведенного выше интонационного оформления русских и болгарских предложений.

При употреблении в предложении наречий, подчеркивающих глагольное действие, как правило, интонационный центр в болгарских предложениях также находится на вспомогательном глаголе:

Она все еще не высказала своего мнения. — Тя все още не е изказала своето мнение.

В ярко эмоциональных предложениях, что подчеркивается лексически, возможно невыделение в болгарском варианте вспомогательного глагола:

Слова ласкового не слышала. — Една нежна дума не съм чула. Использование в болгарском предложении определения *нежна* ослабляет возможное в другом контексте интонационное выделение слова *една*.

Различия в интонации наблюдаются и в предложениях, в кото-

рых в болгарском варианте использованы отрицательные наречия, имеющие в болгарском языке постоянную ударность:

У нас сроду такого директора не было! — Ние ⁴ *никога* не *сме* имали такъв директор!

В болгарском предложении можно признать появление двух интонационных центров.

Явным интонационным различием характеризуются, например, такие соотносительные предложения:

Вот уж не замечала! — Виж това вече не съм забелязала!

3) Русские и болгарские предложения с глаголом в форме повелительного наклонения.

Интонационные особенности таких предложений зависят от разного оформления в русском и болгарском языках возвратных глаголов. В болгарских предложениях возвратная частица *се* несет интонационный центр:

Но ты горю не поддавайся! — Но ти не *се* поддавай на мъката!

Не бойтесь! — Не *се* страхуйте!

Однако ослабление интонационного подчеркивания возвратной частицы может возникнуть в болгарском предложении при вынесении объектных компонентов в препозицию:

В душата ми не *се* навирайте! В дома ми не *се* пъхайте!

И здесь можно признать возникновение второго интонационного центра.

4) Русские и болгарские параллельные предложения с выражением значения противопоставления и сопоставления.

Явное ритмико-интонационное несовпадение в подобных предложениях наблюдается при контактном расположении членов сопоставления в болгарском предложении и дистантном — в русском:

Не машина ²⁻³ брак делает, /а ¹⁻² люди.

Не машината, /а ²⁻⁴ хората произвеждат брака.

Такое же контактное расположение членов сопоставления выдержано в переводе следующего русского предложения сходной синтаксической структуры:

Потому что эту экономическую глупость не ²⁻³ машины, /а ¹⁻² люди придумали. — Защото тая икономическа глупост са я ⁴ измислили не ²⁻¹ машините, /а хората.

Интонационный центр в первой синтагме болгарского предложения находится на отрицании *не*, что совсем не характерно для русских предложений с отрицанием.

Разная интонация характеризует парные предложения с неодинаковым расположением членов противопоставления:

Но ведь не мне,³/а³ Надьке жить.

Какво пък,²⁻⁴/няма аз да живея с тебе,⁴/а Надя.

В русском языке часто встречаются примеры с интонационным выделением одной части противопоставления:

Не в первый раз.¹⁻² Это не вам решать.² Такие письма не каждый день приходят.²

При переводе на болгарский язык используются общеотрицательные конструкции с интонационным центром на сказуемом:

Не идвам за първи път.⁴ Това вече не зависи от вас.²⁻⁴

Такива писма не получавам всеки ден.²⁻⁴

5) Русские и болгарские предложения, различающиеся по использованию краткого местоимения.

Меня это больше не колышет.¹ — Това не ме засяга.⁴

Я тебя не понимаю.¹ — Не те разбираю.⁴

Ты меня не знаешь. Ти не ме познаваш.

Усиление словесного ударения на кратком местоимении после отрицания в болгарских предложениях вызывает явные интонационные различия в них по сравнению с русскими.

6) Русские и болгарские предложения с противопоставлением, находящимся в позиции пояснения, присоединения.

В таких предложениях различия вызваны большей интонационной выделенностью болгарской отрицательной частицы *не*, которая является центром 4 ИК:

И уйдет,¹ /только не он.¹ — И ще си отиде,²⁻³ /само че не той!⁴

Да,¹ /но не сейчас.¹ — Да,⁴ /само че не сега.

ВЫВОДЫ

Проделанное сопоставление интонации на материале отрицательных предложений имело целью показать актуальность проблемы учета интонационно-синтаксической стороны языка при переводе с одного языка на другой.

Конкретные выводы по статье сводятся к результатам подсчетов частоты использования интонационных конструкций в параллельном русском и болгарском материале, а также функционирования центра ИК, как показателя интонационной и слоگو-ритмической стороны звучащего материала.

1. Анализ использования интонационных конструкций в русских

и болгарских сопоставляемых предложениях показал, что в исследуемом нами материале проявляется обязательность оформления коммуникативного типа с помощью соответствующей ИК.

Так, с повествовательной интонацией, обычно выражаемой типами ИК-1/1 ИК или ИК-2/4 ИК при добавочных значениях подчеркивания, волеизъявления, произносятся первые реплики диалогов. В ответных репликах и вопросах возможно возникновение модальных оттенков, выражаемых средствами эмоциональной интонации, например, типами ИК-2, ИК-3, ИК-6 и 4ИК, 6ИК и переходными вариантами интонационных реализаций. Частотное использование ИК-2 и соответственно 4ИК в ответных репликах диалога, выражающих значение убежденности или возражения. В нашем материале предложений, произнесенных с ИК-2/4ИК, насчитывается 43,6%. В 32,7% русских и болгарских анализируемых предложений наблюдаются интонационные расхождения, состоящие в том, что в русском языке более часто используется ИК-2, а в болгарском — эмоционально нагруженный тип 2ИК или один из вариантов 6ИК. В 14% анализируемых предложений используется ИК-1/1ИК. Часть предложений не вошла в подсчеты из-за своей нетипичности и нечастотности.

2. Подсчеты по использованию интонационного центра в начале, середине или конце ИК дали следующие результаты: на 1-ом слоге центр ИК находится в 9% русских и 10% болгарских предложений исследуемого материала, на 2-ом слоге — в 10% русских и 16% болгарских предложений, на 3-ем слоге — в 12% русских и 13% болгарских предложений, на 4-ом слоге — в 14% русских и 11% болгарских на 5-ом слоге — в 10% русских и 11% болгарских предложений, на 6-ом слоге — в 6% русских и 12% болгарских предложений, на 7-ом слоге — в 12% русских и 13% болгарских предложений.

Сопоставив эти данные с количеством слогов в соответствующих конструкциях, обнаруживаем, что фактически интонационный центр оказывается: в начале (на 1-ом, 2-ом, 3-ем слоге) ИК, если конструкция имеет длительность не меньше 7—8 слогов (и на 4-ом слоге — в конструкции длиной больше, чем в 12 слогов). Таких предложений в русском материале 25%, а в болгарском — 38%. Интонационный центр находится в середине ИК в 15% русских и в 28% болгарских предложений. В конце ИК интонационный центр находится в 60% русских и в 34% болгарских предложений. Большой процент предложений с конечной позицией интонационного центра в русском материале в какой-то мере вытекает из подборки материала по признаку отрицания: в нем много коротких реплик с конечной позицией центра ИК, что в болгарском соответствии регулируется особыми правилами выделения отрицания.

Но несмотря на все эти ограничения, материал исследования достаточно ярко иллюстрирует типичные интонационные черты русского и болгарского языков, как в сходных, так и в различающихся показателях. Это в свою очередь доказывает возможности и необходимость дальнейшего сплошного изучения интонации двух языков на материале синхронного звучащего сопоставления.

ОПИТ ЗА СЪПОСТАВЯНЕ НА ИНТОНАЦИЯТА НА РУСКИЯ
И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ВЪРХУ СИНХРОННО ЗВУЧАЩИ
ПАРАЛЕЛНИ РЕЧЕВИ ОТКЪСИ

Тамара Махрова

Резюме

Фонологичният метод се използва в областта на интонацията при определянето в езика на интонационните единици, които са способни да разграничават комуникативните типове изречения.

Един от проблемите, които възникват при съпоставянето на интонологичните данни на двата езика, е проблемът за функционирането на центъра на интонационната конструкция (ИК), от който зависи съотношението на високите и ниските тонове, влияещи върху спецификата на интонацията на езика. В статията са проследени типът и центърът на ИК върху материал от отрицателни изречения от руски и български звучащи текстове, паралелни по съдържание.

Важни в типологичен план са изводите, че в 60% от проучените от нас руски изречения центърът на ИК е накрая. При използването на честотната в нашия материал ИК-2 това създава особени интонационни черти на руското звучене. Най-малък е броят на руските изречения, в които интонационният център е в средата, българските изречения се отличават със сравнително равномерно разпределение — с интонационен център в началото, в средата и накрая.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE L'INTONATION
DES PHRASES NÉGATIVES EN RUSSE ET EN BULGARE

Tamara Machrova

Résumé

La méthode phonologique est employée dans le domaine de l'intonation pour déterminer les unités intonationnelles de la langue qui ont la possibilité de différencier les types de phrases selon leur aspect communicatif. L'un des problèmes qui se posent quand on compare des données intonationnelles des deux langues, c'est le problème qui concerne le fonctionnement du centre de la construction intonationnelle duquel dépend le rapport entre les tons bas et les tons hauts qui influencent l'intonation de la langue. Dans cet article on étudie le type et le centre des constructions intonationnelles dans les propositions négatives extraites des textes parlés russes et bulgares dont le contenu est le même.

Les conclusions ont une importance pour un plan typologique. 60% des propositions russes étudiées ont le centre intonationnel à la fin. L'emploi fréquent de la construction intonationnelle (IK-2) donne des traits particuliers au parler russe. Les phrases russes où le centre de l'intonation est au milieu sont les moins nombreuses, tandis que les phrases bulgares se distinguent avec une distribution à peu près égale en groupes où le centre intonationnel est au commencement, au milieu ou bien à la fin de la phrase.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ DE VELIKO TIRNOVO
„CYRILLE ET METHODE“

Tome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

Димитър Банков

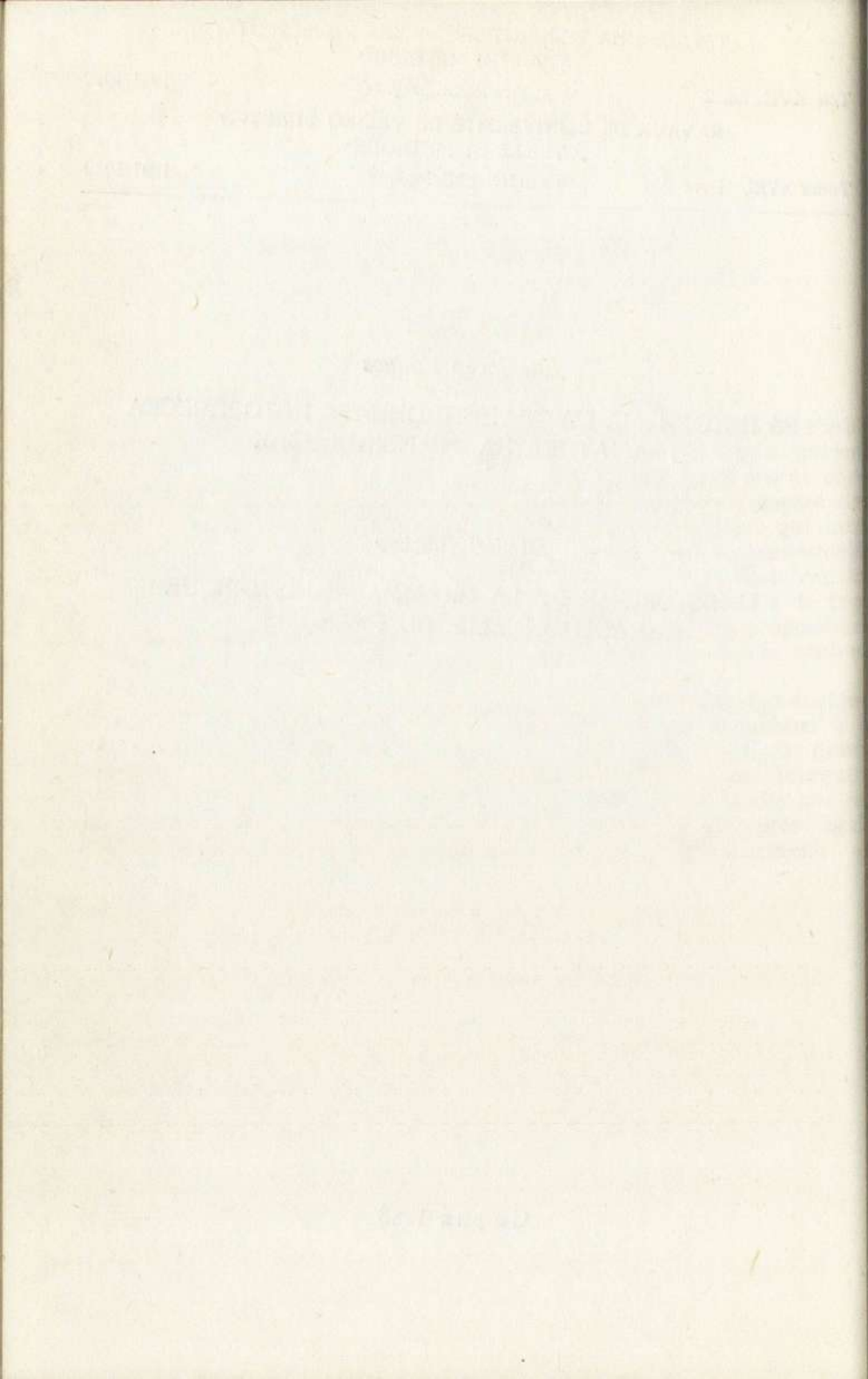
ЗА ИСТОРИЗМА НА ТРАДИЦИОННАТА ИСТОРИЧЕСКА
ГРАМАТИКА НА ФРЕНСКИЯ ЕЗИК

Dimitri Bankov

L' HISTORISME DE LA GRAMMAIRE HISTORIQUE
TRADITIONNELLE DU FRANÇAIS

София 1983

Nous nous proposons de reprendre, dans les lignes qui suivent, l'analyse des traits essentiels de la grammaire historique traditionnelle du français, ébauchée déjà dans un premier article.¹ Notre critique, rappelons-le, a pour seul but de tirer une leçon. Détracter les mérites de la grammaire historique traditionnelle serait aussi mal à propos que d'en considérer les thèses comme parole d'Évangile.

Or, une des prétentions fondamentales de la grammaire historique traditionnelle est d'être une grammaire „historique“. L'objet de la présente étude sera l'historisme de la grammaire historique traditionnelle du français.

L'importance du sujet nous semble évidente. La qualité d'historique constitue, dans la définition réduite que le nom de notre discipline est la „differentia specifica“. La grammaire historique est une étude grammaticale particulière. Et cette particularité, qui en la séparant de la grammaire tout court, lui confère le statut de discipline linguistique indépendante, c'est son historisme.

On remarquera qu'en effet tous les grands maîtres qui ont travaillé dans ce domaine ont écrit des „Grammaires historiques“ (Darmesteter, Meyer-Lübke, F. Brunot, Kr. Nyrop, etc.) ou des „Histoires de la langue française“ (F. Brunot, A. Dauzat, M. Cohen, etc.).

Comment l'historisme de la grammaire se présente-t-il dans leurs études?

La notion d'historisme grammatical s'appuie traditionnellement sur la conception saussurienne de diachronie et de synchronie. Qui plus est, historisme équivaudra à démarche diachronique. La grammaire historique traditionnelle sera donc historique par sa méthode.

En quoi consiste cette méthode?

Une explication sera faite par la méthode historique d'un fait langagier A, lorsque les rapports de cause à effets entre les formes révo- lues de A: ... A₃ A₂ A₁ et le A même sont institués.

Or, nous nous sommes penchés sur le rouage de l'explication que pratique la grammaire historique traditionnelle² et nous avons constaté qu'un „post est propter“ s'était substitué à la véritable institution de rapports de cause à effets. Ipso facto, une des conditions de réalisation de la méthode historique n'est pas remplie. La grammaire historique traditionnelle n'est pas une grammaire historique véritable, puisque sa méthode prétendument historique à laquelle son historisme serait dû, s'avère non-scientifique.

¹ „La grammaire historique traditionnelle du français et sa conception du changement linguistique“ — Асп. сборник, Великотърновски унив. „Кирил и Методий“ — В. Търново, кн. 5, св. 1, стр. 112.

² V. op. cit.

Il ne s'agit pas de nier toute part d'histoire dans la grammaire historique traditionnelle du français. Qu'on pense aux bataillons de squelette; langagiers qu'elle a mis à jour... Notre idée est que les formes A_3 , A_2 , A_1 bien que réellement présentes dans les études traditionnelles ne mènent pas à un historisme méthodologiquement opérant. L'histoire n'a pas été fonctionnalisée scientifiquement dans la méthode d'investigation linguistique.

Cependant un autre aspect de la grammaire historique traditionnelle paraît donner asile à son historisme. C'est son penchant à recourir à l'histoire en situant certains problèmes linguistiques dans la perspective des événements socio-culturels. Prenons un exemple. On compte le celtique parmi les ancêtres du français. Le latin s'y est substitué. Quand? Comment? Pourquoi? Autant de questions auxquelles la grammaire historique traditionnelle se refuse à répondre directement.³ Elle change de voie et nous offre en guise d'explication linguistique une description historique du langage, vu comme phénomène socio-culturel: le gaulois se voit évincer par le latin, puisque celui-ci est la langue d'un envahisseur prestigieux qui organise savamment un système d'assimilation culturelle — les écoles, l'administration, le commerce, etc. Ce n'est indiscutablement pas le linguiste qui parle là, mais l'historien. Conscient de cette manœuvre, Brunot introduit la notion d'histoire externe du français⁴ et intitule son œuvre maîtresse „Histoire de la langue française“, dont, en effet, onze des douze volumes sont plutôt consacrés à cette histoire externe.

Nous venons de déterminer ci-dessus le seul cas où une grammaire fût en droit de se qualifier d'historique. Or, cette définition prise en considération, la grammaire historique externe ne peut être comptée pour grammaire historique. Cependant la présence de l'histoire dans la grammaire historique externe est plus qu'évidente. Cela infirme-t-il notre définition?

Point du tout. Une grammaire où l'explication historique est une explication extralinguistique n'est pas de la grammaire historique.

Ainsi donc, ce que Brunot appelle histoire interne de la langue n'en est pas une, car l'histoire n'y est pas élément d'explication, et dans ce qu'il appelle histoire externe de la langue, l'histoire explique mais ce n'est plus de la linguistique proprement dite.

Une conclusion surprenante, voire paradoxale, s'impose — la grammaire historique traditionnelle du français n'a jamais été historique. Certes elle a été diachronique. Mais contrairement à l'apparence, il n'existe pas de liens nécessaires entre méthode diachronique et méthode historique. Une méthode diachronique, lorsqu'elle n'est qu'une simple description physique de la succession des formes langagières dan

³ „Notre pays a été romanisé. Mais quand et comment? Nul ne saurait répondre avec certitude...“ — Brunot, F. Histoire de la langue française. Paris, 1960, p. 1

⁴ ib., Préface.

le temps, ne peut être explication historique que de nom. Là où une vraie explication historique s'est greffée sur les problèmes grammaticaux, le résultat n'a pas été moins décevant — la grammaire s'était trahie comme discipline linguistique.

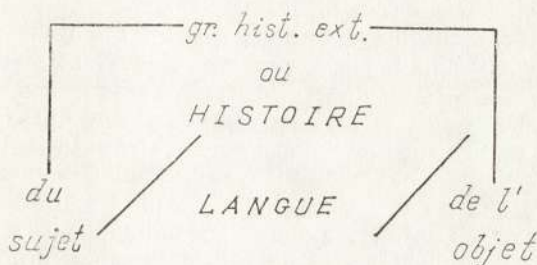
Attardons-nous un peu sur cet historisme externe.

Dans les cas de la substitution du latin au gaulois, de l'assimilation du francique par le gallo-roman, du problème des dialectes, etc., la méthode de la succession des formes matérielles s'avère impuissante. Or, au lieu qu'elle remette en cause sa méthode, la grammaire historique s'entête à donner une explication coûte que coûte et trouve un biais.

La phénoménologie langagière pourrait se diviser du point de vue linguistique en langage, sujet du langage ou locuteur et objet du langage ou denotatum. Puisque l'explication des phénomènes, cités ci-dessus, se révèle impossible dans les cadres assignés, la méthode d'explication demeurant la même, le seul moyen de trouver une solution serait de placer les phénomènes dans un contexte plus large, c.-à-d. de quitter la sphère langagière pure. Nous voilà arrivés à la grammaire historique externe. La méthode historique, vue comme une description de la succession d'événements socio-culturels, politiques, économiques, etc., se substitue à la succession des formes physiques du langage.

Or, double est la voie qui mène en dehors du langage et la grammaire historique externe sera, conséquemment, de deux sortes:

- une grammaire historique externe du locuteur (du sujet)
- une grammaire historique externe du denotatum (de l'objet)

En effet, lorsque F. Brunot, pour expliquer la substitution du latin au celtique, parle des rapports entre les Romains et les Gaulois, des écoles, etc., il ne fait que décrire le comportement du locuteur.

L'exemple d'une grammaire historique externe de l'objet nous est offert par les études de W. v. Wartburg. Ainsi trouve-t-il la cause de la ruine du système casuel du nom en latin vulgaire dans la dégénérescence économique, politique et sociale de l'Empire Romain.

Il est curieux de constater que la grammaire historique externe n'a jamais été complète, c.-à-d. elle n'a jamais été grammaire externe

du sujet et de l'objet en même temps. Se serait-elle, par une démarche pareille, trop brutalement éloignée du langage ou serait-ce un manque de suite?

De toute façon, la prise de conscience de ce fait sera lourde de conséquences. Il nous semble que la linguistique guillaumienne, au moins celle qui a été développée dans notre pays, a institué un rapport génétique nécessaire entre le sujet et l'objet. Seulement, les sujet/objet ont été intériorisés, projetés, si l'on veut, sur le plan langagier pur (c'est ce que, d'ailleurs, le terme de psychomécanique indique). Il en résulte évidemment la création d'une grammaire interne. Le cercle de recherches de méthode est fermé. Enrichie par la grammaire du sujet et de l'objet, la linguistique redevient une discipline du langage pure.

La grammaire historique traditionnelle, elle n'a pas pu tirer profit de cet admirable tour de force méthodologique. Bien au contraire, elle s'est insensiblement laissée envahir par la linguistique du locuteur ou du denotatum. Nous allons donner deux exemples qui permettront de jauger la profondeur de pénétration de l'historisme externe dans les raisonnements de la grammaire historique traditionnelle sur le langage proprement dit.

A. Meillet, dans sa „Linguistique historique et linguistique générale“ expose quelques réflexions sur l'évolution du langage. Les changements en matière de langage et par là l'évolution langagière seraient dus, d'après lui, au fait que les enfants n'arrivent jamais à parler exactement la même langue que leurs parents. Ils s'écartent involontairement du modèle. D'ailleurs, en disant „parler“, Meillet entend „prononcer“ (en effet, É. et J. Bourciez reprennent l'idée d'A. Meillet dans leur „Phonétique française“).

Il n'est pas dans mes intentions d'étudier à fond les conceptions linguistiques d'A. Meillet. Nous voulons seulement signaler l'idée qui se dégage du passage résumé ci-dessus. La source de l'évolution en matière de langage est le locuteur concret, physique, historique. Ce n'est rien de moins qu'une linguistique externe du locuteur à laquelle sont dus:

a) le physisme de la grammaire historique traditionnelle — les changements langagiers qu'un locuteur physique peut déclencher sont également d'ordre physique, d'où c'est la phonétique qui apparaît comme base d'évolution du langage;

b) le caractère anthropo- et égo-centrique de l'évolutionnisme de la grammaire historique traditionnelle — le français moderne est la forme la plus évoluée de cette langue, puisque ses locuteurs occupent le sommet de l'histoire.

Curieusement, pour F. Brunot le français atteint son apogée dans l'ancien français. C'est que cet auteur projette l'histoire externe de l'objet sur celle du sujet — à l'époque de l'ancien français la France a été politiquement, économiquement, culturellement la première, au moins en Occident.

Notre deuxième exemple est représenté par ce qu'il est convenu d'appeler „latin vulgaire“. Nous n'envisagerons pas à nouveau le problème du latin vulgaire, ce que nous avons déjà fait.⁵ Mentionnons seulement que le latin vulgaire apparaît par sa définition la plus banale qui veut qu'il soit la langue des soldats, des marchands, etc., comme fonction d'une certaine catégorie de sujets parlants. Lui aussi, donc, est un des rejetons de la linguistique externe du locuteur.

On peut conclure de tout ce qui précède, que nous condamnons l'histoire externe de la grammaire historique traditionnelle. Nous le faisons par simple soin „d'hygiène méthodologique“. La grammaire historique, en pratiquant l'historisme externe, introduit l'extralinguistique dans ses explications. Entendons-nous bien sur la signification de l'extralinguistique. L'explication extralinguistique n'est pas une explication fautive. Elle est déplacée, insatisfaisante, parce qu'impropre. Apparemment, il n'y a pas de mal si l'on explique l'origine francique du vocabulaire de la guerre en gallo-roman par l'invasion des Francs, peuple qui faisait profession de combattre.⁶

C'est même absolument conforme à la réalité historique. Seulement, cette vérité historique n'est pas formulée en termes linguistiques. Le travail du linguiste est de dresser un modèle de la langue au moyen d'un appareil notionnel déterminé. C'est son attirail méthodologique qui le distingue du physiologiste, par exemple, qui lui aussi étudie la langue. Tout écart, donc, de cet appareil notionnel compromettra sa tâche. Il ne fera plus de la linguistique, mais de la physiologie, de l'histoire, de la sociologie du langage, etc., ou, ce qui est pire encore, quelque chose d'intermédiaire.

Sans nier, donc, les rapports objectifs entre phénomènes linguistiques et non-linguistiques, nous désirons rappeler seulement, que le linguiste doit d'abord élucider les seuls phénomènes langagiers non moins objectifs. Toute recherche d'isomorphisme entre le langage et la réalité objective ou d'une causalité directe doit venir après.⁷ C'est en s'imposant des cadres que la science creuse en profondeur. . .

Il s'impose, après tout ce qui vient d'être dit, une question dont la réponse n'est pas des plus aisées à trouver. L'existence d'une discipline linguistique et historique en même temps serait-elle possible dans les conditions que nous avons posées? Nous avons l'intention, dans cette deuxième partie de notre étude, de faire part de nos réflexions que cette question suscite. Il va sans dire qu'une réponse théoriquement élaborée, dont la puissance explicative serait vérifiée

⁵ V. op. cit.

⁶ Le locuteur curieux trouvera un essai d'explication linguistique de ce sujet dans „Наблюдения върху заемките от старонемски в галоромански“, Д. Банков, Материали от ЮНС-79. В. Търново, ВНВУ „Васил Левски“.

⁷ L'auteur de ces lignes a prétendu, mi-sérieux mi-blagueur, à un de ses cours qu'il dût exister une similitude entre l'architecture d'une église romane et la structure de la phrase en ancien français.

par un nombre suffisant de faits langagiers est presque l'œuvre d'une vie. Loin de l'ambition d'entreprendre une si vaste étude, nous essayerons, cependant, de lancer quelques idées, car „critique oblige“.

La grammaire traditionnelle du français a échoué dans sa tentative d'être historique par sa méthode. Il s'ensuit que:

- a) la fonctionnalisation méthodologique de l'histoire doit se faire d'une autre façon, ou/et
- b) l'historisme ne doit pas s'appliquer dans la méthode mais ailleurs.

A. Pour un historisme méthodologique.

L'historisme en grammaire pourrait se réaliser avec succès à travers la méthode d'investigation, si cette réalisation s'appuyait sur une conception approfondie et vraie du mouvement langagier.

La grammaire historique traditionnelle du français ne peut pas expliquer le mouvement langagier comme changement, car elle n'arrive pas à trouver à l'intérieur du langage les deux facteurs nécessaires à la production du changement — la cause et l'effet. Or, il serait facile de suppléer à cette carence si l'on n'ignorait le signifié et si le changement était envisagé comme un rapport entre celui-ci et le signifiant.

Il existera alors, théoriquement, deux possibilités:

- a) le changement langagier sera dû au signifié, c.-à-d. le signifié A_2 ($\neq A_3$) provoque le passage du signifiant A_3 au signifiant A_2 ($\neq A_3$);
- b) ou ce sera l'inverse et le changement sera provoqué par le signifiant.

Nous croyons avoir montré⁸ que c'est le changement du signifié qui est à l'origine du mouvement du signifiant, sauf au cas „des périodes d'activité de la forme“.

Cependant, notre explication restera inachevée si nous n'arrivons pas à déterminer la cause du changement, dont l'effet est le passage du signifié A_3 au signifié A_2 ($\neq A_3$).

Le signifié est complexe — il présente un aspect lexical et un aspect grammatical. Si le signifié A_2 n'est pas le même que le signifié A_3 c'est que le rapport entre les côtés lexical et grammatical dans les deux signifiés respectifs diffère. Il doit y avoir à l'intérieur du signifié une réorganisation de ses composants qui soit à l'origine du changement formel. Cette réorganisation ou ce mouvement interne du signifié, peut, théoriquement toujours, se faire doublement:

a) le signifié lexical se grammaticalise ou/et

b) le signifié grammatical se lexicalise.

(En effet, au sein du signifié où rien n'existe, outre ses aspects lexical et grammatical, d'autres changements n'auraient pu se produire.)

⁸ Dans „Les origines du genre du substantif en français“ Asp. Сборник, Велкобългарски у-тет „Кирил и Методий“ — В. Търново, 5 № 1.

Laquelle de ces deux possibilités la langue réalise-t-elle?

Faisons ici une remarque préjudicielle.

Il n'existe pas encore en linguistique générale de définition universellement acceptée du mot, l'unité de base dans les analyses du langage. Chaque école a défini le mot suivant ses principes théoriques, et, au moins, cela a-t-il eu l'avantage de lui garantir l'utilité de cette notion dans les cadres des études qu'elle s'était proposées. En grammaire historique traditionnelle nul ne s'est soucié non plus de préciser ce qu'on entendait par mot. Mieux encore, l'unité de mot (prise intuitivement) convient-elle à la spécificité des études de la grammaire historique (à savoir là, où il faut rendre compte du changement)?

Le niveau de généralisation des réflexions que nous sommes en train d'exposer dépasse les cadres du mot. Le signifié dont nous parlons sera la caractéristique d'un signe plus complexe que le mot, du langage en général, du langage vu comme signe.

Ainsi donc, le signifié langagier présente sous deux aspects la notion, portée par le signifiant, qui représente, elle, la réalité objective (le denotatum).

La version grammaticale est d'ordre très général mais achevée. Elle représente, par un schéma fondamental, la structure ontologique de la notion de la réalité objective. L'image lexicale (en effet, c'est beaucoup plus image que schéma) répète et continue le schéma grammatical en le concrétisant et en le précisant. Elle est ouverte.

Bref, la grammaire prend corps grâce au lexique, celui-ci se construit sur la base grammaticale.

Une question capitale est à poser après cette rapide caractéristique des deux aspects du signifié — pourquoi le signifié a-t-il deux aspects dont l'un, *mutatis mutandis*, soit la répétition de l'autre?

La structure complexe et redondante du signifié s'explique par sa destination. Il doit être le modèle vrai de la réalité objective, prise dans sa totalité, dans trois conditions restrictives:

— la réalité objective dans sa totalité est inconnue et le sera éternellement;

— nous en avons cependant des connaissances vraies et qui se développeront éternellement;

— une véritable connaissance des parties ne peut pas préexister à celle du tout.

Le langage s'est merveilleusement acquitté de sa tâche en se constituant comme un modèle mobile de la réalité objective comportant de ux sous-modèles:

— la grammaire — un modèle achevé et général, implicite et médiateur de la réalité objective qui la représente dans sa totalité, qui est le dépositaire du vrai. Affirmer que dans son fond le modèle qu'est la grammaire est éternellement immuable serait une erreur de *petitio principii*. En effet, l'accroissement quantitatif des connaissances amènera, peut être, au bout d'une période que nous n'avons pas encore par-

courue, un changement qualitatif de base du modèle grammatical. Cependant nous pouvons poser que ce modèle sera toujours fermé bien que croissant. Il sera donc toujours le modèle de la réalité objective dans son entier. Cette représentativité particulière est due au fait qu'il renferme la vérité relative, jouant le rôle de vérité absolue, si l'on ne considère que le modèle grammatical, et rendue à la relativité réelle par le contact du modèle grammatical avec le modèle lexical;

— le lexique — un modèle ouvert et concret, explicite et immédiat de la réalité objective qui est le réceptacle langagier des connaissances humaines perpétuellement croissantes, de même que l'instrument d'un „détailement“ cognitif de la réalité objective à partir des connaissances extra-linguistiques, linguistiquement converties par la grammaire.

Le premier modèle résultera d'un mouvement de généralisation de l'esprit dans l'acte de connaissance, le second d'un mouvement d'individualisation.

Revenons, pour continuer d'expliquer notre thèse que l'archétype grammatical est toujours vrai mais non immuable au problème de la réorganisation du signifié. Notre idée était, rappelons-le, que la cause du changement du signifiant sera une grammaticalisation ou/et une lexicalisation du signifié.

Qu'est-ce que la grammaticalisation et la lexicalisation seront dans le contexte de l'explication du signifié donnée ci-dessus?

Le signifié évolue à cause du changement de la notion de la réalité objective. Cette notion se développe, c.-à-d. elle permet de pénétrer plus en profondeur dans la réalité objective et de l'englober plus largement. Par conséquent, la quantité d'information dont elle est porteuse augmente. Le mouvement à l'intérieur du signifié sera, par conséquent, tel qu'il assurera au langage des capacités cognitives et de stockage d'information perpétuellement croissantes. Ce mouvement qui n'est rien d'autre que l'interaction des modèles grammatical et lexical comportera trois temps:

a) mouvement de fixation de l'information dans le lexique, en puissance. Le lexique tend à s'accroître immédiatement et infiniment. Or, une des caractéristiques fondamentales du langage comme signe exige qu'il soit fini, sinon ce ne sera plus signe. Pour que le langage soit donc une sorte de répétition finie de la réalité objective infinie un deuxième mouvement s'enchaîne;

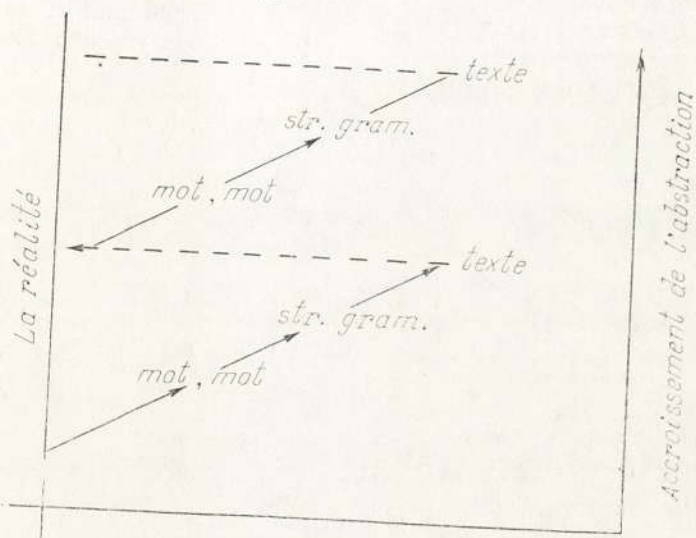
b) mouvement de transposition de l'information stockée dans le lexique sur le niveau grammatical. C'est un mouvement d'assimilation par généralisation de la quantité informative en qualité, et qui permet, donc, la réalisation constante d'une finitude du modèle langagier;

c) par un troisième mouvement la connaissance de la réalité objective, impliquée dans la structure grammaticale se voit expliciter sous forme lexicale discursive (le texte est d'ailleurs, une forme de réalisation discursive des connaissances impliquées dans la structure

grammaticale⁹). Le langage apparaît comme moyen cognitif et d'échange d'information (communicatif) effectif.

La grammaire fait donc figure d'une sorte de conscience et de mémoire langagières. Toute l'information y est localisée, assimilée et consignée par généralisation, apprêtée à se mettre en marche pour servir les actes de la connaissance et de la communication.

Les trois mouvements décrits ci-dessus forment un cycle que la langue reprend éternellement. Seulement chaque nouvelle grammaticalisation se fera sur la base de concepts provenant d'une abstraction de plus en plus importante. Nous nous croyons donc autorisé à affirmer que le langage évolue, en se chargeant d'information qu'une structure de plus en plus abstraite supporte.

Disons, pour conclure, qu'il incombe à la grammaire qui se veut historique, de déceler ce mouvement de grammaticalisation dont nous venons de brosser la caractéristique succincte, qui se produit à différentes époques dans chaque secteur de la langue, et de décrire ses formes particulières. C'est ainsi que la grammaire du changement, de l'évolution du langage sera une grammaire historique.

Remarque 1.

La loi fondamentale du développement du français d'après la grammaire historique traditionnelle, à savoir la marche du synthétisme à l'analytisme, peut s'interpréter selon notre conception de l'évolution du langage. Le passage en question est l'effet de la réorganisation incessante du signifié. Les catégories grammaticales à leur étape d'évolution syn-

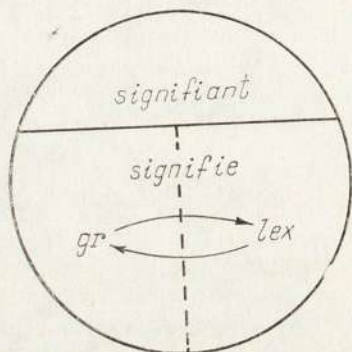
⁹ Cf. p. ex., *Todorov, Chr.*, La logique constructive] du discours narratif. S., 1971

thétique se présentent sous des formes abondamment redondantes et non individualisées. Le passage à l'étape analytique se caractérise par l'apparition des mots-outils qui sont des formes lexicales individualisées pour nommer une notion grammaticale. La baisse de la redondance, qui va de pair, pratiquement diminue le caractère automatiquement contraignant des catégories grammaticales. Elles se présentent donc sous forme plus rationnelle, plus généralisée.

Cependant le synthétisme ne partira jamais définitivement, car c'est depuis des formes synthétiques que le cycle de l'évolution langagière commence. Cela correspond à la remarque de Bally annonçant l'apparition d'un nouveau synthétisme en français moderne.¹⁰

Remarque 2.

Suggérons seulement que les notions de synchronie et de diachronie apparaissent comme relatives. L'évolution du langage considérée comme intérieure à un signifié unique:

se déroule dans une „macro-synchronie“.

B. L' historicisme à partir de l' objet d' étude de la grammaire historique. Nous avons vu, dans le paragraphe précédent, que la revalorisation de la méthode historique pourrait se faire grâce à une reconsidération de la conception du mouvement langagier, laquelle d' autre part nécessitait un regard neuf sur le langage même. Or, à notre avis, il existe actuellement une tendance à déduire carrément les caractéristiques de la grammaire historique, et, par conséquent historicisme aussi, de la définition de son objet d' étude. On entendra, ainsi, par grammaire historique du français la *grammaire de l' ancien français*. En effet, citons parmi les œuvres de poids de la dernière décennie le „Manuel d' ancien français“ de Ph. Ménard (1968), „L' ancien français“ de P. Guiraud (1971), „L' ancien français“ de R.-L. Wagner (1974), la „Grammaire de l' ancien français“ de G. Moignet (1973), l' „Initiation à la morphologie histo-

¹⁰ Bally, Ch., Linguistique générale et linguistique française, Bern, 1950.

rique de l'*ancien français*“ de Fr. de la Chaussée (1977) et bien entendu la „Petite syntaxe de l'*ancien français*“ de L. Foulet, œuvre prémonitoire (1930) et devenue classique.

Quelles sont donc les caractéristiques de l'ancien français qui permettent à la grammaire qui s'en occupe de se juger historique? Et en quoi cet historisme consistera-t-il?

Une des tâches que la linguistique française synchronique se pose est de dresser le modèle de la grammaire du français moderne. La grammaire historique, elle, entreprend de faire de même pour la structure grammaticale de l'ancien français. Or, il subsiste une différence capitale entre les états des structures grammaticales de ces deux langues (considérons le français moderne et l'ancien français comme deux idiomes distincts).

Il s'agit dans le premier cas de reconstituer une structure idéale en activité, incessamment produisant du discours et qui nous est, donc, perpétuellement donnée bien qu'indirectement. Dans le cas de l'ancien français il faut reconstruire une structure qui, n'étant plus en activité, ne produit plus de discours. Il nous en reste des textes seulement qui sont une production post-discursive ou, si l'on veut, un discours de deuxième degré, un discours médiat. Par conséquent la structure grammaticale de l'ancien français nous est doublement indirecte.

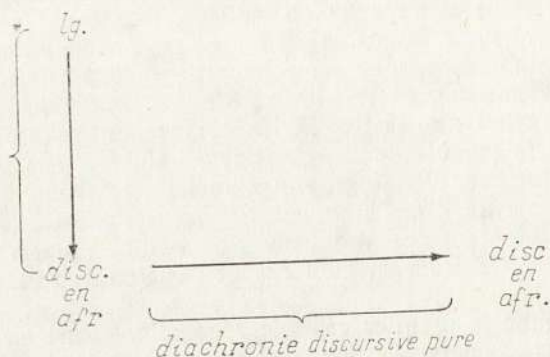
Il faut prendre en ligne de compte aussi une condition restrictive supplémentaire (nous faisons abstraction, ici, de circonstances aggravantes comme l'authenticité discutable de l'immense majorité des textes conservés ou le fait qu'ils constituent un corpus limité à jamais, etc.). Un décalage spatiotemporel existe entre les textes mêmes (qui est difficile, voire impossible dans certains cas d'être cerné), ce qui accroît la médiation de leur témoignage.

Il suit de tout ce qui vient d'être dit que les modèles de la grammaire du français moderne se prêtent à une vérification par expérimentation naturelle, tandis que le caractère hypothétique des modèles de la grammaire de l'ancien français ira toujours en diminuant, sans qu'on soit certain de jamais pouvoir l'écarter définitivement.

D'autre part la grammaire historique devra non seulement dresser un modèle, mais aussi et d'abord, actualiser en quelque sorte cette structure immobile et ipso facto virtuelle uniquement, c.-à-d. faire comme si elle était en marche et générait un discours à signification déterminée. Or, cette actualisation artificielle sera nécessairement pluridimensionnelle puisque l'actualisation discursive est toujours une réalisation partielle des possibilités de la langue — on ne saura pas déterminer la signification discursive univoquement. . .

Ainsi donc, la synchronie de la grammaire du français moderne est celle d'une structure grammaticale inconnue mais réelle, en activité, et de sa production discursive. Les études de l'ancien français butent contre un décalage entre le moment de génération et le moment de lecture du discours, qui se transpose sur l'axe langue/discours:

transposition du décalage entre le moment de génération et le moment de lecture

La grammaire historique traditionnelle, ayant été exclusivement une grammaire du discours, ne s'est pas rendue compte clairement de l'obstacle temporel que nous venons de mettre en évidence. Elle s'est intéressée surtout au décalage temporel discursif (v. le schéma ci-dessus). La grammaire de l'ancien français voit son historicisme dans sa tentative de jeter le pont entre un discours qu'on a sous les yeux et la structure dont il est issu mais qui ne procréé plus.

Les auteurs modernes (v. en particulier R.-L. Wagner) préconisent, pour surmonter l'obstacle temporel, une méthode de comparaison et de dépouillement des textes. Suggérons seulement qu'il serait plus astucieux, peut-être, de se rendre à l'évidence du caractère médiateur du texte et au lieu de chercher à le contourner, d'en profiter. La structure textuelle ne permettrait-elle pas de remonter vers la structure grammaticale particulière?

Disons, pour conclure, que les deux voies par lesquelles la grammaire historique traditionnelle pourrait se moderniser et devenir historique pour de bon convergent. Rien de plus naturel. Toute entreprise en linguistique doit s'inspirer de la notion de langage qui, donc, apparaît normalement comme point de convergence.

ЗА ИСТОРИЗМА НА ТРАДИЦИОННАТА ИСТОРИЧЕСКА
ГРАМАТИКА НА ФРЕНСКИЯ ЕЗИК

Димитър Банков

Резюме

Авторът на статията си поставя за цел да анализира методологическата същност на историческата граматика на френския език. Той констатира, че фундаменталните трудове по историческа граматика на романисти като Брюно, Нироп и пр. са в действителност псевдоисторически, макар и диахронни — изложените тук разсъждения са в основата си несобствено лингвистични. Тези автори, за да предложат историческо обяснение, напускат езиковия терен.

Как да се създаде една действително обясняваща исторически граматика? Без да решава въпроса, авторът показва някои възможности. На първо място той търси обясняване на езиковата промяна на нивото на езиковия знак, поставен във връзка и съпоставено с функционирането на езиковата информационна система като цял.

ОБ ИСТОРИЗМЕ ТРАДИЦИОННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ
ГРАММАТИКИ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА

Димитр Банков

Резюме

Автор статьи ставит себе целью проанализировать методологическую сущность исторической грамматики французского языка. Он устанавливает, что фундаментальные труды по исторической грамматике некоторых романистов как Брюно, Нироп и т. п. на самом деле являются псевдоисторическими — их рассуждения в самой своей сути являются несобственно лингвистическими. Эти авторы, чтобы внести историческое объяснение фактов, оставляют за собой языковедческую область. Каким образом можно создать подлинную объясняющую историческими методами грамматику?

Не решая этого вопроса, автор предлагает некоторые возможности. Он стремится к объяснению языкового изменения на уровне языкового знака рассматриваемого в связи и в сопоставлении с функционированием языковой информационной системы в целом.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2.

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L' UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

Рашка Йосифова

„НАПАСТ БОЖИЯ“ ОТ ЕЛИН ПЕЛИН

(Опит за лингвостилистичен анализ на разказа)

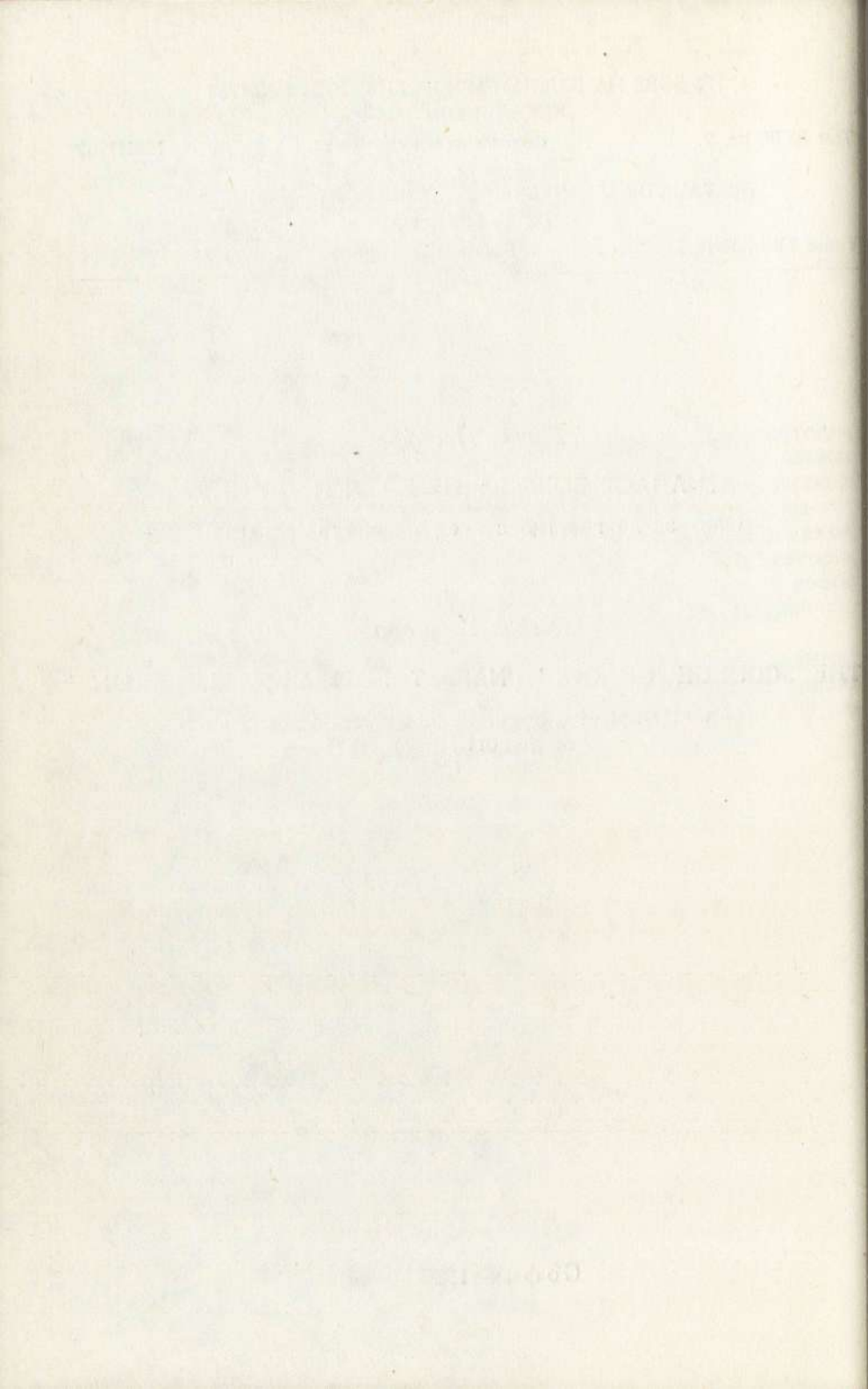
Rashka Yossifova

THE SCOUKGE OF GOD' ('NAPAST BOZHIA') BY ELIN PELIN

(An attempt at a linguistic and stylistic analysis
of a short story)

София 1983

Литературно-художественото произведение като продукт на словесното изкуство привлича вниманието както на литературоведа, така и на лингвиста, и то с цел по-задълбочено да се осъзнае естетическата природа на конкретната художествена творба. При това, когато се проучва художественото цяло, трябва винаги да се съобразяваме с принципа за единство на съдържание и форма. „Изследователят има право да се съсредоточи или предимно върху формата, но без да забравя, че има работа със съдържателна форма, или върху съдържанието, помнейки, че то е художествено съдържание.“¹

С основните компоненти на литературно-художествената творба — форма и съдържание, тясно се свързва понятието „стил“². Разбиран в литературоведски аспект, стилът се проявява както чрез художествената форма, така и чрез идейното съдържание², т. е. той характеризира цялата структура на литературното произведение: „и художествената реч, и композицията, и идейно-тематичното съдържание, и образната система и жанровата форма“³. Но терминът стил може да има и лингвистичен аспект, а именно — да се отнесе само към езика на художествената творба. За да не се смесва литературоведското и лингвистичното разбиране на понятието стил, ще говорим, от една страна, за *литературен стил* и, от друга, за *езиков* (или по-добре *художествено-речеви*) *стил*⁴, които са в отношение помежду си както цялото и неговата част. За най-важен елемент на литературния стил се приема художествената реч. Ето защо анализът на тази реч, по-точно на своеобразния подбор и организация на езиковите средства (=художествено-речеви стил), има съществено място в стиловата система на литературната творба, а оттам и в нейния цялостен идейно-естетически анализ. С други думи казано, резултатите, получени при изследване на художествено-речевия стил (а този стил се проучва именно от лингвистичната

¹ А. С. Бушмин, За аналитичното разглеждане на художественото произведение. — В: Проблеми на литературното обучение, София, 1978, с. 56.

² Някои автори смятат, че само формата на художественото произведение притежава стил, напр. Г. Н. Поспелов, Проблемы литературного стиля, Москва, 1970, с. 34, 40.

³ Д. Чизмаров, Стилистика на българския книжовен език, част I, В. Търново, 1976, с. 3.

⁴ Сравни с А. Н. Соколов, Принципы стилистической характеристики языка литературно-художественного произведения. — Филологические науки, 1962, кн. 3, с. 32.

стилистика⁵), ще бъдат полезни за литературоведа при анализиране литературния стил на художественото произведение.

Художественият стил се обособява като функционален вариант на книжовния език в резултат от употребата на този език при създаване на словесното изкуство. А понеже в изкуството господствува най-вече „правото на личността“⁶, то при всяка литературно-художествена творба възниква проблемата за сложното взаимодействие между общото (функционален, колективен стил) и индивидуалното (индивидуален стил). Посредственото литературно произведение ще носи в себе си предимно елементите на колективния художествен стил, в резултат на което ще може да се разграничи например от едно научно съчинение без да съдържа достатъчно елементи на индивидуалния художествен стил. Докато в литературните шедеври е налице и оформена индивидуална речева система, типична само за конкретния автор, сочеща, че действителността е пресъздадена по ботевски, по вазовски и т. н. Следователно лингвостилистичният анализ (анализът на езиковия стил) на дадена художествена творба спомага да се открият не само специфичните закономерности на художествения стил като система от езикови елементи, с която всеки автор е задължен да си служи, щом създава словесно изкуство (литература), но посочва и особеностите, присъщи за индивидуалния стил на определен творец.⁷ И понеже колективният и индивидуалният речеви стил се изявяват при художественото цяло в своето единство, нужно е, за да се изгради общата теория на художествения стил и за да се очертае речевата система на даден автор, съпоставително изследване между редица произведения от един и същ писател, а така също и между стилистичните системи на различни писатели. Всичко това обаче ще бъде възможно едва след наличието на изчерпателни лингвостилистични анализи именно на отделните литературно-художествени произведения.

Когато се изследва езикът и стилът на конкретната литературна творба, се употребяват разнообразни термини за означаване вида на осъществения анализ. Този факт се обуславя от многозначността на лексемите „език“ и „стил“. Понятията, назовавани с тези лексеми, трябва винаги добре да се разграничават в контекста на художественото цяло. Терминът *лингвостилистичен анализ* (или *езиковостилистичен*) означава анализ, който се отнася до лингвостилистиката (езиковата стилистика) на художествената литерату-

⁵ Споделяме напълно схващането на М. Н. Кожина в „Стилистика руского языка“ (Москва, 1977, с. 9–12) за лингвистичната стилистика като наука и за направилената в нея.

⁶ Вж. В. В. Виноградов, О языке художественной литературы, Москва, 1959, с. 184.

⁷ Вж. и В. В. Виноградов, Стилистика, теория поэтической речи, поэтика, Москва, 1963, с. 165–166.

ра⁸, т. е. извършва се с методите на лингвостилистиката⁹. Лингвостилистичният анализ, употребен със строго терминологично значение, не трябва да се смесва с другите видове анализ на художественото произведение. При изследване стила на литературната творба (разбиран в литературоведски аспект), а именно на литературния стил, се предпочита терминът *стилов анализ*. Чрез *лингвистичния анализ* се разглежда езикът на художественото произведение в контекста на книжовния език и се определя значението на това произведение за езиковата история.¹⁰ Резултатите от този вид анализ е необходимо да се включват в лингвостилистичния анализ, понеже ще подпомогнат правилното разбиране на литературната творба.¹¹ Смятаме, че често употребяваното название езиково-стилен анализ (т. е. проучване езика и стила на отделното художествено произведение) не може да има терминологично значение поради факта, че не дава указание за конкретната семантика на лексемите „език“ и „стил“.¹²

Художествено-речевият стил на литературната творба се намира в зависимост от редица фактори: идейно-тематично съдържание, художествен образ, композиция, жанрова принадлежност на произведението, литературно направление, към което се отнася авторът.¹³ Следователно, за да се характеризира вярно езиковият стил на литературно-художествената творба, от съществено значение е лингвостилистичният анализ да отчита наличието на посочените фактори и тяхното влияние при оформяне езиковостилната система на художественото цяло.

Тези уводни бележки целят да покажат някои теоретически положения, от които изхождаме при нашия опит да направим лингвостилистичен анализ на един конкретен разказ.

⁸ Подчертаваме, че става въпрос за стилистиката на художествената литература като лингвистична дисциплина, понеже редица автори твърдят, че може да се говори и за литературоведска стилистика. И оттам предпочитаме термина лингвостилистичен анализ на художественото произведение вместо по-често срещания термин *стилистичен анализ* с цел да се избегне възможно двусмислие.

⁹ По-подробно за методите на лингвистичната стилистика вж. *М. Н. Кожина*, *Стилистика руского языка*. . . , с. 16.

¹⁰ Терминът *лингвистичен анализ* може да се употреби и като термин, който обединява анализа на езиковите единици, съществуващи на различни равнища. Вж. *А. М. Мухин*, *Лингвистически анализ* (Теоретически и методологически проблеми), Ленинград, 1976, с. 6.

¹¹ Вж. *Н. Шански*, *Лингвистичен анализ и коментари на художествения текст*. — В: *Проблеми на литературното обучение*, София, 1978, с. 99—112.

¹² Вж. и *Г. Н. Поспелов*, *Проблеми литературного стиля*. . . , с. 9.

¹³ По-подробно вж. *А. Н. Соколов*, *Принципы стилистической характеристики языка*. . . , с. 34—42, а също и *В. В. Виноградов*, *Стилистика, теория поэтической речи, поэтика*. . . , с. 168.

* * *

„Напаст божия“ е първият печатан разказ на Елин Пелин, излязъл през 1901 г. С несъмнените си художествени достойнства този разказ бележи началото в творческия път на Елин Пелин, признат за класик на българската литература и за майстор на късия разказ. Поводът за написване на „Напаст божия“ е конкретен (дифтеритна епидемия и продължителна суша в родното му село Байлово), но авторът не остава при отделното събитие, а достига до художествени обобщения във връзка със социалната трагедия на българския селянин в средата на 90-те години на миналия век. Следователно сюжетът на разказа е определено социален, и то взет от наблюдавана случка, а основната тема — селският живот, е типичната за Елин Пелиновото творчество тема. Сюжетът и темата пък са в тясна връзка с идеята на разказа, която произтича от създадените художествени образи и заради която отделният автор строи своята творба. И тъй като „езиковедът е длъжен да намери или да види замисъла чрез щателен анализ на самата словесна тъкан на литературното произведение“¹⁴, то в крайна сметка лингвостилистичният анализ на „Напаст божия“ ще подпомогне и по-задълбоченото вникване във възпътената от Елин Пелин художествена идея. Ще се опитаме да покажем наличното съответствие между сполучливо подобрения езиков материал и реализираното идейно-художествено съдържание, понеже сме убедени, че при лингвостилистичния анализ винаги трябва да се държи сметка за художествената мотивираност на този материал, т. е. да се избягва самоцелното разглеждане на езиковите средства без връзка с идейно-художественото съдържание.¹⁵ В процеса на анализа се засягат някои въпроси, свързани с композицията, основните герои и идеята на разказа. Трябва да се помни обаче, че изясняването на тези проблеми не е цел на лингвостилистичния анализ, а само следствие от него. Освен това самото название на анализа (лингвостилистичен, а не например лексикално-стилистичен или пък синтактико-стилистичен) предполага общоезиковата стилистична характеристика на разказа, а не стилистична характеристика с оглед на едно от равнищата на езиковата система. А какъв ще бъде конкретният подход към конкретната художествена творба, т. е. как ще бъдат организирани нашите наблюдения върху езиковия материал за целите на лингвостилистичния анализ? Понеже изследването е опит за лингвостилистичен анализ на разказа, ще се въздържим от предварителни теоретични постановки, като смятаме,

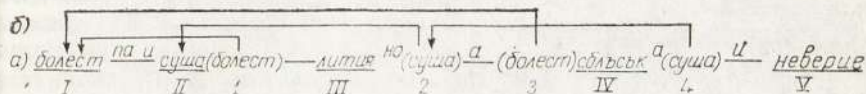
¹⁴ В. В. Виноградов, О языке художественной литературы . . . , с. 90.

¹⁵ Подобно твърдение намираме и у М. Н. Кожина в „Стилистика русского языка“, с. 15, когато се стреми да разграничи задачите на лингвиста от задачите на литературоведа. Вж. също *Ив. Леков*, Опит за оценка на езика и стила на Г. Димитров. — В: *Език и стил на българските писатели*, кн. I, София, 1962, с. 529.

че методическата концепция (до която сме стигнали самостоятелно) ще стане ясна за читателя при самото прочитане на анализа.

Като изхождаме от сюжетно-композиционната структура и от идейно-тематичната основа на „Напаст божия“, можем да отделим в разказа пет повествователни фрагмента¹⁶, които, от една страна, са отчетливо обособени, а, от друга, са вътрешно преплетени. Всеки от тези фрагменти притежава своя система на езиковите средства, чийто характер е обусловен от мястото и ролята на съответния фрагмент в сюжетно-композиционната структура и в идейно-тематичната основа на художественото цяло. Освен това идейното съдържание на отделните фрагменти е подчинено на цялостната художествена идея на разказа.

В „Напаст божия“ наблюдаваме следните идейно-композиционни фрагменти: I—*Болестта* като социално бедствие, засягащо всички (от началото на разказа до „Па и друга беда настигна“). Този фрагмент е усложнен с пасивния бунт на всички селяни срещу социалното бедствие; II—*Сушата* като природно бедствие, засягащо всичко и всички (до „Напусто всеки празник свещеникът извеждаше. . .“); III—*Литията* като израз на пасивния бунт на всички селяни срещу природното бедствие (до „А болестта замори по-често и по-често.“); IV—*Сблъсъкът* между млади и стари като израз на активния бунт на някои от селяните срещу социалното бедствие (до „И едно глухо неверие се роди. . .“); V—*Неверието* в бога като израз на протеста на всички селяни срещу това, което потиска (до края на разказа). Обособените по този начин фрагменти, както казахме, се отличават с вътрешна споеност, която се реализира чрез връщане назад в разказа посредством свързващи звена. А това осигурява типичното за Елин Пелин „преливане“ на фрагментите един в друг с цел да се представи събитието като протичащо „на един дъх“¹⁷. Следователно свързването между петте идейно-композиционни фрагмента има твърде сложен характер, което личи и от дадената по-долу схема:¹⁸

¹⁶ Названието *повествователен фрагмент* (= *идейно-композиционен фрагмент*, или за по-кратко *фрагмент*) използваме като работен термин за означаване на относително завършен отрязък от текста. Това название няма нищо общо с понятията *фрагментен* и *монолитен разказ*.

¹⁷ Вж. И. Панова, Вазов, Елин Пелин, Йовков. Майстори на разказа, София, 1975, с. 47.

¹⁸ Легенда: линия а) — хоризонтално разположение на фрагментите и на свързващите звена в разказа с отбелязване на съюзните връзки; линия б) — връщане назад в разказа, осъществено чрез свързващите звена.

Схемата показва, че след представяне на социалното и природното бедствие постъпателното развитие на разказа се нарушава непрекъснато чрез свързващите звена: те осигуряват връщане назад към I и II фрагмент. Т. е. налице е редуването *болест* : *суша*, като веригата на това редуване остава отворена (започва с *болест* — завършва със *суша*). Този композиционен факт внушава идеята за безконечност и всеобхватност на бедствието, сполетяло селяците, и оправдава края на разказа — раждането на неверието. Последният фрагмент остава въвн от редуването *болест*: *суша*, а *литията* за дъжд и *сблъсъкът* между млади и стари са опит за излизане от този кръговрат, но опит — безуспешен. От казното не следва, че се подценява IV фрагмент, понеже Елин Пелин не е затворил веригата на редуването чрез наличието на *Болестта*, в резултат на което той не отрича активния бунт на младите (докато пасивният бунт е отречен — въпреки литията има *суша*). Обаче авторът трябва да решава по-голяма задача от *сблъсъка* между млади и стари и затова тежестта на разказа пада върху неговия край. Сам Елин Пелин заявява: „Работата в разказа е според мене да му знаеш края, да знаеш как трябва да свърши. Пътникът, ако не знае къде отива, ще излезе на друго място. Трябва точно да знаеш.“¹⁹

„Преливността“ между така очертаните повествователни фрагменти, намерила израз в композицията на „Напаст божия“, се подкрепя и от езиковите данни. В разказа се предпочита съюзното свързване между отделните фрагменти и звена, като със своя присъединителен характер използваните съюзи създават по-голямо вътрешно сцепление. Връщането назад се осъществява най-вече чрез повторението: повтарят се еднакви лексеми, изпълняващи и еднаква синтактична служба — „се подемахте. . . плач на. . . осиротяла майка“ 29²⁰ (I) и „се подемат. . . писъци на осиротели майки“ 28 (I), „припламнало поле“ 30 (2) и „припламналите класове“ 29 (II), „болестта замори“ 30 (3) и „невярна болест. . . зареди да мори“ 27 (I), „челиченият ек на жабите. . . по цяла нощ трептеше над. . . припламнало поле, над. . . селце и предсказваше“ 31 (4) и „Челиченият ек от жабешкото крякане, което цяла нощ трептеше над припламналото поле и над. . . селце, предсказваше“ 30 (2); повтарят се сродни думи — „тъжният му ек“ 29 (I) и „се носят тъжно“ 28 (I), „ек на жабите“ 31 (4) и „жабешкото крякане“ 30 (2); редуване на синоними — *замори* 30 (3) и *зареди да мори* 27 (I), „озлочестеното селце“ 31 (4) и „скръбното селце“ 30 (2). Идеята за безконечност, налагаща се от композицията, се потвърждава и от посочените повторения: няма промяна в бедствието — няма промяна и в езиковите средства.

Спряхме се по-подробно на отношението между повествовател-

¹⁹ Елин Пелин. Как пиша. Съчинения, том 6, София, 1978, с. 306.

²⁰ Страницата се посочва по изданието Елин Пелин, Разкази, Български писател, София, 1965, с. 27—32.

ните фрагменти, понеже този факт е от значение при определяне основната идея на творбата, а също и при обосноваване избора на заглавието *напаст божия*. Заглавието е пряко свързано със сюжетно-композиционната структура и идейно-тематичната основа на разказа, като още чрез него Елин Пелин загатва за мащабността и за неопреодолимостта на бедата (в същност бедите са две — болестта и сушата), сполетяла трудовия човек от народа. В потока на повествованието озаглавяващият израз *напаст божия* се среща само веднъж, и то в речта на свещеника. Обаче семантиката на този израз, употребен от автор и герой, е различна. Докато за свещеника *напаст божия* има конкретно значение (бедствие, което селяните заслужават, понеже не зачитат бога), за автора *напаст божия* е с обобщаващо значение (насочва към големината на страданието и оттам косвено акцентува върху жизнестойчивостта на народа).

За целите на лингвостилистичния анализ са ексцерпирани и подробно обработени всички лексеми, функциониращи в езиковата система на разказа — 1525 словоупотреби, и наличните 140 изречения. Ще отбележим част от статистическите данни, които имат пряко отношение към някои лингвостилистични наблюдения: съществителни имена — 449 словоупотреби; глаголи — 260; прилагателни имена — 215; съюзи — 155 (от тях — 117 съчинителни, 38 подчинителни); частици — 68.

Обикновено се смята, че засилената фреквентност на съществителните имена в сравнение с глаголите (съотношението в анализирания от нас разказ между съществителни и глаголи е 1,8:1) придава повече описателност на текста, като намалява динамичността, раздвижеността на повествованието. Обаче, за да сме по-близо до истината, е необходимо да отчитаме честотата на употреба (както на съществителни и глаголи, така и на други езикови елементи) не само за разказа като цяло, но и за отделните идейно-композиционни фрагменти. По фрагменти съотношението между съществителни и глаголи е: при III — 2,9:1, II — 2,5:1, I и V — 1,8:1, а при IV фрагмент глаголите (106) почти се изравняват със съществителните (128), причина за което е предимно диалогичният характер на речта. Следователно общото впечатление за по-слабата динамичност на повествованието при „Напаст божия“ в сравнение с други Елин Пелинови разкази е резултат от ограниченото място на диалога.²¹

Предходните разсъждения целят да илюстрират и необходимостта от сегментиране на художественото цяло на повествователни фрагменти. Освен това в процеса на изложението доминиращото звучене на даден фрагмент (или на части от фрагмента) ще се

²¹ Вж. данните от „Ветрената мелница“ — 564 същ.: 513 гл. и от „Андрешко“ — 408 същ.: 392 гл., където диалогът преобладава. (Сведенията са взети от публикации на К. Г. Попов.)

търси като резултат от комбинация на стилистични средства от различни равнища на езиковата система.²²

Да започнем с първия идейно-композиционен фрагмент на „Напаст божия“:

„В село завърлува невярна болест — тежката болест — и зареди да мори от къща на къща. (1)

Изчезва радост, почерня измъчен народ. (2)

Сякаш зли духове прелетяха над селото. (3)

— Боже, какъв тежък грях сторихме, боже!“ (4)

Цитираният откъс показва, че това е характерното и за други Елин Пелинови творби стремително започване на разказа.²³ За да придаде динамика и задъханост на началото, авторът използва стилистичните възможности на абзаца — всяко от изреченията е оформено в отделен абзац, макар че те притежават смислово и синтактично единство (по вид и време на сказуемите) и могат да се обединят в едно сложно синтактично цяло. За стремителното започване на разказа помагат и езиковите средства от синтактично и морфологично равнище: изреченията са с малка дължина, кратки по състав (2), прости (3, 4) или сложни съчинени (1, а при 2 е налице и безсъюзно свързване), сказуемото е акцентувано (при 2 словоредът е емфатичен, а 4 е определено-лично изречение), глаголите са от свършен вид в минало свършено време, което позволява въвеждането изведнъж в разказа.

Жанровата принадлежност на „Напаст божия“ предполага при ограничен повествователен обем да се покаже събитието в момента на неговото извършване, и което е най-важното — да настъпи промяна у героите. И понеже двете бедствия движат развитието на разказа, Елин Пелин натрупва езикови средства, целящи по-плътено, поживо представяне на болестта, а после и на сушата. Че социалното и природното бедствие движат случката, личи както от схемата на идейно-композиционните фрагменти, така и от фреквентността на съществителните *болест* и *суша*. *Болест* се нарежда сред десетте най-срещани лексеми (употребена е 7 пъти), а ако прибавим и нейния синоним *зараза* (3 пъти), то социалното бедствие ще бъде едно от най-често назоваваните в разказа. Сравнително по-рядко се използва *суша* (4 пъти и още 2 пъти чрез синонимите *мараня* и *задуха*).

Началото на разказа въвежда образа на болестта, която заедно с народа заема централно място в I фрагмент. Акцентуването върху неотменимото наличие на болестта идва още с първото изречение — повторение на думата *болест* и засилено обособяване, сигнализирано с тирето. Именно при I фрагмент е налице и преоблада-

²² Вж. и И. В. Арнольд, *Стилистика современного английского языка*. Ленинград, 1973, с. 35—36.

²³ Сравни с И. Панова, Вазов, Елин Пелин, Йовков, *Майстори на разказа*. . . , с. 11.

ваща употреба на съществителните *болест* (5 пъти) и *зараза* (2 пъти). Елин Пелин предпочита да конкретизира болестта чрез нейните прояви, стремейки се да скрие авторското си отношение към описанието, което пък налага известна оскъдност откъм епитети. *Болест* се среща само веднъж с епитет, и то постоянен — *невярна болест* 27 (*тежката болест* е фразеологизъм и епитетът не е избран от автора), а *зараза* носи винаги един и същ епитет *страшна* 27, 27, 30.

Епитетът *страшна* има важно идейно-емоционално предназначение в разказа. Той стои на първо място по фреквентност сред прилагателните имена (8 пъти + 1 път *грозна*, синоним на *страшна*), като съчетателните му възможности са ограничени — съчетава се с *болест*, *суша* и техните синоними. Названието на природното бедствие често остава без епитет или се използва *страшна суша* 30, *страшна мараня* 28 (2 пъти), *грозна задуха* 28. Така чрез епитета се налага идеята, че болестта и сушата са бедствия, които еднакво създават социалната трагедия на селянина. Тази идея се подкрепя и от други езикови средства, привлечени при характеристиката на двете бедствия: еднакви глаголни форми — „зареди да мори“ 27 и „застоя да мори“ 28, „Съхне, вехне“ 28 и „Дробовете съхнеха“ 28; еднакви обстоятелствени пояснения — „Болестта от ден на ден пострашно върлуваше“ 27 и „Сушата... ставаше от ден на ден пострашна“ 29. Сходството между резултатите от действията на болестта и на сушата върху човека и природата се изявява и чрез обобщаващото изречение в края на II фрагмент: „Навред тъга и глухота, като че ли черна чума върлуваше или настъпваше второ пришествие.“ 29. (Повторението на еднакви или синонимни глаголи създава аналогията между *черна чума* и *болест* — „болестта... върлуваше“ 27, *второ пришествие* и *суша* — „Па и друга беда настигна“ 28.)

Образът на болестта в I фрагмент се конкретизира по два начина — чрез прякото ѝ въздействие върху отделния човек и чрез последните от това въздействие върху всички. Ще цитираме следната прозаическа строфа, която илюстрира прякото въздействие на болестта и която внушава обичта и съчувствието на Елин Пелин към неговия любим герой — селянина:

„И болестта се усили. (1) Току зачернее човеку пред очите, удари го в глава, отще му се всичко — легне, ни жив, ни мъртъв, по цели дни и недели. (2) Съхне, вехне, губи се. (3) Така умря бяла Неда, Аглика, умря Ирмена — млада невеста, вчера под венчило минала. (4) В един гроб заровиха Магда и Ягодин — любовник и любовница, и двамата млади и зелени, и двамата селска слава. (5)“

Началото на прозаическата строфа притежава динамичност, обусловена от характера на изречението (1) — просто по структура, кратко по състав, с прав словоред, съдържащо една обобщаваща мисъл, която изисква развитие. Образът на болестта оживява чрез участието на изразни средства най-вече от морфологично и синтактич-

но равнище. След плана на спомена (*се усили*) настъпва по-релефно открояване на действията чрез сегашно историческо време в плана на нагледността (*зачернее, удари, отще му се, легне, съхне, вехне, губи се*). За засилване пластичността на действията, визиращи симптомите на заболяването, помага и свършеният вид на глаголите (*зачернее, удари, отще, легне* — свършеният вид придава на сегашното време повторителност, което пък е пряко свързано и с идейното съдържание). Акцентуването на глаголните действия *зачернее, удари, отще му се* е резултат и от безличния характер на простите изречения при (2), а синтактико-стилистичната фигура асиндетон (2, 3, 4) и натрупването на синонимни глаголи (3) осигурява динамичност и напрегнатост на описанието.

Чувството за неотменимото присъствие на болестта в живота на селяните се внушава както от повторителното сегашно време на глаголите от (2), така също от незатворената верига на еднородните подлози и от анафората при (4). Безконечността на страданието пък ражда любов и съчувствие към покосените от болестта млади. Обичта на Елин Пелин към селянина намира израз и в подбраните езикови средства, които стилизират речта в народен дух. В „Напаст божия“ няма друг абзац, наситен така богато с народно-разговорни елементи от различни равнища на езиковата система. (Това ще проличи по-нататък от илюстративния материал във връзка с народността на разказа.) Разглежданата прозаическа строфа има и определено лирическо звучене, носещо се от поетичната окраска на антропонимите. Част от собствените имена са с прозрачна вътрешна форма — *Аглика, Ягодин, Неранза* 31 'портокал', която недвусмислено говори за красотата на младите. Типичните за народчата песен постоянни епитети, предимно с пряко значение — *бяла Неда, млада невеста, двамата млади и зелени*, също акцентуват върху красотата на човека от народа. По този начин съчувствието към героите се засилва, защото умират не просто селяни — умира младостта и красотата.

При конкретизиране на болестта чрез резултатите от нейното въздействие върху всичко и всички (последните два абзаца от I фрагмент) се налага впечатлението за мащабността на това въздействие — привлечени са метафорите *отчаяние и безутешна скръб се възцари, почерняха... дни, смутиха се... нощи*. Повествованието има динамичен и ритмичен характер: преобладава безсъзнатото свързване в рамките на простото и на сложното изречение (*Вечер всичко ще се прибере, ще стихне, ще се потаи...*); налице е синтактически паралелизъм (*Почерняха селските ясни дни, смутиха се спокойните и тихи нощи* — тази фраза е особено експресивна поради създаденото вътрешно движение *почерняха-ясни дни, смутиха се-тихи нощи*). За отчетливостта на глаголните действия помага смяната на темпоралните планове — край на I фрагмент завършва в плана на нагледността. При това свършеният вид придава на лексемите

ще се прибере, ще стихне, ще се потаи повторителност и заедно с конкретно-процесното значение на несвършения вид на глаголите се подемат, се носят внушава идеята за безконечност — сякаш бедствието е пристигнало веднъж завинаги в живота на селяните.

Тягостното чувство, породено от унищожената човешка радост, присъствува в целия разказ и подпомага логичния му завършек. Срещат се съществителни имена от лексико-семантичната група, означаваща душевна болка и страдание — съществителните нямат голямо разнообразие, но са с висока фреквентност: *тъга* (5 пъти, веднъж с епитет *смъртна*), *скръб* (4 пъти, веднъж с епитет *безутешна*), *мъка* (2 пъти), *отчаяние*, *безутешност* (по 1 път). Печалното настрояване се налага от значителния брой емоционални епитети за изразяване на тъжни чувства (42 срещу общо 62 емоционални епитета), като някои от тези епитети са сродни думи с посочените погоре съществителни: се носят *тъжно* 28, *тъжен* ек, *тъжно* шествие 29, *скръбно* селце 30, *измъчен* народ, хората *измъчени* 27, нещо *мъчно* 28, селяните — *измъчени* 29, *отчаяни* гласове 28, извика *отчаяно* 31, *отчаяните* сърца, *отчаян* народ 32. При описването на болестта и сушата преобладава черният цвят — цветът на скръбта: *почерня* народ, *зачернее* човеку 27, нещо *черно*, *почернях* дни, *почернели* угари 28, *черна* вдовица, *черна* чума, *черни* браздулици 29.

С втория идейно-композиционен фрагмент — сушата, се осигурява натрупване на бедствията, като тяхното градиране придвижва случката към неизбежния конфликт в IV фрагмент. Бедите, еднакво носещи нещастие, пристигат по еднакъв начин — бързо, стремително, за което при описанието на сушата спомагат и глаголните форми в минало свършено време (*настигна, застоя се, изгори, изпосуши*). Изборът именно на сушата като второ бедствие придава повече драматизъм на сблъсъка между млади и стари. Причината за този драматизъм е парадоксалната ситуация, в която са поставени героите. Младите трябва да затворят излака, от който селяните черпят вода, понеже той носи смърт за селяка, и то в момент на най-голяма суша, когато пресъхват „чешми и кладенци“, „бари и мочури“.

Идеята за безконечност и всеобхватност на двете селски неволи се налага не само от композицията на „Напаст божия“, но и от сполучливо подобранияте езикови елементи, които се откриват и при петте повествователни фрагмента (следователно глобалният характер на страданието дава отпечатък върху целия разказ). Безконечността и всеобхватността на бедствията се конкретизират в няколко посоки: по време, по място, по количество, по обем, като тези посоки се съвместяват по различен начин.

Най-често фиксираната вече идея се носи от семантиката и структурата на обикнати от Елин Пелин словосъчетания. Фразеологизмите *мало и голямо* 29, *старо и младо* 27, 29, *мило и драго* 27 със семантиката си на обобщителни местоимения указват на всеоб-

хватност откъм количество, а словосъчетанието *от къща на къща* 27 съчетава изчерпаност по количество и място. Непрекъснатост във времето внушава словосъчетанието *от ден на ден* 27, 28, 29, а *от сутрин до вечер* 27, *от заран до вечер* 29, по цели дни и недели 28, *дене и ноще* 31 говорят както за продължителност, така и за изчерпаност откъм време. Авторът предпочита отбелязаните словосъчетания не само заради тяхната семантика (почти същата семантика носят и еквивалентите им — *от ден на ден* 'с всеки изминат ден', *от сутрин до вечер* 'цял ден', *дене и ноще* 'денонощно' и т. н.), а особено заради тяхната специфична структура, която пай-добре върши работа на художника Елин Пелин. Структурата на словосъчетанията изпълнява различна стилистична функция. Тя акцентува семантиката на словосъчетанията, като това се осъществява по няколко линии: наличие на двойни предлози (*от . . . до*, напр.: *от заран до вечер* — дава указание за начало и край; *от . . . на*, напр.: *от къща на къща* — означава начало с редуване); връзка чрез съюз *и* (напр.: *старо и младо* — говори за изчерпаност); повтарят се компонентите съществителни имена (напр.: *от ден на ден* — сочи редуване с градация); компонентите са антонимни двойки (напр.: *дене и ноще* — означава изчерпаност). Структурата притежава още две стилистични функции: акцентуване на словосъчетанието на равнището на фразата — една цялостна представа се разлага на две и така се привлича вниманието (сравни *от сутрин до вечер* с *цял ден*); резултат пък от това разлагане е втората функция — създаване на вътрешно движение в словосъчетанието.

Изчерпаност откъм количество на фона на целия разказ се внушава и от засилената употреба на прилагателното *цял* (среща се 8 пъти и е на второ място след *страшен* по фреквентност сред прилагателните имена), а също от обобщителните местоимения за количество (8 от всичко 12), докато наречията от синонимния ред *вредом*, *навсякъде* 28, *навред* 29 говорят за всеобхватност откъм място на осъществяване.

При описанието на сушата, в рамките на II фрагмент, са налице редица езикови средства, които усилват мащабите на нейното проявление: преобладават несвършените глаголи в имперфект *разпаляше*, *гореше*, *капеше* (29 срещу 14 свършени глаголи в аорист), които указват на продължителност във времето; натрупват се глаголи и причастия, образувани с префиксите *из-*, *изпо-* (*изгори*, *изпосуши*, *изпокриха*, *изсъхнали*, *изгovelи*), със значение на изчерпаност на глаголното действие; при обстоятелствените пояснения за количество и степен се наслагват наречия за количество, което засилва степента на извършване на глаголното действие — *все повече и повече* се разпаляше, *все повече и повече* печеше 28, *все още . . . гореше . . . все още трептеше* 31; предпочитат се двучленни, затворени чрез съюз *и* словосъчетания, сочещи изчерпаност в своята цялост — *поля и посеви*, *бари и мочури*, *блата и гьолища*.

Следователно чрез използване стилистичните възможности на елементи от различни езикови равнища Елин Пелин успява да представи двете бедствия в тяхната всеобхватност. А колкото по-всеобхватни са бедствията, толкова по-необходимо е и раждането на неверието в края на разказа. За събуждането у читателя на съчувствие към бедния селянин, когото сушата и болестта така здраво и отвсякъде потискат, помага и изразеното авторско отношение чрез употребата на умалителни форми. Редом с обективната е налице и субективна, експресивна умалителност (съдържаща емоционално-гальовен елемент) най-вече при формите *росица* 29, *облачец* 28, *облаче* 29. Форма *облак* не се среща, което е напълно оправдано, понеже облакът — това е надеждата за дъжд у селяка. На строго определени места, което има пряко отношение към идейното съдържание на целия разказ, се явява умалителната форма *селце*: при I фрагмент — след идването на болестта (*загриженото селце* 27), в края на III фрагмент — след сушата и напразните молби (*скръбното селце* 30), и в края на IV фрагмент, когато сушата напомня за себе си (*озлочестеното селце* 31). Интересен факт е, че епитетите към *селце* семантично са във възходяща градация — нещастieto на селяните расте, а това предполага нещо да се случи.

Езиковите елементи от II фрагмент заемат важно място в стилистичната система на „Напаст божия“: те трябва да покажат бедствие, което не убива само човека (както е при болестта), а цялата жива и нежива природа; за да бъде въздействието на сушата по-осезаемо, езиковите средства трябва да одухотворят неживата и да очовечат живата природа. Чрез описанието на сушата се въвежда пейзажът, съществен компонент в структурата на Елин Пелиновите разкази. Пейзажът „не е описание на обстановка, не е предварително разчистване на терена, на който да се разиграе самостоятелно събитие, а — така да се каже — „душата“ на събитие, неговата лирическа струна, която зазвучава хармонично при всяко придвижване на разказа“²⁴. Лирическото звучене, характерно за Елин Пелиновия пейзаж, намира израз в това, че сушата „оживява“ като резултат от използването на различни художествени похвати (тропи и фигури), които пък от своя страна позволяват да се изяви авторското отношение към изобразяваната действителност. Така можем да си обясним изобилието от средства за образна изразителност в разказа като цяло и тяхното преобладаване именно при пейзажа (II фрагмент). Следователно тропите и фигурите не са просто „украса“ на стила, а имат важна художествена задача.

Макар че съотношението между съществителни и глаголи (2,5 : 1) говори за по-голямата описателност на II фрагмент²⁵, то все пак повествованието се отличава и с раздвиженост, която също диктува пред-

²⁴ И. Панова, Вазов, Елин Пелин, Йовков. . . , с. 14.

²⁵ Този фрагмент е съставен от три основни абзаца и един заключителен.

ставата за живия образ на сушата. Тази раздвиженост се постига чрез някои други езикови средства: засилена фреквентност на причастията в служба на определения, най-вече на минало свършено деятелно причастие (от общо 18, 11 са при II фрагмент), които създават известна динамика за разлика от прилагателните имена (*изгорелите* поля, *изсърхналите* мочури); 33 глаголни лексеми от всичко 46 (за II фрагмент) са от семантичното поле на глаголите за дейност (15) или за движение (18) — *се разпаляше*, *гореше*, *се носеше*, *се връщаха*; преобладаване на съчинителното срещу подчинителното свързване (съотношение 3:1). С особено емоционално напрежение и динамизъм се характеризира краят на I-ви абзац, където е предпочетено синтактично отделяне, а не съединяване на изреченията и е използван синтактичният паралелизъм (*Дробовете сърнеха. Устата горяха за вода. Изсърхналите устни се пукаха до кърви.*).

Благодарение предимно на средствата за образна изразителност (епитети, сравнения, метафори) сушата оживява, като се разкрива нейното въздействие върху цялата природа. Образът ѝ се възприема зрительно, слухово и осезателно, при което тя присъствува в разказа или пряко (когато е олицетворена), или косвено (чрез резултатите от въздействието си върху природата). За зрителното възприемане на бедствието помагат картинните епитети ²⁶, означаващи: цветове (преобладаващ е цветът на изгорялото) — *почернели* угари, *черна* вдовица, *черна* чума, *червени* сипеи, *алена* кръв, *изгорели* поля, *изпогорели* жетвари, *изцибрено* зърно, *златно* море; размери — *широко* поле, *безкрайни* нивя, *опустошителен* пожар; веществен произход — *каменливи* чуки, *безхлебно* зърно. Пейзажът в „Напаст божия“ е не само оцветен, но е и озвучен — чува се „*унилото граче*“ на гарваните“, „*челиченият ек* от жабешкото *крякане*“. Липсата на звук (понеже всичко умира) също се възприема слухово, като за целта се използват картинни епитети и метафори: *пукнато песнопойно* сърчице, *полето мълчеше*, не се носеше *звъкният отглас* нито на една жетварска *песен*.

Разнообразни езикови средства се привличат, за да се представи осезателното присъствие на сушата. Метафоричният образ „*кръв капеше* от сърцата им“ създава усещане за физическа болка, а непоносимото температурно въздействие се внушава от епитети като: *нажежена* природа, *адски нажежени* тръби, *разтопен* метал, *огнени* криле, *зажаднели* гарвани, *изсърхнали* устни. Обикнатият от Елин Пелин художествен похват — сравнението (от общо 15 сравнения, 11 са при II фрагмент), също допринася за по-осезателното възприемане на сушата откъм нейното нетърпимо топлинно въздействие: „суша... *като опустошителен пожар* изгори всичко“, „*Въз-*

²⁶ Част от картинните епитети са едновременно и метафорични. Навсякъде в работата класификацията на епитетите е по *Ст. Стоянов*, Прилагателното име като художествено определение, София, 1974, с. 21–33.

духът гореше и гърдите го поемаха *като от някакви адски нажежени тръби*“, „се носеше... лъх *като от купища разтопен метал*“.

Въздействието на сушата върху цялата природа е въздействие, което причинява смърт — всичко гори, изгаря, изсъхва. За това говори и семантиката на някои от използваните изразни средства, като: натрупване на глаголни лексеми със значение 'суша', 'съхна' (срещат се предимно при II фрагмент — 4 случая от общо 7) — *изпосуши* поля, *задуха* се, *застоя да суши*, *дробовете съхнеха*, всичко *пресъхна*; епитети — *изсъхнали* мочури, *изгорели* поля; низходяща градация — се *застоя да мори*, *да суши*, *да пали*; метафора — *устата горяха*. Убиването на живота приема по-осезателен характер благодарение на движението от „абстрактно към конкретно“²⁷, което се наблюдава поотделно при 1-ви, 2-ри, 3-и абзац. Освен това конкретното доминира над абстрактното — съотношението между конкретната и абстрактната лексика е 2,5:1. Предпочитат се безсуфиксни абстрактни съществителни (*суша*, *задуха*, *беда*, *скръб*, *тъга*), като някои от тях са и олицетворени. Стремещът към конкретизиране на бедствието е по-ярко изразен при 1-ви абзац (4,5:1) и 2-ри (3,6:1), за разлика от 3-и (1,2:1). При 1-ви абзац сушата се конкретизира чрез въздействието ѝ върху човешката физика (натрупват се названия за части от човешкото тяло — *гърди*, *дробове*, *устни*, *уста*) и върху природните обекти, свързани с човешкия труд (*поля*, *посеви*, *угари*). Конкретните съществителни от 2-ри абзац акцентуват на бедствието, засягащо животинския свят (*добитъци*, *птички*, *гарвани*, *църк*, *чучулиги*, *човъци*, *езичета*, *уста*) и природните обекти, от които зависи животинският свят (*вадички* и *горски потоци*, *чешми* и *кладенци*, *блата* и *гьолища*, *бари* и *мочури*, *голи чуки*).

При 3-и абзац се налага обобщеният образ на сушата, за което помага и характерът на използваното сравнение „сушата *като невидима дяволска птица*“. Действените признаци на сушата пък се подчертават чрез инверсията „*ставаше* от ден на ден *по-страшна* и *по-убийствена*“. Всичко това внушава идеята за големината на човешкото страдание, за безизходицата и безнадежността на селяка. Тази идея се подкрепя от анафората, съчетана със синтактически паралелизъм и емфатичен словоред: „*Мълчаливо* се мяркаха там жетвари от заран до вечер. *Мълчаливо* се навеждаха и изправяха. *Мълчаливо*, . . . градяха на кръстци . . .“, и от разгърнатото сравнение „*Мълчаливо, като че събираха трупове на бойното поле, градяха . . .*“. С особена изразителност се отличават традиционните сравнения „се ронеше *като дъжд* изцибрено и безхлеб о зърно“ и „разлюляно *като златно море* поле“, понеже са подчинени пря-

²⁷ Вж. по този въпрос композиционния модел на сушата, разработен от Р. Коларов, Бележки към поетиката на Елин Пелиновия разказ. — Литературна мисъл, 1977, кн. 7, с. 25–30.

ко на идейно-емоционалното съдържание. Болката от изгубените надежди за плодородие се засилва поради избора именно на тези сравнения, тъй като те създават опозицията *дъжд: безхлебно зърно, море: поле*.

Третият повествователен фрагмент въвежда литията, израз на пасивния бунт на селяните, която е резултат от II фрагмент. Използуваните езикови средства разкриват „преливността“ между двата фрагмента, а заедно с това подчертават, че характерът на страданието си остава същият: липсва смяна на темпоралния план (новият фрагмент започва в плана на спомена — *извеждаше, носеха, чуваше*); съществителното *поле*, употребено по 3 пъти съответно при 3-и абзаци при III фрагмент, създава единство по място — на полето селяните загубват надеждите си за плодородие и пак там те искат да ги възвърнат; тъжното настроение от II фрагмент (*печален вид, тъженек*) продължава и при III (*печална върволица, тъжно шествие*); температурните възприятия са непроменени (*нажежена природа: жежък пясък, слънцето . . . печеше: пече адско слънце, адски нажежени тръби: адско нажежено небе, изгорели поля: изгоряло поле*); селяните са все така убити от сушата (*Мълчаливо се навеждаха: мълчаливо вървяха*); еднакъв художествен похват в края на II (анафората *мълчаливо*) и в началото на III фрагмент (*Напусто всеки празник свещеникът извеждаше . . . Напусто децата всеки ден носеха . . .*).

Ако при IV фрагмент диалогичната форма на речта налага динамичния характер на повествованието, то при литията за дъжд (макар и лишена от диалог) също е налице динамика и драматизъм, които се постигат чрез други езикови средства. За засилената релефност на изображението спомага смяната на темпоралния план след обобщаващото действие *вървяха*. Планът на нагледността (*се чете, капе, ровят до се чува*) откроява всеки момент от състоянието на селяните и от техните действия, като му придава повече конкретност и картинност. Конкретните съществителни (*лица, чела, крака, глави*) играят ролята на художествени детайли с определена идейно-емоционална натовареност — подкрепят създадената вече картинност. Повествованието добива драматичен характер поради преобладаващата употреба на несвършени глаголи (23 срещу 2 от свършен вид) — сякаш извършваните действия нямат край. Динамиката на момента, издържан в сегашно историческо време, идва и от натрупването на глаголни лексеми (*обикалят, крътосват, се спират* и т. н.), от синтактичния паралелизъм (*По лицата на всички се чете тъга и покаяние, от сбърчените им чела капе едра пот.*), от съчинителното свързване (7 срещу 1 подчинително).

Четвъртият повествователен фрагмент — сблъсъкът между млади и стари като израз на активния бунт на някои от селяните срещу социалната неволя, е най-динамичният, най-напрегнатият фрагмент в „Напаст божия“. Драматизмът на предстоящия

конфликт се загатва още в началото на фрагмента с двучленното безглаголно изречение, съчетано с анафора, „*Отникъде помощ, отникъде надежда*.“, а действеният характер на изображението се реализира най-вече чрез участието на диалога.

Конфликтът млади — стари заема важно място в структурата на художественото цяло. Главно чрез него ще проличи и социалното виждане на Елин Пелин. Различната социална принадлежност на основните герои — свещеника и учителя, създава от тях образи ангиподи. И макар че двата образа се въвеждат още в началото, остротата на сблъсъка между тях е при IV фрагмент, като тази острота предрича решимостта на селяка, проявена и в края на разказа. Жанровата специфика пък на творбата оправдава подхода на автора към героите — те са повече обобщени, отколкото индивидуализирани. Елин Пелин не е счел за необходимо дори да назове свещеника и учителя със собствени имена. А каква „разточителност“ откъм антропоними се наблюдава, когато авторът допре до колективния образ на селянина (*Младен, Аглика, Неранза, Неда, Ирмена, Магда, Ягодин*)! Причината е, че за Елин Пелин е от значение не само конфликтът стари — млади, а преди всичко промяната, която ще настъпи в мирогледа на народа. И затова неговите герои остават в началото и в края на разказа сред масите — така можем да си обясним позитивната оценка за свещеника (обособените части я акцентуват смислово) при I (свещеник, *суеверен като всички* 27) и при V фрагмент (свещеникът, *уморен и разочарован* 32), а също избора на словосъчетанията *млади и стари* 31, *старо и младо* 27, 29, които указват на конфликта (чрез структурата си) и на единството на всички селяни (чрез семантиката си). Болестта и сушата са всеобхватни, следователно и неверието трябва да бъде всеобщо — героите се отделят от народа (IV фрагмент) и отново са сред него (I и V фрагмент).

Характеризирането на героите показва открито симпатиите на автора към младите, към прогресивното, и негативното му отношение към старите, към реакционното, в лицето на свещеника. Срещните се в разказа емоционални епитети за обич и симпатия се свързват само с описанието на младите (*момък, млад, бодър, бдящ*), на учителя (*мъжка ръка, горещо настоява*), на Младен (*юнашко лице, буен Младен*). Негативната оценка за свещеника се внушава от: метафората *зафуча* светиня му 31, епитета *дебелият* свещеник 27, 30, възвратната глаголна форма *спокойно си седеше* 30, която говори за незаинтересоваността на свещеника от съдбата на селяните.

Пряката характеристика на героите заема сравнително малко място в разказа, докато косвената се предпочита от Елин Пелин, понеже е по-действена, по-динамична. Чрез постъпките на свещеника, от една страна, и на учителя и Младен, от друга, и чрез диалога между тях се дава израз не само на авторската „ненамеса“ в

повествованието, но се подчертава и драматизмът на конфликта. Този драматизъм намира езикова изява най-вече в активната употреба на повелително наклонение (6 пъти в речта на младите и 7 пъти в речта на старите), чиито форми са силно експресивни и носят различни модални оттенъци, винаги художествено мотивирани.

Основното характеризиращо средство за героите в IV фрагмент е диалогът, отличаващ се с живост, убедителност, естественост. Тези качества на диалога са резултат от сполучливо подбраните езикови елементи, които имат да решават следните задачи: без да се изразява цялата стилистико-речева системност на разговорната реч, да се постигне добра художествена интерпретация на тази реч; да проличи, че героите са хора от народа, чиято реч има дълбоко народностен характер.

Да видим какви способи за възпроизвеждане на народно-разговорната реч²⁸ е използвал Елин Пелин в така създадения диалог.

В лексикален план не се наблюдава значителна разлика между речта на автора и на героите, най-вече що се отнася до употребата на народно-разговорни лексеми. При диалога се срещат стилистично маркирани лексеми като: *хлупаци недни, да не барате, ще сторя, поболиха, думам, светиня му*. Тук можем да отнесем и морфологичните варианти с разговорна багра — *зарад, протестантин*. Диалектната стилизация е слабо изразена (*тѐ, нека приде, излак*), като някои от лексемите се използват и в авторовата реч. Предпочетените метафори са предимно лексикализирани (*Теглете сега, потънахте в грехове*), а най-много място в пряката реч се отделя на фразеологизмите, типични за народно-разговорната реч: *сърбайте, каквото сте дробили; вирят нос; че ми тъмнее пред очите; де ще му излезе краят; че ви дявол взима; че ви ръцете изсъхват* (клетва); *ум ще дава; до шия; по дяволите; за нищо работа*.

На морфологично равнище също се откриват стилистическите сигнали на разговорната реч. Високата глаголна температура (25%), изчислена само за речта на героите в IV фрагмент, е присъща именно на разговорната реч.²⁹ Докато процентът на глаголите за целия разказ е сравнително нисък (17%). Налице са и някои характерни за разговорната реч особености, отнасящи се до употребата на глаголните времена и наклонения. Глаголните времена изпъкват с голямото си разнообразие — в диалога освен времената, типични за авторовата реч (минало свършено, минало несвършено, сегашно историческо и бъдеще), се срещат и сегашно реално, бъдеще в миналото, минало предварително, минало неопределено. За-

²⁸ В случая понятието *народно-разговорна реч* използваме със следното значение: реч, чиито особености се определят от факта, че е териториално неограничена, характерна за всекидневното общуване между хората от народа (затова е народна), проявява се предимно в диалогична и устна форма (затова е разговорна).

²⁹ Вж. М. Янакиев, *Стилистиката и езиковото обучение*, София, 1977, с. 185.

силената експресивност на устната реч обуславя смяната на темпоралните планове, което пък създава динамиката на диалога (*Думах ви да подновим параклиса под село — не искате!* — смяната е в рамките на едно изречение). Тази експресивност диктува и модалната употреба на сегашно време (не лъжете света, че ви дявол *взема*; Ако бяхме направили това по-напред, сега Англика *да е жива* и Неранза *да е здрава*. — презенът придава по-голяма увереност).

Непосредствеността и спонтанността на разговорната реч се интерпретират художествено чрез разнообразието и честата смяна на глаголните наклонения. Ако в речта на автора се среща предимно изявително наклонение, в речта на героите има и повелително наклонение (разговорен характер носи повелително наклонение, образувано от *да* + отрицателен перфект — *Да не си ми стъпил вече в къщата . . .*), и условно наклонение (твърде експресивно е условното наклонение за готовност — *Излака да не барате, че ви ръцете изсъхват!*), и преизказно наклонение (то е с модално оценътелно значение — *Болезтта била в излака!*, *Греховни сме били, а?*).

За стилизирането на диалогичната реч в народно-разговорен дух спомага и засилената фреквентност на частиците: в сравнение с авторската реч те са почти двойно повече при пряката реч. Освен това частиците в диалога са по-разнообразни — 13 заглавни единици срещу 7 в речта на автора. И което е особено важно — по-голямата част от тях са със стилистична роля, като съотношението между частици с граматическо и със стилистическо значение е 1 : 5,7 за диалога и 1 : 1 за авторската реч. Употребата на частиците усилва изразителността на речта, напр.: *Я нека се поогледа свети-ия му!*, *Махнете се оттука бре, хлапаци недни . . .*, *Ей, хора, тая беда за вас е малко!* и др.

Специфичните способности на народно-разговорната реч се извяват сравнително пълно на синтактично ниво, което пък определя многото на брой синтактични стилизиращи средства при диалогта. В словоредно отношение се наблюдава препозиция на частта, носеща най-силния акцент — *Излака да не барате; на побелели глави ум ще дава* (допълнение в началото на изречението). Постига се експресивност чрез инверсията, която не е чужда на разговорната реч — *тая беда за вас е малко* (отдалечаване на сказуемото от подлога); *че ви ръцете изсъхват, хлапаци недни* (инверсия на определение спрямо определяемо).

Ярко изявена стилизираща функция имат простите изречения — талице е голямо разнообразие откъм видове прости изречения. При отрицателните изречения се среща двойното отрицание (*Не си дошъл ти веднаж на черква; че никого не жалия* — акцентува се на отрицанието). В диалога са включени и различни по цел на изказване прости изречения. Въпросителните обикновено носят субективни отенки на неодобрение, укор, несъгласие (*Благоразумен ли?; Не ще*

молитва, а?; Пияници?), а някои от подбудителните се образуват с типичните за разговорната реч модално-волеви частици *нека* и *да*. Драматичният и динамичен характер на диалога (а той е в зависимост от характера на сблъсъка) налага възклицателните изречения с по-висока степен на емоционалност (*У-у-т* — крещеше му дебелият свещеник, — вчерашно хлапе, на побелели глави ум ще дава! *Ей, хора*, тая беда за вас е малко! — образуват се с помощта на междуметия, частици, обръщения). Определено-личните изречения дават възможност да се акцентува на действието (*Потънахте* в грехове до шия, *продадохте* душите си на дявола...), докато емоционално-оценъчните именни изречения изразяват неодобрение (*Пияници?; Протестантин! Безбожник!*). Спонтанността на изказването води до появата на непълни изречения (*Бъди благоразумен, дядо попе!* — *Благоразумен ли?* — чрез повторението се привлича логическото ударение; *Тате, назад, че...* — това е изречение заповед), а също и на психологически незавършени изречения (*Не си дошъл ни веднаж на черква, пък...*).

В рамките на простото изречение могат да се посочат и някои други стилизиращи фактори: дублиране на допълнението, при което съществителното име е на втора позиция и това му придава полуобособен характер (*Видяхте ли го моя син?*); разговорна конструкция с предикативно наречие като именна част на съставно сказуемо (тая беда за вас е малко); изразяване на сказуемото с фразеологизъм (*Много вирят нос младите!*) и на подлога с обръщение (*Бъди благоразумен, дядо попе!*; *Тате, назад, че...*).

Народно-разговорният характер на диалогичната реч се налага и от преобладаването на простите спрямо сложните изречения, от употребата на подчинителната връзка *де* вм. *къде*, *кога* вм. *когато*, от предпочитанието на съюз *че* вм. *защото* (така синтактичното подчинение е по-слабо изразено) и на подчинените подложни изречения с *който* (*Който смее*, нека приде!).

Последният повествователен фрагмент — неверието в бога като израз на протеста на всички селяни, е следствие от досегашното развитие на разказа: всички идейно-композиционни фрагменти се стремят да придвижат събитието към неговия край. Именно при V фрагмент настъпва промяната у основния герой на „Напаст божия“. Заради тази промяна е построен и самият разказ.

Изборът на колективния образ на селянина за главен герой се оправдава и от факта, че срещу обобщения образ на бедствието (*Навред тъга и глухота, като че ли черна чума върлуваше или настъпваше второ пришествие.* 29) може да застане не единицата, а целостта, народът. Този колективен образ се подчертава и чрез предпочитането от автора на събирателни съществителни (*хора* 5 пъти, *народ* 2 пъти — по лексикалното си съдържание се доближава до събирателните съществителни) пред съществителни в обикновена множествена форма (*селяни* 3 пъти, *сиромаси* 1 път).

Народът присъствува при всички повествователни фрагменти, като еднотипните конструкции и еднаквите или синонимни епитети говорят, че селяните са все така потиснати от бедствието: *хората, измъчени, покаяни, уплашени* 27, I; *селяните — измъчени, боси, гологлави* 29, III; *хората* навеждаха глави смирено, *огорчени, засрамени* 30, IV. Едва при V фрагмент характеризирането на народа вече не е с емоционални епитети, изразяващи тъжни чувства, а с емоционални епитети за недоволство, протест, бунт (*злобен ропот, недоволни души, греховни думи*), за да се стигне до категоричната решимост на последните фрази, подсилена и от възходящата градация (*да прокълнем и да умрем*).

Известна динамичност, разбира се, не същата като в началото на „Напаст божия“, можем да открием и в края на разказа. Побързото придвижване към кульминацията-развръзка се осъществява чрез натрупване на свършени глаголи в аорист (*се роди, се понесе, почнаха, заряза*), което е съчетано с употребата изключително на прости изречения (5:1 сложно) преди последното изречение-обобщение. В същност последните изречения са две и тяхното оформяне чрез тире има важна идейна значимост — постига се уравновесяване на двете части на всяка една от фразите, като тирето едновременно съотнася и противопоставя тези части: — *Бог не е милостив — не моlette му се ! Нека като жабите, кога им пресъхне блатото — да прокълнем и да умрем*.

Разказът „Напаст божия“ се отличава с висока художественост, което се подпомага и от грижата на Елин Пелин за по-леко читателско възприемане на текста, напр.: предпочита се форма *бе* 27 за имперфект вм. *беше*, за да се избегне неблагозвучното повторение на *-ше* (*имаше, нямаше* 27). На отделни места в разказа се постига ритмо-мелодично оформяне на текста. То е резултат от: сполучлива употреба на обособени части, която внася стегнатост и ритмичност във фразата (*Наредени на дълга печална върволица, проточена като голяма гъсеница из полето, селяните — измъчени, боси, гологлави — мълчаливо вървяха* 29); еднородните части се обединяват по двойки и образуват ритмични групи (*изпосухи поля и посеви, извори и кладенци* 28); песенна ритмичност придава присъединяването в простото изречение (*заровиха Магда и Ягоди — любовник и любовница, и двамата млади и зелени, и двамата селска слава* 28); хармоничен характер на речта се постига чрез синтактичния паралелизъм при простото и при сложното изречение (*Дробовете съхнеха. Устата горяха за вода.* 28; *Изчезна радост, почерня измъчен народ.* 27); инверсията (*Трябваше човек да види тъжното шествие* 29; *децата всеки ден носеха* 29) и използването на народно-разговорни фразеологизми с еднакъв брой срички (*мило и драго* 27) също говорят за ритмичност на текста.

Като цялост „Напаст божия“ се налага преди всичко с дълбоко народностния си характер, който определя и реализма на ав-

тора. Народностният дух намира израз както в темата, сюжета, героите, така и в езиковите средства. Демократизмът на Елин Пелиновия език е резултат от включването в езиковата система на разказа на елементи от народно-разговорната реч (в това число и от народните песни), а също и на диалектни изразни средства. В качеството си на стилизиращо средство диалектните елементи се употребяват твърде пестеливо. Този факт е в зависимост от творческото виждане на Елин Пелин. Разкрепостяването на селянина по място (той живее въобще в българско, а не например във видинско село, както е при М. Георгиев) намалява необходимостта от диалектни изразни средства, защото в обратен случай диалектните елементи ще детерминират героите.

Все пак в разказа се наблюдават някои диалектни изразни средства. Лексикалните диалектизми са присъщи и на пряката, и на авторската реч: *Аглика* 'Иглика', *грозна* 'страшна', *излак* 'дълбок кладенец', *изцибрено* 'прозрачно, избистрено', *прида* 'дойда', *тѐ 'ето'*, *уливка* 'водна струя, която се стича, отива надолу'. На морфологично равнище е налице диалектен начин за образуване на нов несвършен вид при глаголи от II спрежение (в диалекта на Елин Пелин тези глаголи имат форми за нов несвършен вид само на -ям): *ударям*, *стѣням*, *настѣням*. Наред с форма *мегдана* в разказа се среща и *мегданя* (с вторична мекост при членуване), а наречията за време *дене*, *ноще* са стари форми за местен падеж.

Носител на западно средногорско наречие (с Байлово споделя особеностите на макоцевския говор³⁰), Елин Пелин често, когато трябва да избира между два варианта (еднакво нормативни) в книжовния език, предпочита тази форма, която е присъща на родния му говор. Например: *невеста* (в говора ъ > е); *черква* (стб. чрь/чръ дава чер-, а не цр-, както е в източния софийски говор); *веднаж* (ж > а); показателните местоимения присъствуват само с форми на -яа—*тоя*, *тая*, *тия* (форми на -зи в диалекта няма).

В „Напаст божия“ е налице сполучлива стилизация в народно-разговорен дух не само при диалогичната реч (която разгледахме във връзка с IV фрагмент), но и при речта на автора. Използват се редица народно-разговорни лексеми, които придават на разказа живост, общодостъпност, емоционалност: *бара*, *булка*, *венчило*, *же-жѣк*, *заравям* 'погребвам', *заран*, *зарязвам* 'изоставям, напускам', *любовник* и *любовница* 'влюбен и влюбена', *напусто*, *невеста*, *нейде*, *отще ми се*, *прижурлив*, *сбъркам се* 'смушчавам се, уплашвам се', *току*, *удрям* 'за болест — хващам, поразявам', *чернило* и др. *Сиромаси* има народно-песенен характер, а *Неранза* (тур.), *поп* (гр.),

³⁰ Вж. Ст. Стоянов, Говорът на с. Макоцево, Софийско. — Годишник на Софийския университет, факултет по славянски филологии, София, 1972, том LXV, 1, год. 1971, с. 151—312.

челичен (тур.) 'сгоманен' и др. са от чужд произход, но носят народно-разговорна стилистична багра. Като стилизиращо средство фразеологизмите също намират място в авторовата реч: *ни жив, ни мъртъв* 28, *тежката болест* 'кореман тиф', *мило и драго, удари го в глава* 27, *мало и голямо, да му се свие сърцето* 29. Народностен колорит създават някои словесъчетания без устойчив характер (*от къща на къща, от сутрин до вечер* 27, *по цели дни и недели* 28, *от ден на ден* 29 и др.), а и обикнатото от Елин Пелин изреждане на синоними на едно понятие (*сълзне, вехне, губи се; да мори, да суши, да пали* 28).

На морфологично ниво също се открояват някои черти, които подкрепят народността на разказа. Показателно е съотношението между съществителни и глаголи, употребени при I фрагмент, където на два глагола се падат по три съществителни, а това съотношение е типично за народните песни.³¹ Други морфологични особености (вече на равнището на цялото), засилващи народно-разговорния характер на авторския език, са: използване на антропоними със съкратени форми (*Неда, Магда*) или образувани от названия на цветя и плодове (*Аглика, Ягодин, Неранза*); преобладават конкретните над абстрактните съществителни (284:165), при което само 37 от абстрактните съществителни са суфиксни, а и в по-голямата си част те принадлежат на основния речников фонд (*молба, молитва, глухота, болест*); рядка употреба на носещото книжен характер сегашно деятелно причастие (само 2 случая); стилизиране в народно-фолклорен дух чрез дателен приглаголен (зачернее човеку 27) и чрез формата за множествено число *кърви* 28; разговорност на речта създават субстантивирани прилагателни (*Старите* постоянна, *неверие* се роди между *млади* и *стари* 31).

Най-убедително потвърждават народния и разговорния характер на разказа особеностите от синтактично равнище. Като стилизиращ фактор се явяват някои видове едносъставни изречения — безлични (*Току зачернее човеку пред очите, удари го в глава, отце му се всичко* . . . 27), неопределено-лични (*В един гроб заровиха Магда и Ягодин* . . . 28), именни (*Отникъде помощ, отникъде надежда* 30, *Навред тъга и глухота*, като че ли черна чума . . . 29). Изразяването на сказуемото с фразеологизъм (. . . *за да му се свие сърцето* от *скръб* 29) и на обстоятелственото пояснение с традиционно сравнение (*се ронеше като дъжд, проточена като голяма гъсеница* 29) също носи народно-разговорна багра, а *заредя* (*зареди да мори* 27, *се заредиха да пазят* 31) означава начало на действие, но с редуване, на втория глагол и се използва за образуване на съставно глаголно сказуемо предимно в народната реч. Стилизираща е функцията на еднородните части, когато се свързват чрез

³¹ Вж. *Ив. Хаджов*, Някои особености в езика на Ботевите стихотворения. — В: *Език и стил на българските писатели*, кн. 1, София, 1962, с. 70.

съотносителния съюз *дали-дали* (*дали болни, дали полска работа* да гледат 28) или когато предлогът се повтаря пред всяка еднородна част (носеха черковните хоругви *по ниви и по ливади* 29). Народно-разговорният колорит е създаден и благодарение на обособените приложения (умря Ирмена, *млада невеста. . .*, заровиха Магда и Ягодин — *любовник и любовница. . .* 28) и на присъединените части (заровиха Магда и Ягодин — *любовник и любовница, и двамата млади и зелени, и двамата селска слава* 28).

Словоредът е езиков факт, който също спомага за стилизиране на Елин Пелиновата реч в народно-разговорен дух. Повече разговорност притежава фразата, когато логически натоварената част се изнесе в началото на изречението (*Сбъркаха се* клетки сиромаси. 30, *изпокриха се* весели птички 28). От значение е и постпозицията на съгласуваното определение (чернило *някакво* повея 28) и типичният за западните говори словоред на отрицателната частица *не* (се *не* мярва 28 вм. неутралното *не се мярва*).

За народността на характера на разказа, когато се използват стилистичните възможности на сложното изречение, най-добре говорят статистическите данни. Преобладаваща е употребата на простите изречения (73:67 сложни), на сложните съчинени (21:15 съставни), на усложнения тип сложни съчинени при смесеното изречение (14:4 усложнен тип сложно съставно). Свен това за простотата и достъпността на Елин Пелиновата фраза допринася и фактът, че броят на предикативните единици, изграждащи сложното цяло, е сравнително малък — например процентът на двучленните безсъюзни изречения е 88, а на двучленните сложни съчинени — 62. Безсъюзното и съюзното съчинително свързване в рамките на сложното изречение, присъщо предимно на народната реч, е застъпено твърде често в „Напаст божия“. Съотношението между съчинително и подчинително свързване (2:1, а за I фрагмент — 3:1, което е пряко зависимо от съдържанието на този фрагмент) показва, че паратакисът е строежната основа на разказа. Що се отнася до съчинителните съюзи, използвани при сложното изречение, то най-висока фреквентност има съюз *и* (34:10 всички останали съюзи), като е предпочетен и при еднородните части (46 пъти), а пък книжният характер на подчинителния обстоятелствен съюз *за да* налага рядката му употреба (1 път) за сметка на съюза *да* (8 пъти).

И средствата за образна изразителност в „Напаст божия“ не са чужди на народната реч. Характерното за разказа одухотворяване на природата се наблюдава и при народната поезия. Народно-песенна багра придават постоянните епитети (*невярна болест, тежък грях* 27, *млада невеста, бяла Неда, двамата млади и зелени* 28, *черна чума* 29, *клетки сиромаси* 30) и повторението. Изказването се доближава до разговорната реч, когато повторената лексема е обогатена с нови определения (В това работно време, време на труд, на пот, на мъка и усилие; заровиха Магда и Ягодин. . . и двамата-

та млади и зелени, и двамата селска слава 28). Народността на духа на разказа се подкрепя и от други художествени похвати: от безсъюзното (асиндетона), което напълно оправдано най-често се среща при I и III фрагмент (*Няколко пъти правиха водосвет, свети́ха масло, посребри́ха иконата на божията майка, отрупаха с дарове. . . 27; Съхне́ вехне, губи се. 28; . . . обикаля́т селото, кръстосва́т полето, после се спират. . . 29*); от сравнението, което не се отличава с голяма оригиналност (сякаш са взети от устата на народа) и обикновено втората му част е конкретен предмет — *дъжд, кама, войник, гъсеница, жаба*; от типичната за народно-разговорната реч литота (молби. . . за *капка* росица 29).

Така построеният лингвостилистичен анализ на „Напаст божия“ ще изпълни задачата си, ако спомогне за по-пълното усещане творческата мощ на класика на българската проза Елин Пелин. Едно по-нататъшно изследване и на други разкази с метода на лингвостилистиката ще допринесе да се открият редица закономерности, характеризиращи неповторимия Елин Пелинов стил.

„ЧАПАСТЬ БОЖЬЯ“ ЕЛИНА ПЕЛИНА

(Опыт лингвостилистического анализа рассказа)

Рашка Йосифова

Резюме

Предлагаемое исследование представляет собой новую модель лингвостилистического анализа произведения художественной литературы.

Во введении рассматриваются основные теоретические положения вопроса и выявляются различия между лингвистическим и стилистическим анализами. Для осуществления лингвостилистического анализа необходимо: 1) анализ языкового материала не отрывать от идейно-художественного содержания произведения; 2) языковые элементы разных уровней языковой системы анализировать не только на фоне всего произведения, но и на фоне отдельных его частей. Соблюдая эти требования, автор разделил рассказ на пять повествовательных фрагментов, определяющихся его сюжетно-композиционной структурой и идейно-тематической основой. Каждый отдельный фрагмент рассматривается в связи с остальными. Самое главное в любом из фрагментов рассматривается как результат употребления стилистических средств всех уровней языковой системы. Раскрытие философско-гуманистического характера рассказа происходит параллельно с раскрытием его основной художественной идеи, а народный облик прослеживается на фоне всего произведения. Проведенный таким образом лингвостилистический анализ бесспорно будет содействовать и осуществлению целостному идейно-эстетическому анализу рассказа.

'THE SCOURGE OF GOD' (NAPAST BOZHIA)
BY ELIN PELIN

(An attempt at a linguistic and stylistic analysis
of a short story)

Rashka Yossifova

Summary

The submitted research work has the purpose to present a new model of a linguistic and stylistic analysis of a short story.

The introduction of the study gives the basic theoretical starting points by which the linguistic and stylistic analysis differs from the linguistic analysis and the analysis of style.

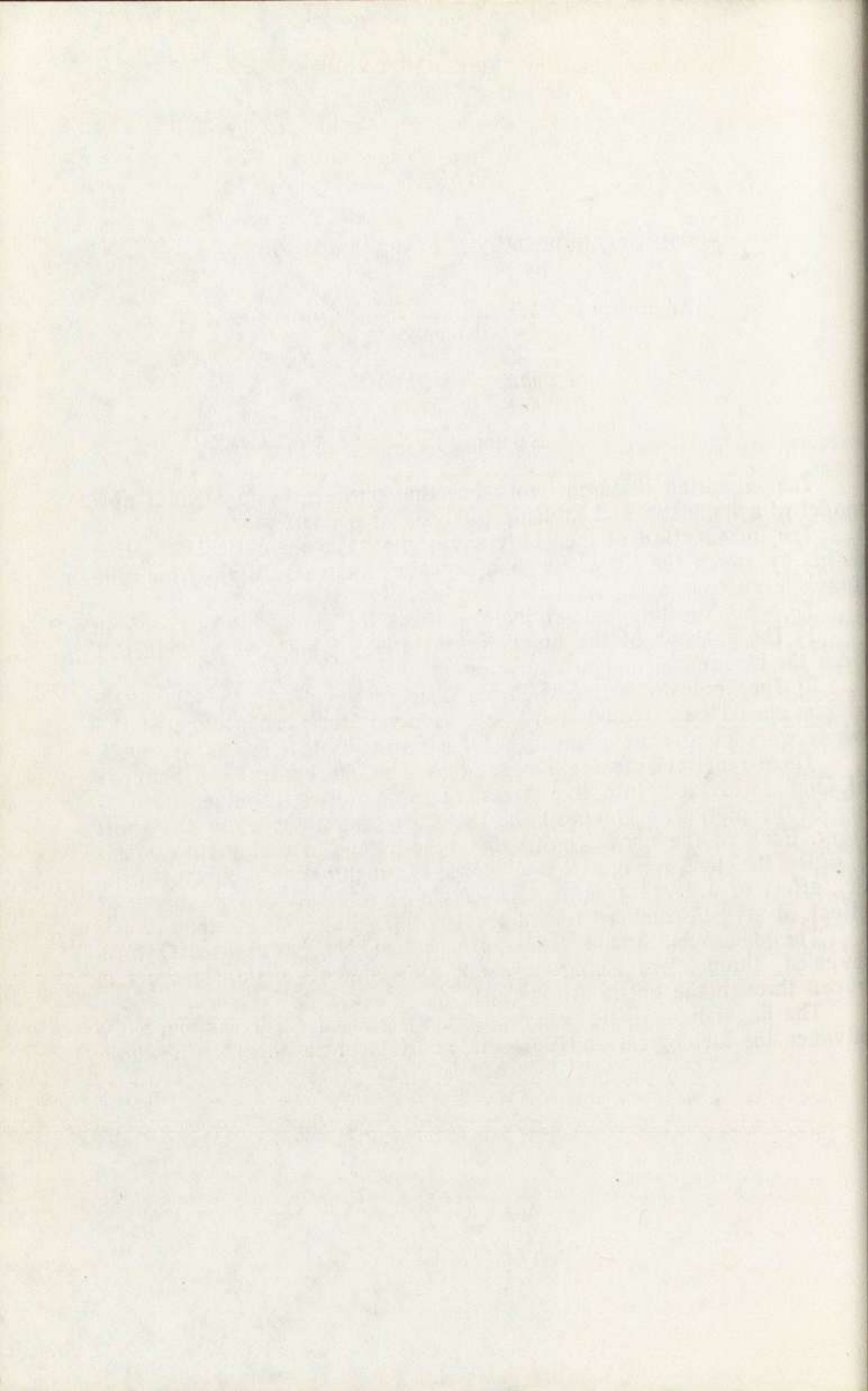
To apply the linguistic-stylistic analysis the following is required:

- 1) The analysis of the linguistic material should not be detached from the ideological and artistic content.
- 2) The linguistic elements from different levels of the linguistic system should be studied not only against the background of the whole work of art but against the background of its parts as well.

These requirements are observed as the short story 'The Scourge of God' is divided into five narrative fragments, determined according to the plot, the composition, the ideas and themes in the short story. Each of the narrative fragments is analysed taking into consideration its close relation to the other fragments. The dominant artistic effect of a given fragment is sought as a result of the combined effect of stylistic devices on all levels of the linguistic system.

The philosophic and humanistic aspect of 'The Scourge of God' is revealed through revealing its basic idea, and its national aspect is traced through the entire story.

The linguistic-stylistic analysis thus realised, will undoubtedly advance the ideological and aesthetic analysis of the story as a whole

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

ome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

Людвиг Селимски

ИЗ ИСТОРИЯТА НА НАСТАВКАТА -ЬСК-
В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Прилагателни на -ьск- в текстове от XVII—XVIII век.
Част I (Увод. Формален анализ)

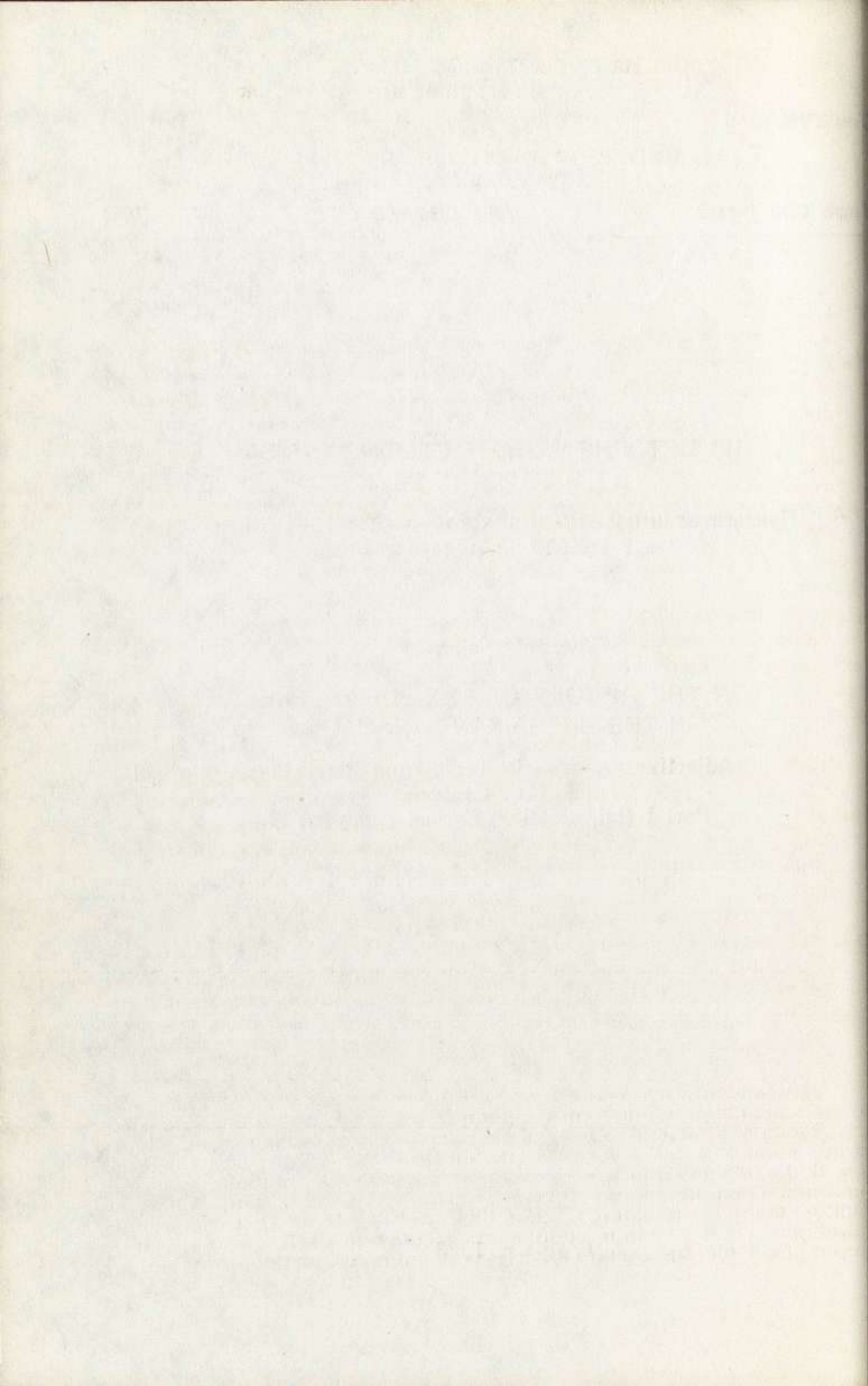
Lyudvig Selimski

ON THE HISTORY OF THE SUFFIX -ЬСК-
IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Adjectives in -ьск- in Texts from the 17th
and 18th Centuries.

Part I (Introduction. Formal Analysis)

София, 1983

УВОД

1. Необходимостта от това изследване. Като една от най-продуктивните наставката *-ьск-* е привличала многократно вниманието на изследователите и би могло да се каже, че на фона на недостатъчната, общо взето, разработеност на словообразователния строеж на българския език тя се представя като една от най-добре проучените наставки за образуване на прилагателни имена. Независимо от това обаче все още не са достатъчно изяснени някои по-особени моменти от развоя и функционирането на тази наставка, отнасящи се както за нейната фонетична реализация, така и за смисловата й роля в изграждането на образуваните с нея прилагателни. Не е достатъчно добре проучено взаимодействието на наставката *-ьск-* със словообразователните основи, от една страна, и с някои други словообразователни наставки, от друга. Нуждае се от по-подробен анализ въпросът за формалната реализация (фонетичните варианти) на наставката *-ьск-* и за статута на разширените варианти на тази наставка.

Причините за това състояние трябва да се търсят в недостатъчната разработеност на словообразуването в българския език, особено на словообразуването в народните говори, въпреки забелязаното се през последните 10—15 години повишаване на интереса към тази област, а също така и на недостатъчната проученост на словообразуването в по-отдавнашните епохи от развоя на българския език.

За голяма част от изследванията по словообразуване на българския език у нас могат да се изтъкнат следните общи слабости:

1) Неправилно разчленяване на производните думи на две съставни части — словообразователна основа и словообразователна наставка.¹

¹ Не би могло да се каже, че у нас не е позната въобще теорията на Я. М. Озвядовски за двуелементния строеж (бинарна структура) на производната дума, разработвана по-нататък от редица полски, съветски и чехословашки учени. Същата теория развива, макар и без да се позовава на съответните автори, видният учен Л. Андрейчин — най-напред в статията „Застъпване на словообразуването в гимназията“ (Училищен преглед, XLI, 1942, с. 1115—1118), а след това накратко и в Основна българска граматика“ (София, 1944, с. 83—84). Може да се съжалява, че споменатата статия не е била преиздавана, поради което и не е успяла да изиграе каква роля в популяризирането на теорията за двуелементния строеж.

2) Игнориране на въпроса за принадлежността на словообразователната основа към определена част от речта и за значението ѝ (принадлежността към определена лексикосемантична група), вследствие на което понякога не се прави разграничение между наставки, които са се изравнили поради фонетичния развой.

3) Пренебрегване на въпроса за словообразователния способ, благодарение на който е възникнала производната дума, и неразграничаване — вследствие на това — на някои прости формации от сложните.

2. Задачи на изследването. За прилагателните с наставка *-ъск-* в старобългарския език ценни сведения се съдържат в монографията на полската славистка М. Бродовска-Хоновска, посветена на словообразуването на прилагателните,² а също така и в студията на Н. Райтер за старобългарските прилагателни с наставки *-j-*, *-ъск-* и *-ън-*,³ върху която беше обърнато внимание в нашия печат в подробната рецензия на П. Пенкова⁴.

Доста подробно са изучени прилагателните с наставка *-ск-* в съвременния български език. На отделни страни на формалния строеж и значението на тези прилагателни, както и на взаимодействието им главно с прилагателните с наставка *-(б)н-*, са посветени студии, по-важните от които принадлежат на известни изследователи на българския език, като Л. Милетич⁵, А. Т.Балан⁶, М. Георгиева⁷, К. Попов⁸ и Ив. Леков⁹. Отделно трябва да бъде спомената тук и ценната студия на финландския славист В. Кипарски¹⁰.

² М. Brodowska-Honowska, Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. — Monografie Slawistyczne 2, Ossolineum 1960.

³ N. Reiter, Die Funktion der Suffixe *-j-*, *-bъsk-*, *-ън-* im Altkirchenslavischen. — Die Welt der Slaven, XII, 1967, с. 363—401.

⁴ П. Пенкова, Синонимия или контрастна дистрибуция на някои адиективни суфикси в старобългарски. — Език и литература, XXIV, 1969, 3, с. 64—69.

⁵ Л. Милетич, Движение в областта на българските суфикси (*-ически*, *-ичен-ски*, *-шки*). — Училищен преглед, X, 1905, с. 534—545.

⁶ Върху някои формални особености на наставката *-ск-* и А. Т.Балан съспира най-напред на няколко места в „Българската граматика“ (София, 1930) и по-подробно на с. 354—358, а след това и в „Български залиси“ (София, 1956), с. 205—209.

⁷ По-подробно проучване М. Георгиева публикува под заглавие „Прилагателните с наставки *-ичен* и *-ически* в съвременната българска литературна и сценическа реч“ (Годишник на ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“, том VI, 4, 1961, София, 1962, с. 241—299). По-кратък вариант на студията тя публикува под заглавието „Прилагателните на *-ичен* и *-ически* в развитието на съвременния български литературен език“ (Български език, XII, 1962, 4, с. 273—282).

⁸ К. Попов, Съвременната употреба на прилагателните на *-ичен* и *-ически*. — Език и литература, XVII, 1962, 4, с. 51—60, повторно издадена в сборника на автор „По някои основни въпроси на българския книжовен език“ (София, 1973), с. 125—138.

⁹ Ив. Леков, Динамично функционално съотношение на някои синонимни наставки в българския език според статистически данни за предвиждания (По въпрос за *-ически*, *-ичен*, *-ски*, *-жки*, *-шки*). — Български език, XX, 1970, 2—3, с. 158—161.

¹⁰ В. Кипарски, О судьбе *-ъ-* в суффиксах *-ъск-* и *-ъство-*. — Вопросы языкознания, 1972, 2, с. 77—82. Без особени промени схващането на автора намирам

Досега не са били предмет на специално проучване прилагателните с наставка *-вск-* от предвъзрожденския период на новобългарския език, по-точно — в българския език от XVII—XVIII век.

Настоящата студия е част от по-обширно изследване на автора под заглавието „Образуване на прилагателни с наставки в български текстове от XVII—XVIII век“, представено като кандидатска дисертация. Тук основната изследователска задача е описание на словообразователния строеж на прилагателните с наставка *-вск-* в посочените по-долу паметници от XVII и XVIII век. Изследваният речников материал дава възможност да се очертае взаимодействието на наст. *-вск-* както с основите, така и с някои други наставки. Въз основа на този материал се установява и формалното и смислово обособяване на варианта *-вск-* и на наставка *-вск-*.

На второ място в настоящата студия, както и в споменатото обширно изследване, за решаване стоят и някои други проблеми, които ще бъдат изтъкнати и тук:

1) Доколко в образуването на прилагателните с наставка *-вск-* в текстовете от XVII—XVIII век се отразява живата народна реч, лексикалното богатство на която ни е познато едва от края на XIX век по речника на Найден Геров¹¹.

2) Доколко в установения словообразователен строеж на прилагателните с наст. *-вск-* от изследваните текстове намира отражение старобългарската книжовна традиция.

3) Доколко книжовната традиция от XVII и XVIII век е влязла в градивото, върху което е възникнала и се е формирала покъсно съвременната книжовна норма. Ето защо освен самите ексцерпирани от изследваните текстове прилагателни имена тук се привлича за целите на сравнението речников материал от няколко източника:

а) На първо място от посочения речник на Н. Геров, от публикуваните в различни издания диалектни речници, материали и изследвания, както и от собствени диалектни записи.

б) На второ място тук идва словесното богатство, събрано в речниците на Л. Садник и Р. Айтцетмулер¹² и на Фр. Миклошич¹³.

в още няколко публикации: *В Кипарски*, Още един българизъм в руския литературен език: суфикси *-еский*, *-ество*. — Български език, XXII, 1972, 5, с. 165—172; *V. Kiparsky*, Ueber die Behandlung der *ъ* und *ь* in einigen slavischen Suffixen. — *Scandoslavica*, t. XIX, Munksgaard-Copenhagen 1973, с. 217—224; *Russische historische Grammatik*. Band III. Entwicklung des Wortschatzes. Heidelberg, 1975, с. 281—286.

¹¹ *Н. Геров*, Ръчникъ на българскый языкъ, ч. 1—5. Пловдив 1895—1904; *Т. Панчев*, Допълнение на българския речник от Н. Геров. Пловдив, 1908 (Съкратени Г и П).

¹² *L. Sadnik u. R. Aitzetmueller*, Handwoerterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelb., 1955 (съкратено: СА.)

¹³ *F. Miklosich*, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862—1865 (съкратено: Мк.).

Що се отнася до езика на класическите старобългарски паметници, всички данни черпя от споменатата монография на М. Бродовска-Хоновска (съкратено: X).

3.) Материалът на изследването е ексцерпиран от следните източници:

XVII век

Бр Брестовишки дамаскин. Отделни фрагменти е издал Л. Милетич като приложение към студията „Членът в българския и руския език“ — СбНУ, XVIII, 1901, с. 48—56. Съдържа сказание за чудесата на Михаил и Гавриил.

Гр Източнобългарски паметник от колекцията на Григорович от XVII в. Издаден от В. Ягич, Како се е писало бугарски прије двијести године. — Старине 9, 1877, с. 151—171.

Ел Еленски Дамаскин Студит издаден от Б. Цонев, Книжовни старини от Елена III. — ГСУ, Ист.-филол. фак., XIX, София, 1923, с. 34—61.

К Л. Милетич, Копривщенски дамаскин. — Български старини, II. София, 1908. Снабден е с подробен коментар за езиковите му особености.

Л Ст. Аргиров, Люблянският български ръкопис от XVII в. — СбНУ, XII, 1895 (текстът на с. 467—560). Описание на езика му в СбНУ XVI—XVII, с. 246—313. Съдържа шест слова, от които само три са от „Съкровището“ на Д. Студит.

Р Ст. Аргиров, Един български ръкопис от XVII век в Пражкия музей. — Пер. сп. на Бълг. книжовно дружество в Средец, XLIII—XLV, 1893, с. 160—200. Текст на с. 180—200, а описание на езика му на с. 169—179. Според Т. Шимански¹⁴ в езиково отношение представлява разложки говор, поради което е означен съкратено с Р.

Т Е. И. Демина, Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Часть II. Палеографическое описание и текст. София, 1973.

Тр А. Иванова, Троянският дамаскин. Български паметник от XVII век. София, 1967.

Трв Тревенски (Стоянов) дамаскин. Фрагменти е публикувал Л. Милетич в СбНУ, XVIII, 1901, с. 57—61.

Ц Поп-Методиев разказ. Издаден от Б. Цонев, История на българският език I, с. 256—257. Текстът произхожда от местността Цепина, откъдето и съкращението Ц.

¹⁴ T. Szymanski, Słowotworstwo rzeczownika w bułgarskich tekstach XVII—XVIII wieku. — Prace Komisji Słowianoznawstwa 15, Ossolineum 1968, с. 10.

XVIII век

БСб Ст. Новаковиќ, Бугарски зборник, писан прошлога века народним језиком.—Старине, 6, 1874, с. 31—59. Този т. нар. Бялградски сборник съдържа 18 слова, от които Новакович публикува само седем. Езикът на паметника представлява някакъв западнобългарски диалект.

ЙБр Д. Маринов, „Сборникът“ на отца Јосифа Брадати.—СбНУ, XVIII, 1901, с. 103—131. Според бележка на йеромонах Роман преводът е от гръцки, а според Д. Маринов (с. 104) преводът е от старобългарски текст.

М Ј. Х. Васиљевиќ, Македонски зборник прошлога века.—„Споменик“, XXXI, Српска Краљевска Академија. Београд 1898, с. 15—36. Езикът му представлява сръбска редакция на черковнославјански език с ярки черти на български југозападен говор. Както пише издателят, „нити садржина, нити језик, нити ортографија, нити друге особине његове не чине јединство, веќ један мозаик у сваком погледу“ (с. 8).

ПР Б. Цонев, Един павликански рѣкопис от втората половина на XVIII в.—ГСУ, XXV, 6, 1929, с. 1—64. Представљава павликанско наречие, съдържа много турцизми. Писан е с латински букви по италијански правопис. Содержа поуčenja за приготвление за изповед. Паметникът не принадлежи към дамаскините.

ПЦар Л. Милетиќ, Повест за падението на Цариград в 1453 год.—СбНУ, XII, 1895, с. 399—462.

Св Л. Милетиќ, Свищовски дамаскин, новобългарски паметник от XVIII век.—Български старини, VII, София, 1923.

Т II Тихонравов дамаскин от XVIII век. По издадени фрагменти от П. А. Лавров, Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка, Москва, 1893. Приложения, с. 38—52. В езиково отношение представлява североизточен говор.

Спорадично се привеждат образувания от „Неделни поуčenja от XVIII век“ (Български старини, VI, 1920), които според някои изследователи са от XIX век (съкратено НП).

При отделни образувания се прибјгва до съпоставки с гръцкият текст на „Сърковицето“ на Дамаскин Студит по изданието „*Ἐηδαυρός. Дамасκῆρος τοῦ ὑποδιακόνου καὶ στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέω*“, (Θεσσαλονικη 1971).

Трябва накрая да се додави, че изследването се опира на материјал, който е извлечен главно от дамаскините, и то преди всичко от нај-големите от тях: от XVII век това са Тр, К, Л и Т, а от XVIII век — Св. Паметниците Р и Ц от XVII век и ПР и ПЦар от XVIII век не са дамаскински текстове, но са написани също така на език, който е тврде сближен до народната разговорна реч. Както се подразбира от само себе си, изборът на посочените паметници се предопределя от обстоятелството, че те са издадени.

II

ФОРМАЛЕН АНАЛИЗ НА ПРИЛАГАТЕЛНИТЕ
С НАСТАВКА -ЬСК-

А. Основи, от които се образуват прилагателни
на -ьск-

Прилагателните с наставка -ьск- (и произв. -овьск-, -иньск-) се образуват в различните паметници от географски названия (както собствени, така и нарицателни), от названия на неодушевени предмети, от названия на животни, на олицетворени същества, от нарицателни названия за лица, а съвсем ограничено и от собствени имена на лица и от местоимения.

1. Образоване от собствени названия на географски обекти и/или народностни названия

Понеже образуванията от собствени названия на географски обекти не могат да се считат за необходима съставна част на речника на езика на еднакви права с образуванията от нарицателните, тук само се изброяват срещаните в разглежданите паметници образувания (с минимална документация на засвидетелствването им): *Авлдн'ск-* К 53, *Тр135* (// *ава шднск-*), *Акаронск-* Св635, *Алекс(ан) дрийский* Тр272, *Амастрѣдск-* Л 67, *Анатолскій* ПЦар 442, *Анорскы* Тр220, *Антлохлѣск-* К 146, Тр214, *Аравлѣск-* // *Аравлт'скы* К 283, *Арбанѣшк-* 'албански' Тр111, срв. диал. *арнавѣшки* Трън., П 7), *Асирѣскы* Тр172, *Аѳин'ск-* Тр208, *Аѳон'ск-* Л101 б, *Афригѣск-* Тр130, К 48 (: *афригѣ* Тр129, *град афригѣ* Тр127), *Баг'дат'скы* К 308, *Битолск-* (*битолскому беглербею* ПЦар441), *Българ'ск-* Тр110, *Вавлдн'скы* Тр178, *Галилейскы* Св60, *Геневѣзски* ПЦар433, *Гевсиманѣск-* Св334, *Дохѣр'ск-* Тр193, *Дѣнавск-* Тр38, *Евладск-* Гр168, *Егѣптъскій* Тр219, *Епивѣтск-* Тр110, *Ефѣскій* Тр248, *Имасѣск-* Св164, *Индѣскы* Тр96, *Израилѣтск-* Ср631, *Исѣлавѣнск-* Тр137, *Италѣскы* К151, *Јераполѣцки* Св231. *Јер(оу)с(а)лимск-* Тр165, *Јорданск-* Св515, *Јоудѣскій* Тр312, *Казлѣбаш'к-* (: *Казлѣбашь* 'Персия') К 308, *Караманск-* ПЦар429, *Кармѣлск-* Св623, *Кератѣск-* Св103, *Кесарѣск* Св402, *Киликѣск-* Св217, *Кѳпр'скы* Тр222, *Ларѣскы* К 62// // *Ларѣскій* (а също погрешно *Дарѣскій*) Тр142 (: *Ларись*) *Левѣт'скій* Тр219, *Ливѣск-* Св217, *Макиѣдѣнск-* Тр111, *Мѣр'рск-* Тр331 (: *Мерра*), *Мирѣскы* Тр281, *Мириликѣск-* К210, *Мисѣр'скы* 'египетски' К 206, Тр264, Св464. *Муталаско* Св402, *Никомидѣск-*

Тр273 // *Никодимск-* Св477, *Нинивитъск-* Св451, *Палестынскы*
 Тр247, 249, *Памфилийски* Св308, *Патъм'ск-* Св308, *Пергийск-* Св308,
Перьсидск- К267 (: *пер'сидь* К 287, *Персйда* Св11) // *пер'ск-* Тр309,
 Св308, *Пилъсютскый* Тр326, *Понитъск-* К 165, *Римскы* Тр218, *Са-*
марийск- Св631, *Сидонск-* // *Синонск-* Св618, 644, *Силейск-* Св308,
Синаицк- Св238, *Содомьскии* М32, *Солънск-* Тр131, *СВ'р'ск-* Л 66
 (: *СВ'ръ* Св568) // *Сирыйск-* Св631, *Тиавир'ск-* Т 77 // *Триавирск-*
 Тр147 грц. *θαύτερα*), *Тракийск-* Тр103, *Тримидун'скы* Л80 б, *Трънов'скы*
 Тр110, *ТВ'рск-* Тр273, *Ѡаворск-* Св631, *Ѡеталийск-* Тр131, *Ферман'-*
ск- Тр147. Т 77, *Хорив'ск-* (*гора хорив'ска* Т292), *Хал'деиск-* К 158,
Цариград'ск- Тр207.

2. Образуване от названия на неодушевени предмети,
 абстрактни понятия и от нарицателни географски имена

от мъжки род:

адъск- БСб 56

градскы Тр98

едѠм'скы 'райски' К 476; у Г липсва

идол'ск- Тр316, Т 116 б; в БТР липсва

каноское (вм. **канонск-*) 'отнасящо се до канона' ЙБр 115; у Х,

Г и БТР липсва

мир'ск- 'светски' Тр247

монастыр'скы Тр18

псалтир'ск- 'отнасящ се до псалтира' ЙБр119; у Х, Г, БТР липсва

райскый Тр6

сеферскый 'свързан с военен поход' ПЦар (: *сефѠрь* 'военен поход'

ПЦар459, срв. *на сифѠриа* срещу *на войскъ* или *на брань* в

паралелни текстове у Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините*. . .,¹⁵

с. 97—за грц. *сефѠри* от ар.-тур. *sefer*); у Х, Г и БТР липсва

юрююшкий: *юрююшкий хитрости* 'свързани с нападение' (: *юрююшь*

ПЦар431, Пр 362 от тур. *"гій"ᶜ*); у Х, СА, Мк, Г и БТР липсва;

от женски род:

вселенскы Св605

геен'скыи К 69; у Х *геоньскыи*; у Г и БТР липсва

земльски Тр 237, К 172 // *земск-* Св399; у Х само *земьскъ*; в

БТР липсва

йстин'скый Тр2; у Х липсва

¹⁵ Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините в българската литература*. София, 1965.

магійскы: работа . . . магіиска Л 54, 54 б; у Х, Г и БТР липсва
мусикійски: мусикійски Йорганови пѣсни ПЦар 461, *органь муси-*
кійски Св312; у Г и БТР липсва

плътьск-: чѣвството плътьско Т 283 *кѣ(сть)ство. плътьско*

Т 286, *плътьсции недужи* Ел47; у Г липсва
пѣстинскы Св60; у Г и БТР липсва;

от среден род:

бытѣйск- Тр160, К 82; черк.-слав.-руско образуване с характерното за изт.-слав. езици *-ей-* срещу бълг. *-ий-* в суфиксалната група **-ьj-ьskъ-jь¹⁶*; у Х, Мк, Г и БТР липсва *ев(аг)г(е) льскы* Тр345
мор'скы Тр84

небески: vrata nebesca ПР 32; у Г и в БТР липсва; в павликянския говор (и до днес в съчетанието *рай ньблски*) е хърватска заемка; среща се и в банатския говор¹⁷

пол'ск- Тр204

сващен'скы К 27, Т 59 б — принадлежи тук само при условие, че е образувано от съществ. абстрактно *с(ва)щеникѣ* (Тр237, К 171), а не от *с(ва)щеникъ* (Тр32), както може да се предполага въз основа на паралелните *с(ва)щеничъскы* и *поп'скы* (Л 102 б, Тр112); у Х, Г и БТР липсва

селск-: селско имане (дамаск. апокриф от преди 1777 г. — по Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините. . .*, с. 122); у Х и СА липсва.

3. Образуване от нарицателни названия за животни от трите рода

агнешка Св102; у Х липсва

влъчѣск-: влъчѣски празници (ЙБр, Сб. 324, ч. III, л. 12)//

//*влъчи празници* (там, л. 18 б) — по Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините. . .*, с. 165; у Х, СА, Г и БТР липсва

камилск- Св603; у Х, СА, Мк липсва

конск- ПЦар439

* *пчешѣк, пчешки* (оригинален правопис *pcesciak, pcescki*)

'кучешки, т. е. псешки' ПР 7, 24, 26, 69, 78; у Х и Мк само наречие *пъсьскы*

скотск-: стоѣлица скотска Дринов дамаскин 112 — по Д. Петканова-Тотева, *Дамаскините. . .*, с. 78.

¹⁶ N. Dameraw, *Russische Lehnwoerter in der neubulgarischen Literatursprache.* — Slav. Vroeffentlichungen. 24, Berlin, 1960, с. 33.

¹⁷ Ст. Стойков, *Лексиката на банатския говор.* София, 1968, с. 158.

4. Образуване от нарицателни названия на лица и олицетворени същества

от мъжки род:

- авджийск-*: *Авджийската махала* ПЦар459; у X, СА, Мк и БТР липсва, но е разпространено в народните говори
- агарѣн'ск-* // *агарѣнци* // *агарѣнши* 'нехристиянски, турски' Т 74 б, 75, ЙБр106, ПЦар461; у X, СА, Мк и Г липсва; в Син. пс. има съществ. *агарѣнинъ*; възможно е вариантът *агарѣнши* да е произведен не направо от *агарѣнинъ*, а от по-нова основа *агарянец*, каквато се споменава в БЕР I 3
- агг(е)л'скы* К 439, Тр338
- * *аджемишк-*: *agemiska rabota* ПР 16; у X, СА, Мк, Г и БТР липсва; употребявано до днес в павликянския говор
- ап(о)ст(о)лъск-* К 8, Тр97
- арх(а)гг(е)л'скы* Тр369
- архлєрѣйскый* Тр271
- бекрїйск-* // *бикрїйск-* 'пиянски' К 384, Т 209 — от заемката от турски *bikria* (К 384, Тр205); у X, Мк, Г и БТР липсва
- блуднически* ЙБр125; у Г и БТР липсва
- б(о)ж(ь)скый* Тр29
- болѣр'скы* Л 48
- бѣсов'ск-* Тр4, 194, К 246, Бр55
- вар'вар'скы* К 409; у X липсва, а Мк и Пр. р.¹⁸ го отбелязват
- владически* Св469 (у Г и БТР *владишки*)
- влѣшк-* Тр126, К 43; у X липсва
- вѣин'ск-* Тр221, К 155; у X липсва
- воцѣнск-* Св169 (: *воцѣнинъ* 'войник' Св173, за значението вж. Л. Милетич, Свищ. дамаскин..., с. 60); у X, СА, Мк, Г и БТР липсва (от *воцѣни* 'стратиота'; *воцѣнск-* 'της στρατιας', θησ., 445)
- господарск-* Св433; у X, СА, Мк липсва
- грѣчѣск-*: *грѣчѣско ц(а)рство* Тр110, К 24, Л 101, Т 58 б; у Г и БТР липсва
- грѣчк-*: ω(т) *грѣчки извоть написах* (поп Тодор, 1761 — по Д. Петканова-Тотева, Дамаскините..., с. 86); у X, Г и БТР липсва; от зап. -български диалект
- дѣвол'скый* К 492, Тр29; у X и СА липсва
- дѣаконскый* Тр272, К 216, Св476; у X, СА липсва
- дѣачѣск-* 'дяконски' (по Лавров, Обзор..., с. 81 без документация на ексцерпцията); у X, СА, Г и БТР липсва; за основата срв.

¹⁸ Пр. р. — съкращение за *Slovník jazyka staroslověnského. Praha, 1958 etc.*

- дѣкъ Гр162, стб. дѣкъ, съврем. ФИ Дяков, срхр. ѓак от грц. *diákonos*
- душманскій ПЦар443, от турска заемка *душманинь* Л 73; у X, СА, Мк липсва
- ев(а) г(ге)лискый стѡль (:ев/агге/лист-) Тр218, *ев(агге)л'-скый стѡль* Т 114 вм. *евангелистск-, както следва от контекста „стѡль мѡр'ка *ев(агге) листа*“ Т 214; у X и у Г липсва
- еврейски Тр75
- еллински 'елински, грѣцки' Тр345
- еретичьскы Тр211; у Г липсва
- ер' мен' лск- 'арменски': *ер' мен' лска земла* К 378; в старобългарски език *арменьскѡ*, у СА и Мк също и *арменийскѡ* (от названието на страната), а нашето образуване е произведено от етноним с турската наставка *-ли-*, за който срв. *арменцли* ПЦар432; у X, Г и БТР липсва
- иночьск- Тр243; в БТР липсва
- ивдейск- К 465, Тр362; у Г липсва
- калугер'скии Гр165 //калоер'скы Тр244; у X, СА липсва
- *крѡвнишки (наречие: *срамнѣски*) ПР 377; у X, СА, Мк, Пр. р. липсва
- кѡрвар'скии Т 229 б, 331; у X, СА, Мк липсва; в БТР може би по етични съображения не е допуснато; у Г е отбелязано
- луцк- 'людски' Св243
- мавруск-: *Маврускы* язицы... наричат се сегы Мѡры Св308—309; у X, СА, Пр. р., Мк, Г и БТР липсва
- мучителск- ЙБр116; у X, СА и Г липсва
- м(ь)ч(е)ничьски Л 72
- мѡж'ко // мѡж'ско Тр257, 13
- начѣлническ- ПЦар431; у X, СА, Пр, р., Г липсва; формата е домашно новообразуване (с рефлекс *e ≤ ѡ*) за разлика от съврем. книжовна форма *началнически* (с рефлекс *a ≤ ѡ*)¹⁹
- отеческ- Св211; у X и Г липсва
- патрѣар'шѣскы Тр228; у Г липсва
- пер'ск- Тр309 — от етнонима *перс-, а не от геогр. название, от което е отбелязано *перьсидск-*; у Г и БТР липсва
- пѡганск- Св430; у X липсва
- попѡв'скы Тр36; у X и Г липсва
- попскы Тр112, Св73
- пр(о)рочьски Тр244; у Г липсва
- просешки //прѡсеск-: *просешки коренѡ* Т 124 б (по Лавров, Обзор... , Словарь 142), *прѡсеско колѣно* Трв59; у X, СА и Мк липсва

¹⁹ N. Damerau, Russische Lehnwoerter..., с. 95.

- прѣдотѣск-*: *прѣдотѣск* *Лѣтъ* грѣхъ Св101; у X, СА, Мк, Г и БТР липсва
- рабѣск-*: *рабѣските почести* Св326
- с(в)ѣщенничѣскѣ* Л 102 б (/с/в ъ/щен'ски К 27, което може би не е от *свѣщенникъ*, а от *свѣщеницѣ*, та не принадлежи тук); у X, СА и Г липсва
- серафѣмскѣ* Тр340; у X, СА и Г, БТР липсва; отбелязано у Мк
- силнишки*: *рацете силнишки* (Дам. 340 на Никола Петков, л 45 б—48 б, по Христоматия по старобълг. литература., С., 1967, с. 520); у X, СА, Мк, Г и БТР липсва
- сирианск-* БСб 49 (възможно е да е и от географско название); у X, СА, Мк, Г и БТР липсва
- сиромѣшеск-* Св358 // *сыромаш'к-* Тр308, Т 164 б, 23 б, Л 103 б; у X, СА, Мк липсва
- скѣт'ск-*: *скѣт'ско мѣсто* К 38 (може би е от географско название, а не от етноним); у X и Г липсва
- спахлисѣ* Л 48 б, 67 б, Св572 (от турска заемка *спяхия* Л 48 б); у X, СА, Мк липсва
- стар'чѣск-* (в заглавие на слово на черк.-слав.): *сл(ов)о ѿ (т) стар'чѣскаго* Т 211 б; у X, СА, Г липсва; у X и СА само *стар'чѣ*; покрай тази черк.-слав.-руска форма в БТР е отбелязано и *старѣшки* — домашна фонетична еволюция
- стратилѣт'ски*, 'отнасящ се към водач(а)' Тр64; у X, СА, Г и БТР липсва
- страйцнскѣ* Тр24 (срв. *срацины* Т 15, *саракините* Св373); у X, Г и БТР липсва
- свдѣиск-* Тр166; у Г липсва
- супустатск-* (: *супостѣтъ* Св347 и с домашна еволюция *ѣ* за *ѣ* *сѣпостатъ* Тр166) 'вражески' Св300; у X, СА, Мк, Г и БТР липсва
- тайфал'сци* (: *тайфали*, грц. *ταϋφαλοι*, Θησ. 294) Тр277; у X, СА, Мк, Г и БТР липсва
- татарск-* Св306; у X липсва
- тур'ские* Тр184; у X, СА липсва, у Мк *тоур'чѣскѣ*, *тор'чѣскѣ*
- фарисѣйск-* Тр362, К 462; у Г липсва
- фрѣнск-* (: *фрѣнци*) Тр276; у X, СА липсва; у Мк покрай *фрѣжѣскѣ*, *фран'чѣскѣ* се явяват *фрѣская* и от XVII в. *фрѣнскѣ*
- хайдут'ски* Т 218, образувано от формата *хайдут-*, форма за вин. п. от унг. *hajdu*²⁰; като образувано от късна заемка, то липсва у X;

²⁰ Gy. Decsy, Die ungarische Lehnwörter der bulgarischen Sprache. Wiesbaden, 1959, с. 62—64.

БТР отбелязва *хайдушки* (от *хайдук*, което е форма за мн. ч. на унг. *hajdu*²¹)
хер8в1м'ск-Т 228 б; у Г липсва
хорцк-: *хорцките раб8ти* Т 80 б (по Лавров, Обзор..., Словарь, с. 170); у Х, СА, Мк липсва

хр(и)стlаньскlй Тр 127; пол- *chrześcijański* се извежда от лат. *christianus*²², но по-вероятна изглежда дезинтегралната деривация от разпространеното съществително *християнин*; у Г липсва, а у Х е *кръстианскъ*

ц(а)рск- К 28, Тр114; у Х и СА *цѣсарскъ*
чилъш'к ||*чилешк-: *сѣнка чилъшка* Т 166, *cilescki siuret* ПР 316 (: *чилѣкъ*, зв. п. *чилѣче* Т 166), в павликянския говор *е≤ѣ*; у Х, СА, Мк, Г и БТР липсва (диалектна форма)

чл(овѣ)чьскы Тр3 ;*чловечески* Св290 ||*чловески* ПЦар432; у Г липсва (там *чловѣшкый*), а в БТР народното *човешки* и църк.-слав.-рус. *человечески*

юнаш'к- Л 54 б, Св554, (наречие) *junascki* ПР 72; у Х СА и Мк липсва (у Мк има *юнакъ*)

яньчар'ск- Тр49 (в приписка), ПЦар438 (образувано от турска заемка) — липсва у Х, СА, Мк;

от женски род:

вдовиш'к- Т 109 б, Тр209, К 140; у Х, СА липсва, у Мк *вдовицьскъ*

дѣвическ- Св280

женск-Св280, *zenski zahmet* (ПР 37), където тур. *zahmet* означава 'затруднение, мъка, безпокойство, грижа, неприятност', или по-точно 'менструация', както личи в библиен текст „обикновеното у жените“ (Битие 31.35)

русалск-: *русалски празници*, Сб. 324, ч. III, л. 12 (по Д. Петканова-Тотева, Дамаскините..., с. 165);

от общ род:

дѣтински Тр341, К 216, М 25, Св42 — от същ. диал. *детина* 'дете', известно у Г, съответстващо на рус. и укр. *дитина*, пол. *dziesięcina* (вж. Трубачев, ЭССЯ²³, 5, с. 14); впрочем стб. *дѣтина* привежда Шански (ЭСРЯ²⁴, I, Д, Е, Ж, с. 138), а Младенов

²¹ Ст. Илчев, Из живота на думите. София, 1975, с. 5—6.

²² J. tos, Gramatyka polska. Cz. II. Słowotwórstwo, Lwów-Warszawa-Kraków, 1925, с. 84.

²³ О. Н. Трубачев (ред.), Этимологический словарь славянских языков. Москва, вып. 1, 1974 — вып. 5, 1978.

²⁴ Н. М. Шанский. Этимологический словарь русского языка. Москва, т. I — т. II, 3, 1963—1975.

(БТР I А-К 526), освен основата, привежда и самото образуване стб. *дѣтинскѣ*; възможно е извеждане и от готово прилагателно, както се смята за срхр. *djetinjski* (за основа се смята по всяка вероятност формацията *djetinjŭ*)²⁵; у X липсва

5. Образуване от мъжки собствени имена на лица

Ирод'скаа Л 104 б: у X, СА, Пр. р., Г и БТР липсва
Маддамск- БСб 45; у X, СА, Г и БТР липсва, отбелязано в Пр. р.
Сарварски ПЦар457; у X, СА, Г и БТР липсва.

6. Образуване от местонимия

нашенск-: *кестъство нашен'ско* Т 282; у X липсва.

* * *

Тясно ограничена група представляват основните названия на неодошевени предмети и абстрактни същности, от които в разглеждания материал се отбелязват общо 24 образування. Броят им би се намалил още, ако се извадят от него прилагателните *градск-*, *пустинск-*, *пол'ск-*, *монастыр'ск-*, *адъск-*, *едем'ск-*, *райск-*, *геен'ск-*, *зем(лъ)ск-*, *мир'ск-* и *вселенск-*, които са образувани от нарицателни названия на географски понятия и на най-широки понятия на категорията пространство (*земя*, *мир*, *вселена*). Производството с наставка *-ъск-* е мотивирано и от обстоятелството, че при някои основи имаме не географски обозначения въобще, а места, населени с хора²⁶. Някои от изброените тук образування са отпаднали от речника (според БТР). Това се отнася не само за формациите от названието на пределно широкото пространствено понятие *земя*²⁷ и от отпадналото от речника *геенна* 'ад, пъкъл', но даже и за прилагателното *пустинск-*, изтласкано от употреба от *пустинен*. Отпаднали са от речника и новообразуванията *сеферск-* и *юрююшк-* (от основи, заети от турски), неотбелязаните у X *кано(н)ск-* и *псалтир'ск-* (ИБр), вероятно сърбизми, особено в логико-синтактична функция на допълнение, и *бытейск-*, а също така *магийск-*, *мусикийск-* и *с(вд)-шен'ск-*.

Почти напълно отворена система представляват само образуванията от основи собствени географски названия. В този семантичен кръг словообразователни основи не се забелязва конкуренция от стра-

²⁵ *Stj. Babić*, Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku. — „Rad JAZU“ knj. 344, Zagreb, 1966, с. 121.

²⁶ *N. Reiter*, Die Funktion der Suffixe *-j-*, *-ъск-*, *-ъп-*... с. 398.

²⁷ БТР и РСБКЕ не поместват отбелязаното в РРОДД (Речник на редки, остарели и диалектни думи... София, 1974) *земски* от основа *земя* със значение 'страна, край, област'.

на на никоя друга наставка.²⁸ Появата на образувания с наставка *-ов-* от собствени названия на географски обекти (градове, области) е преживелица от старобългарската епоха и се дължи на метонимична употреба на географските названия като съвкупни названия на жителите на съответните места²⁹: *дъщи сісонова* К 298, Т 178, Л 16, *ц(а)рь іср(аи)л(ѣ)-въ, с(ы)нове іср(аи)л(ѣ)вы* Тр44, 238.

Голяма продуктивност наставката *-ьск-* показва и при основи нарицателни названия на лица и одушевени (включително и митически) същества. От такива основи са образувани 76 прилагателни, 39 от които не са отбелязани у Х. От тях 9 са несъмнени новообразувания — едно от гръцка, останалите от турски основи: *аджемшишк-*, *бекрийск-*, *душманск-*, *ер' мен' лиск-*, *спаййск*, *тур' ск-*, *хайдут' ск-*, *хорцк-*, *яничар' ск-*. Доколкото и от тях има отпаднали (около 10 на брой) от речника, то се дължи главно на излизането от употреба на словообразователните им основи поради промени от обществено-икономически характер.

Б. Формални (звукови) промени на границата между изгласа на основите и наставката *-ьск-*

Наставката *-ьск-* е разпространена в паметниците от XVII и XVIII век в два основни фонетични варианта в зависимост от съдбата на началната гласна *-ь-* на наставката: вариант *-ск-* (с изпадане на *-ь-*) и вариант *-ьск-* (с изясняване, макар и не закономерно, на *-ь-* в *-е-*).

1. Първият вариант на наставката (*-ск-*) се реализира със закономерно изпадане на малкия ер в слаба позиция, т. е. *-ьск-* дава *-ск-*. Слаба е позицията на *-ь-* във всички форми на сложните (с анафоричното местоимение **-j-*) прилагателни, както и във всичките форми на простите прилагателни с изключение на формата на *-ьскъ*. Поради изключителното преобладаване на граматичните форми с гласна на флексията с пълна артикулация, а не с ерова гласна, наставката *-ьск-* се реализира с изпадане на началния слаб ер (*-ь-*), т. е. **-ьскъ-jъ* $\geq$ *-ск-и* (*-ск-а*, *-ск-о*). Наставката придобива вида *ьск-и* даже и при формата за м. р. ед. ч. им. = зв. (= вин.) п., където в същност, исторически погледнато, няма условия за изпадането на *-ь-*. Макар че се очаква по фонетичен път наст. **-ьскъ-jъ* да даде **-ьск-и*, в действителност се появява обобщена форма на нашата наставка, т. е. *-ск-и*. Към този тип, с реализация на наставката като *-ск-*, принадлежи преобладаващата част от разглежданите

²⁸ Това е характерно и за старобългарското състояние, срв. A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Sec. partie, 2-e édition, Paris, 1961, с. 330—333.

²⁹ N. Reiter, *Die Funktion der Suffixe...*, с. 392—3.

тук прилагателни, напр. традиционните *дѣтинск-*, *женск-*, *луцк-*, *ц(а)рск-*, или нововъведенията *бекрийск-*, *душманск-*, образувани от турски заемки, и др. Същия тип представят и някои прилагателни, в които според писмената традиция е бил запазен слабият ер, или на негово място е бил поставен правописният знак паерчик ('), но които по всяка вероятност в езика на разглежданите паметници са звучали по същия начин, както и в говоримия народен език през XVII—XVIII век, т. е. със *-ск-* без предходна гласна. Такива са *рабьск-*, *идол'ск-*, *мир'ск-*, *манастир'ск-* и мн. др.

2. Другият вариант на реализация на наставката стб. *-вск-* представлява изключение от правилото на Хавлик за разволя на ерове — в по-голямата част от падежните форми и от формите за род и число на прилагателните малкият ер от състава на наст. *-вск-* заема слаба позиция, но независимо от това при някои прилагателни той се развива по-нататък като силен, т. е. изяснява се в *-е-*. Така наставката *-вск-* се изменя незакономерно в *-еск-*, както виждаме при прилагателните *-блудническ-*, *владическ-*, *дѣвическ-*, *начелническ-*, *отеческ-*, *прѣдотеческ-*, *сиромашеск-*, *стар'чьск-*. По същия начин трябва да четем и прилагателните, в които се среща изписване по традиция на *-ь-* или (по погрешка) на *-ѣ-*: *грьчьск-*, *дiачьск-*, *еретичьск-*, *иночьск-*, *м(ь)ч(е)ничьск-*, *патрiаршѣск-*, *пр(о)рочьск-* (*ѣ*)*щенничьск-* и др.

От пръв поглед би могло да се направи обобщението, че незакономерната вокализация на исторически слабия ер (*-ь-*) на наставката *-вск-* се наблюдава при основи на крайни съгласни *-к*, *-г*, *-х* или техните палатални алтернанти (*ц/ч*, *з/ж* или *с/ш*). При всички случаи на тази незакономерна вокализация пред гласната *-е-* (от *-ь-* на наст. *-вск-*) се оказват възникналите в резултат на, т. нар. I палатализация *ж*, *ч* и *ш*. Така би могло да се стигне до едно чисто фонетично обяснение, според което предходните съгласни *ж*, *ч*, *ш* на основата обуславят появата на гласната *-е-*, която служи за свързване на наставката *-ск-* с основата. Като съединителна гласна (интерфикс) я разглежда Е. А. Земска³⁰. Обаче някои обстоятелства налагат да се търси друго обяснение. Най-напред е необходимо да се отбележи, че поява на гласна *-е-* на мястото на исторически слаб *-ь-* при наставката *-вск-* се наблюдава само в книжовния български и в книжовния руски език.³¹ В останав-

³⁰ Е. А. Земская, Интерфиксация в современном русском словообразовании. Във: Развитие грамматики и лексики современного русского языка. Москва, 1964, с. 59—60.

³¹ За това, че *-ически* не е пряк наследник от стб. *-ичьскѣ*, че не е присъща на народния български език, а е заета в книжовния език от руския език, пише още Л. Милетич, Движение в областта на българските суфикси *-ически*, *-ичен*, *-ски*, *-шки*. — Училищен преглед, X, 1905, с. 536—537. За черковнославянско и руско влияние в това отношение пише и А. Т.—Балан, Българска граматика, София, 1930, с. 354—358; Нова българска граматика, София, 1940, с. 145; Българ

лите славянски езици слабият ер изчезва и настъпват известни промени в наставката *-ьск-* вследствие на специфичното в отделните езици протичане на взаимодействието между наставката *-ск-* и словообразователната основа с крайна съгласна (променена в) *-ж-*, *-ч-*, *-ш-*. Освен това и в двата езика се наблюдават и случаи, при които независимо от това, че се установява наличие на крайна съгласна на основата *-ж-*, *-ч-*, *-ш-*, исторически слабият *-ь-* закономерно е изпаднал (*мужской* — *мъжски* и др. под).³²

Поради тези обстоятелства не може да се смята удовлетворително едно чисто фонетично обяснение (на описателно равнище) на явлението нито на българска, нито на руска езикова почва. Според финландския учен В. Кипарски, който изтъкна особено ясно, че явлението е характерно само за книжовния български и руски език, тази общност в развоя на двата езика се дължи на мощното въздействие, което е оказал върху двата езика черковнославянският език.³³

Сполучливото обяснение на Кипарски дава ключ към решаването на въпроси от историко-генетично естество. Сега може въз основа на споменатия структурен белег — закономерно изчезване или незакономерна вокализация на *-ь-* от състава на наставката *-ьск-* — да се реши въпросът за произхода на разглежданите речникови единици. Образованията без вокализация на *-ь-* не могат да се смятат за възприети от черковнославянския или руския език. Те не могат да се считат също така за достойние на дамаскинарите и от старата книжовна традиция. При такива формации можем да имаме работа с архаични образувания, които представляват наследство в българския език още от праславянската епоха, но са подлежащи на закономерен фонетичен развой и са стигнали до епохата на дамаскинарите от XVII и XVIII век (а и до нашето съвремие) във фонетичен вид, който е изцяло обусловен от този развой. Такова е например прилагателното *мъжск-*.

ски залиси, София, 1956, с. 205—209. Вж. също така и А. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves. T. I, Phonétique. Lyon—Paris, 1950, с. 133—134, където запазването на слабите ерове в черковното произношение се сравнява със запазването на нямото *e* в книжовното френско произношение.

³² В историята на руския език още в XII—XIII в. се появява реализация на тази наставка като *-ск-* или дори като *-к-* в характерни за народния изговор прилагателни, като *половецкыи*, *грецкыи*, вж. В. Д. Романовская, Образование относительных прилагательных в древнерусском языке (на материале Редзивиловской летописи). — Труды ИЯ АН СССР, т. III, Москва, 1954, с. 33—44.

³³ В Кипарский, О судьбе *-ь-* в суффиксах *-ьск-* и *-ьство*. — Вопросы языкознания, 1972, 2, с. 77—82; В. Кипарски, Още един българизъм в руския литературен език: суфiksi *-еский*, *-ество*. — Български език, XXII, 1972, 3, с. 165—172; V. Kiparsky, Ueber die Behandlung der *ъ* und *ь* in einigen slavischen Suffixen. — Scandoslavica, t. XIX, Munksgaard-Copenhagen, 1973, с. 217—224; Russische historische Grammatik. Band III. Entwicklung des Wortschatzes. Heidelberg, 1975, с. 281—286.

Като определение на *отроче, дете, чедо* или пък като субстантивирано (със значение 'мъж') прилагателното стб. *мѣжъск-* се среща в следните варианти: *мѣж'ско* (Тр257), *мѣж'ск-* (Тр50, Т 27 б, К 392; Тр104, Т 132), *мѣж'ско* (Тр235), *мѣж'ко* (К 197; К 170, Т 122, К 16, Т 55), *мѣж'ко* (Тр13, Т 7 б), *мѣж'ко* (Л 75 б, 97). Това прилагателно само еднократно се среща с вокализация на слабия ер: *мужеск-* (Св115). Колкото и тясно да са се придържали към старата правописна традиция, както личи по писането на *ж* или *з* за коренната гласна *ѣ* ($\leq \text{ж}$), по запазването на непроменено, необеззвучено *ж* и по запазването на *с* от наставката *-ъск-*, в тази дума писачите обикновено не са изписвали гласна за слабия *-ь-* на наставката. Най-вероятно е те да не са имали пред вид такава гласна и въпросната форма да е звучала приблизително така, както показват записите *мѣж'ко* и *мѣж'ко* (но с обеззвучено $\text{ж} \geq \text{ш}$). Т. е. интересуващата ни тук форма е засвидетелствувана изключително с нормален развой на слабия *-ь-*, защото пред нас в случая стои не термин за черковни или религиозно-просветни нужди, а една често употребявана в народноразговорната реч дума.

Народноразговорни (а не черковнославянски) по произход са несъмнено и формите *вдовиш'к-* (срещу засвидетелствувано у Мк стб. *вьдовщъскъ*), *влаш'к*, *члѣш'к-*, **крѣвнишк-*, *просешк-* || *просеск-*, *юнаш'к-*, западнобълг. *грѣшк-*. Повечето от тези форми има възможност да бъдат твърде старинни. Окасионални новообразувания са вариантите *власки* (Св297) за **влах(ь)ск-*, *просеск-* (Трв59) за **просяк(ь)ск* и *чловеск-* (ПЦар432) за **чловѣк(ь)ск-* (без промени на *-х* и *-к* по първа палатализация), ако тук нямаме работа с грешки при разчитането или с печатни грешки.³⁴ Народноразговорни форми, и то новообразувания представляват *аджемшишк-* (ПР 16) и *юрююшк-* (ПЦар440), за основа на които са послужили турски заемки. Народноразговорна е със сигурност и формата *агарѣнишки* (ПЦар461), в която *-ишк-* е вместо **-ѣцъ-ъскъ-ѣ* (свр. *агарянец*), а вероятно и вариантът ѝ *агаренци* (ЙБр106), ако за основа и тук е послужило производно с *-ѣцъ*, а не заетата основа *агарен-* (чиято наставка *-ск-* да звучи *-цк-*, както на много места в Св).

Народноразговорни са и формациите *сыромаш'к-* и *чловеск-*, употребявани покрай книжните (черковнославянските) *сыромашеск-* и *чл(овѣ)чьск-*. Като често употребявана в черковната литература, многократно срещаната в дамаскините старобългарска форма *чл(овѣ)чьск-* не отстъпва място на народноразговорната от типа на съвременната *човешк-*, към която се доближава формата *чловеск-*,

³⁴ В историята на руския език наставката *-ъск-* още от XVII в. получава възможност да се присъединява към основи на *г, к, х*, без да предизвиква редувания, вж. В. А. Горпичи, Словообразование имен прилагательных и названий жителей от топонимов в восточнославянских языках. АКД, Москва, 1966, с. 18.

извлечена от съчинение от недамаскински тип (ПЦар432). Дори в същото съчинение се отбелязва и черк.-слав. паралелна форма *чловеческ-* (ПЦар461). А прилагателното от *сиромах*, чиято употреба не е била крайно необходима в текстовете с религиозно съдържание, в нашите паметници се среща само еднократно в черковно-славянския си вариант *сиромашеск-* (Св358), докато в народноразговорната си фонетична еволюция *сыромаиш'к-* се явява в повече паметници (Л 103 б; Тр308, К 266, Св10, Т 235).

Народноразговорен произход имат и формациите *ер'мен'лиск* (К 387, Т 210 б) и *твр'ск-* (Тр184). Формата *ер'мен'лиск-* се смята за народноразговорно образуване на това основание, че в състава ѝ влиза турската наставка *-ли(я)*, а формата *твр'ск-* изисква по-подробно обяснение.

Безспорно в основата на *твр'ск-* трябва да се търси турското народно-самоназвание. Най-старата засвидетелствувана в българския език форма на турския етноним е стб. *тоурѣкъ* (Младенов, Етр 634 за *türk*). Прилагателното от него би било **тоурѣчьскѣ*, от което трябваше да имаме или **турческ-*, каквото ще постулира нечленуваната проста форма за им.=зв. (=вин.) п. ед. ч. м. р. стб. **тоурѣчьскѣ*, или **туръчск-*, постулирано от членуваната или сложна форма за им.=зв. (=вин.) п. ед. ч. м. р. и от всички останали падежни форми на простото прилагателно. Но съвременната форма *турск-*, която срещаме в разглежданите паметници (XVII в.), позната още у Гр. Цамблак, не е закономерен застъпник на предпологаема по-стара форма **тоурѣчск-*. От звуковия ѝ състав е изпаднала *к* (възстановявана от формата за ж. р. *туркия*), алтернирана с *ц* и *ч*, от взаимодействието на които със *-с-* от наставката *-(ъ)ск-* трябва да се очаква форма **туришки*. Възможно е и тук да имаме новообразуване, както при споменатите вече *власк-*, *просеск-*, *чловеск-*. Руското прилагателно *турецкий*, ако беше континуант на стб. **тоурѣчьск-*, трябваше да звучи **туроч(е)ск-||*тур(о)ческ-*. Но тъй като завършъкът му не звучи *-ческ-*, то със сигурност не е заето от старобългарски език. Но то все пак не е възникнало на руска народноезикова почва (или въобще на източнославянска). Ако то беше домашно образуване, трябваше да звучи **түроцкий* (с източнослав. рефлекс на $\bar{o} \geq o$), както при етнонима *түрок*, и трябваше ударението му да пада върху първата сричка, ако е било изведено от *түрок*. Формата *турецкий*, с *е* за **ѳ* (в белорус. *турэцкі*, укр. *турецький*), ще е заета от полския език (където и етнонимът *turék* е с *е* за **ѳ*), за което свидетелствува между другото и акцентуацията *турецкий* ($\leq$ пол. *turecki*). Тази полска в руския език формация се среща един век по-късно след нашата *тур'ск-* у Софроний: *турец'каго языка* (по Д. Петканова-Тотева, Дамаскинните. . . , с. 203).

Народноразговорни по произход и новообразувания са още формациите *агнешк-* и **пчеш(ъ)к-*, но те представляват друга проблема, поради което на тях се спирам отделно малко по-нататък.

За присъединяването на наст. *-ъск-* към основата — независимо от това, в кой от двата си варианта ще се реализира тя (*-еск-* или *-ск-*) — са характерни морфонологическите алтернации *к (ц) : ч, г (з) : ж* и *х (с) : ш* на изгласа на основата, които са отражение на първата палатализация на задноезичните съгласни. Но докато при реализацията *-еск-* съгласната *-с-* от консонантната част на наставката се предпазва от промени, което според мене е обуславяло установяването от Кипарски вокализация в черковнославянския език на старобълг. *-ъ-* дори и в слаба позиция, то при осъществяването си като вариант *-ск-* (без предходна гласна *-е-* на мястото на слабия стб. *-ъ-*) съгласната *с* на наставката влиза във взаимодействие с изгласните *к, ц, ч, г, з, ж, х, с, ш* на основата, което е особено характерно за народноразговорната реч. При това взаимодействие наставката се подлага на значителни промени. Този различен за двата варианта на наставката развой е един частен случай, в който намираме потвърждение на общоезиковедското положение за значителното задържащо влияние, което писмото е в състояние да оказва върху развой на езика.

В резултат на тези промени наставката стб. *-ъск-* започва да се явява във варианти *-шк-* или само *-к-*. А за вариант *-ишк-*, какъвто отделя М. Георгиева, според мене е трудно да се говори въз основа на примери като *войнишки, скитнишки* и др. под.⁸⁵ Ако подходът на споменатата авторка е правилен, би трябвало да отделяме и варианти *-ашк-* и *-ешк-* въз основа на прилагателни като *просташки* и *човешки*. Тъй като във всички тези случаи гласните *-и-, -а-, -е-* пред наставката *-шк-* принадлежат към словообразователна основа, функционираща самостоятелно в езика, нямаме право да ги присъединяваме към състава на наставката. За вариант *-ешк-*, какъвто действително възниква, ще стане дума по-нататък.

Вариантите *-шк-* и *//-к-* на наставката *-ъск-* представляват резултат от наслояване (апликация) на една върху друга (осъществяване в една и съща точка на оста на времето или изговаряне с едно и също учленително движение) на съгласната *-с-* на наставката и на някоя от съгласните *ж, ч, ш*, или алтернантите на *г (з), к (ц)* или *х (с)* на изгласа на основата. В такива варианти интересуващата ни наставка се среща в следните прилагателни от разглежданите текстове: *агарънишк-* (ПЦар 461), *Арбанашк-* (Тр111), *вдовиш'к-* (Т 109 б, Тр209, К 140), *влаиш'к-* (Тр126, К 43), *Казлъбаиш'к-*

⁸⁵ М. Георгиева, Прилагателните с наставки *-ичен* и *-ически* в съвременната българска литературна и сценическа реч. — Годишник на ВИТИЗ. . . , т. VI, 4, 1961, София, 1962, с. 248—249.

(К 308), *мъж'к-* (Тр13, Т 7 б) // *мъж'к-* (Л 75 б, 97) // *мъж'к-* (К 197, К 170, Т 122, К 16, Т 55), *просешк-* (Т 124 — по Лавров. . .), *сыромаиш'к-* (Л 103 б, Тр303, К 266, Св10, Т 235), *юнаш'к-* (Л 54, Св554), *юрююшк-* (ПЦар440).

Наслояване на *-ск-и* върху крайно *-к-* (непроменено) или *-ц-* или *-х-* на основата се отбелязва при образуванятия *агаренцк-* (ЙБр106), ако нямаме обобщен вариант *-цк-*, *просеск-* (Трв59), *чловеск-* (ПЦар432). Може би такава трябва да е обяснението за възникването и на *тур'ск* ($\leq *турцк- \leq *турчк- \leq *тоуръчьск-$). *А власк-* Св297 може да е от *вла* (с изпуснато изгласно *-х*).

За отбелязване е, че характерният за книжовните (традиционни или църковнославянски) образуванятия вариант *-еск-и* не се среща в прилагателни от географски названия, които са безспорно народни образуванятия.

В. Комбинаторен (обобщен ?) вариант *-цк-и*

В изследваните текстове от XVII—XVIII век наставката *-вск-* се осъществява в още един фонетичен вариант, който е необходимо да бъде разгледан — вариантът *-цк-*. Ако се абстрахираме от формата *агаренцк-* (ЙБр106), в която *ц* е може би от наставката *-ец* на морфологично адаптираната форма *агарянец*, отбелязана в БЕР I 3, а също и от формата *хорцк-* (Т 80), то вариантът *-цк-* се осъществява изключително в част от Св.

Вниманието тук не бива да бъде привличано от формата *луцк-* (Св243), при която появата на *ц* е следствие от банална комбинаторна промяна — сливане на обеззвучената преградна ($d \geq$) *t* и проходната *c* пред преградна *k*. Такава промяна се е провела в много български говори, а лексикализирането на формата *людьск-* със значението 'чужд' и откъсването ѝ от основата *люде*, изтласкана от употребата от гръцкото *хора*, е довело до писмено фиксиране на промяната в българското народно ЛИ *Люцкан*.

Гласеж *-цк-и* на наставката *-ск-и* се среща в Странджа³⁶, в топонимията на Маданско е отбелязан при 250 названия³⁷, широко разпространен е в Смолянско³⁸ и на много други места в Родопите (вж. БДиал II 180, 229, 297 и др.)³⁹. Той е познат в кукушко-воденския и в други югозападни говори и при бежанците в Мандрица, Кърджалийско.⁴⁰

³⁶ Г. Горев, Странджанският говор. — Българска диалектология. Проучвания и материали, т. I, София, 1962, с. 42, 77, 118, 119, 136, 141, 186 и др.

³⁷ Г. Христов, Местните имена в Маданско. София, 1964, с. 59—60.

³⁸ А. Саламбашев, Местните имена в Смолянско. София, 1976, с. 59—60.

³⁹ БДиал — „Българска диалектология. Проучвания и материали“, т. I—VIII, София, 1962—1977.

⁴⁰ Ст. Младенов, Принос към изучаване на българските говори в Източна и Западна Тракия. — Във: Тракийски сборник, VI, София, 1936, с. 96.

Широкото разпространение на изговора *-цк-и* на наставката *-ск-и* не позволява въз основа на него да се направят определени изводи за мястото на възникването на онази част от Св (от с. 223 до с. 260), където този изговор се среща по-систематично.

Не е лесен за решаване и въпросът за произхода на варианта *-цк-* на разглежданата наставка. Като отбелязва появата на *-цк-* вместо *-ск-* още в XIV в. при формата *люцк-* (вм. *людьск-*), която се дължи на сливането на групата *-тс-* (от *-дъс-*) в *-ц-*, К. Мирчев предполага, че по-нататък вариантът *-цк-* разширява разпространението си по принципа на аналогията: „Новооформената фонетично наставка *-цки* в български език получава широка употреба. Тя може да се яви не само когато наставка *-ьскъ* се приставя към основа, окончаваша на *д* или *т*, но и на всяка друга съгласна.“⁴¹

Ст. Младенов допуска и морфологичен път на разпространение на *-цк-и*, т. е. че може би в случая става дума за „пренасяне по аналогия готов формант *-цки* от стб. *-чьскы* (*гръцки*: старобълг. *гръчьскъ*)“, но се съобразява също така и с една не по-малко вероятна възможност за обяснение на появата на *-цк-и* по чисто фонетичен път, т. е. чрез „епентетично *-т-* в съчетаване *р — с*, *л — с* и т. н.“⁴² В своята „История . . .“ е склонен да предпочита морфологичното разпространение на *-цк-и*: „В *морицки*, *селци*, *свинци*, *римци* (в дамаскин) би могло да се мисли за епентеза след сонорните съгласни, ако не се касае по-скоро за аналогично пренасяне на суфикса *-цки* от случаи като *брацки*, *л'уцки*, *грацки* . . .“⁴³

Ако въобще може с увереност да се говори за разпространение на варианта *-цк-* по пътя на аналогията, то във всеки случай е рискувано да се тръгва само от случаи като *людьск- ≥ люцк-* (т. е. *-дс- ≥ -тс- ≥ -ц-*), които са твърде незначителен брой. Привежданите от К. Мирчев форми като *истеницки*, *идолци*, *херувимци*, *женцко*, *ангелци*, *диаволцко*, срещани в Св, според мене е по-правилно да се разглеждат не като резултат от действието на аналогията, а като още един източник, откъдето този процес също е могъл да тръгне. Словообразователните основи на всички тези имена завършват на *н*, *л*, *м*, а в списъка на Милетич ще срещнем и прилагателно с основа на *р* (*корварци* сой, Св 244).⁴⁴ Между крайните съгласни *л*, *м*, *р*, *н* на основата и *с* на наставката *-ск-и* е могло да се развие епентетично *-т-* по различни причини.

Преградната алвеолна *н* пред проходната венечнозъбна *с*, както и пред алвеолните *ж* и *ш*, има две възможности за реализация: или

⁴¹ К. Мирчев, За хронологията на някои фонетични диалектизми в българския език. — Български език, XX, 1970, 2—3, с. 150.

⁴² Ст. Младенов, Принос към изучаване на българските говори . . . , с. 96.

⁴³ St. Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin—Leipzig, 1929, с. 152; История на българския език, София, 1979, с. 160.

⁴⁴ Л. Милетич, Свищовски ламаскин. Новобългарски паметник от XVIII век — Български старини, VII, София, 1923, с. 15—16.

да загуби преградната си артикулация пред проходната *c*, като се прояви само като носов призвук на предходната гласна, или запазвайки самостоятелната си преградна артикулация, да развие и едно допълнително преградно учленение — именно на преградната венечнозъбна *-т-*. Съгласно структурнофонологичния развой на българския език позиция на *н* пред *c* е възможна само на границата между две морфеми или в изглас, като и в единия, и в другия случай след *н* се е намирала исторически ерова гласна. Останалите случаи говорят за заимствуване, защото знаем, че от сливането на всяко *н*, както впрочем и на всяко *м*, затварящо сричка, с предходната гласна е възниквала носова гласна. Така думата *пенсия* може да се изговори по два начина.

Първият начин на изговаряне е с носово *e* (*ɛ*) и без преградно *н*. Този изговор напомня някогашния процес на възникване на носовите гласни в праславянския език.⁴⁵ Той е характерен за книжовната норма, която е по-широко отворена за различни чужди навеи и по-малко съответствува на домашната историческа традиция.

Другият възможен начин за изговор на думата *пенсия* ще бъде без носовост на *e*. Обаче покрай самостоятелната в такъв случай преградна артикулация на алвеолната *н* възниква една преградна венечнозъбна *т* пред проходната венечнозъбна *c*. Изговорът *пенция* е често срещан в диалектите. Срв. още *индженер* вм. *инженер*, *бензин* вм. *бензин* и др.

Така по чисто фонетичен път се стига до поява на вариант *-цк-и* при образування като *женцко*, *истенцки*, *христийнцка* (Св. 239, 223, 251). Подобна преградна венечнозъбна артикулация може да се развие и след алвеоденталното *л* и алвеолното *р*, за което свидетелствуват диалектните форми *полдза*, *бърдже*, *върдзвам* и др. Не е учудваща появата на такава артикулация и след преградната *м*. По този начин вече имаме фонетично обяснение и на форми като *ангелцки*, *идолцку*, *ieraпoлцки*, *дiавoлцкo*, *кoрвapцки*, *херувимцки* (Св 253, 281, 253, 244, 238).

За обобщаване на *-цк-и* и за по-нататъшното разпространяване на този вариант по аналогия свидетелствува може би наличието и странджанския говор на форми като *мандражицки*, *талигажицки*, *хажцкo* (БДиал I 109, 143, 151), освен ако тук не е изиграла някаква роля съгласната *й* (от състоянието преди да се е била контрахирала с предходното *-и-* на наставката *-джийа*), която е сонорна, както *л*, *р*, *м*, *н*.

Обаче се срещат и примери, които не позволяват да се говори

⁴⁵ Вл. Георгиев, Една особеност в произношението на съгласната *н* в български. — Български език, VII, 1957, 2, с. 154—5; По въпроса за носовите гласни в съвременния български език. — Български език, VII, 1957, 4, с. 353; Б. Николов, По въпроса за носовите гласни в българския книжовен език. — Български език, XX, 1970, 2—3, с. 163—174.

за тотално обобщаване на *-цк-* дори и в говори като странджанския, където това явление изглежда най-всеобхватно. Срв. *тодорскет м' ешец, тѣрноскет* (БДиал I 144, 159). Форми със *-ск-*, а не с *-цк-* се отбелязват все пак и на онези страници на Св (от с. 223 до с. 260), където появата на *-цк-* е най-последователна.

Онова, което със сигурност може да се каже за всички образувания с вариант *-цк-*, ще бъде, че те са народноразговорни областни фонетични форми. За отбелязване е също така, че вариантът *-цк-* се свързва непосредствено с основата, т. е. така, както варианта *-шк-* или западнобългарския *-чк-*. Формациите със *-цк-* изглежда да са алтернативни с образуванията с гласна *-е-* пред *-ск-* (т. е. или *-цк-* / *-шк-* / *-чк-* или *-еск-*).

Г. Производна наставка *-енск-*

Чрез присъединяването на наставката *-ск-* към притежателни прилагателни с наставка *-ин-* възниква усложнената *-инск-* за образуване на относителни прилагателни. Така от *бащин* се образува *бащински*, срв. *бащино* имане, *бащино* огнище, но *бащински* чувства.

Неправилно е обаче да се подозира наличие на сложна наставка *-инск-* в състава на разгледаното тук прилагателно *нашенски*⁴⁶ образувано от местоимението *наш*. Така според А. Т.-Балан *нашенски* е вместо *нашински*, макар че нямаме засвидетелствувано **нашин*, а *мартенски* е вместо *мартински*, за което би могло да се допусне предшествуващо звено *Мартин*⁴⁶, за основа на което е послужило *Марта* (*баба Марта* — народно название на месец март).

Според мене е по-правилно да се провежда разлика между относителните прилагателни със сложна наставка *-инск-*, образувани от основи, предимно женски, на *-а*, и относителните прилагателни, в които наставката *-ск-* се реализира във варианта *-ен-ск-и* поради причини, както ще видим, най-вече от чисто фонетичен характер. От втория тип прилагателни, който ни интересува тук преди всичко, днес се употребяват например *кухненски*, *калфенски*, *мартенски* (*:март*), *пощенски*, както и образуваниите от местни названия, като *варненски*, *силистренски* и др.

Такъв характер имат също прилагателните *вашенски* и интересуващото ни тук *нашенски*. В това прилагателно имаме същата наставка, както и при формацията *свойски*. Обаче за да се избегне възникващото при деривацията струпване на трудно произносима група съгласни пред наставката *-ск-* на мястото на някакво **наш(с)ки* — континуант на отбелязаното в лексикона на Миклошич *нашьскъ* (срв. белорус. *наскі* 'наш', обл.) — словообразователната система

⁴⁶А. Т.-Балан, *Нова българска граматика*, с. 146.

не е могла да предложи някаква друга формация, а тъкмо разглежданото тук *нашенски*.

Свързващата по функция морфема *-ен-* в прилагателното *нашенски*, която се повтаря освен във *вашенски* още в родопското *чийенски* 'от кой род' (БДиал II 301), образувано от *чий*, е същата морфема, с помощта на която се образуват и притежателните местоимения *техен* и *неин*. Изчезването на *-е-* във формите на *техен* и редуването *и: ѝ* в другите морфологични форми на *неин* показват, че тази съединителна морфема трябва да се извежда именно от наставката *-ън-*. Функцията на тази съединителна морфема, която присъствува и в прилагателното *мартенски*, е чисто структурна и по нищо не се различава от функцията на наставката *-ов-*, която взема участие в състава на прилагателното *августовски*. Тя се изразява в предпазване на изгласа на словообразователната основа от нежелателни промени, които биха могли да затруднят правилното функциониране на образуваното по този начин прилагателно.

Д. Производна наставка *-овск-*

Разширеният вариант *-ов(ъ)ск-* на наставката *-ъск-* в разглежданите паметници от XVII—XVIII век се появява само при две образувания. При това наличието на *-овск-* в едно от тях е факултативно — прилагателното *попов'ски* е употребено покрай *поп'ски*. Появата на разширения вариант тук не носи никакъв допълнителен смислов елемент — двете образувания са напълно равностойни, както

личи от употребите: *попове облѣчени със' под'ски одѣжды* Tr112 и *кѣрици . . . облѣчени въ одѣжди . . . попов'ски . . . въ ризы . . . попов'ски* Tr36. Появата на разширения вариант тук не е обусловена фонетично. Изговорът на формацията *под'ски* не е свързан с преодоляване на трудности от фонетичен характер, както би могло да се предполага за изговора на образуването *бѣсов'ск-* (Tr4, 194, K 246, Br 55), известно още в старобългарски. Появата на варианта *-ов'ск-* при *бѣсов'ск-* явно е обусловена от фонетични причини. Най-важната от тях е съвпадането на изгласната съгласна на основата с началната съгласна *-с-* на наставката. Както вече беше споменато, едносричните основи най-ревностно предпазват пред каквито и да било звукови промени своя изглас при взаимодействието със следващи морфеме — както флективни, така и словообразователни. А едносричният след падането на слабите ерове строеж на основата — име от мъжки род — е напомнял *-и-* основите, за което между другото говори и формата за род. мн. на *-овѣ* (вместо *-ѣ*) и особено формата за им. мн. на *-ове*, отбелязана още у Презвитер Коз-

ма⁴⁷, макар покрай тогава все още по-често срещаната форма с окончателна *-и*. Тъкмо поради изтъкнатите съображения формата *бъсъскъ*, каквато все пак е отбелязана в Пр. р., се е оказала несполучлива и е била впоследствие напълно изоставена и заместена с формата *бъсовъск-*.

Подобни фонетично обусловени образувания с *-овск-и* в съвременния книжовен език са *жидовски*, *крезовски*, *вузовски*, *тузовски*, *августовски* и др. Въмъкване на съединителна морфема (интерфикс) между изгласната съгласна на основата и наставката *-ск-* като превантивна реакция от страна на словообразователната система се забелязва не само в книжовния език, но даже и в народните говори, срв. *хасовски села 'с особени правдини'* (ПЗ19).

Наличието на формация *пндв'ск-* свидетелствува красноречиво за самостоятелното съществуване на разширения (усложнения) вариант на разглежданата наставка, който може да се появява и без необходимостта на някаква фонетична мотивировка. Това пък обстоятелство от своя страна вече създава условия и за семантичното обогатяване на усложнения вариант, което се наблюдава в съвременния книжовен български език при деривацията от личноименни основи.

Е. Обособяване на варианта *-ешк-и* като отделна наставка

Обособяване на варианта *-ешк-и* в разглежданите паметници се наблюдава върху образуванията *агнешк-* и **пчеш(ѳ)к-*, първото от които сочи източника на обобщаването на новата по форма и по функция наставка, а второто доказва, че тя функционира вече самостоятелно. В досегашните изследвания се говори само за вариант *-шк-и*, ако нямаме пред вид критикуваното по-горе отделяне на вариант *-ишк-и* у М. Георгиева, а абстрахирият тук вариант *-ешк-и* напълно се пренебрегва. Неразграничаването на тези различни по форма и по функция варианти (*-шк-||-ешк-*) довежда някои изследователи до предположението, че появата на *-шк-* (в същност — на *-ешк-*) във форми като *агнешки*, *телешки* и пр., където изгласът на основата при самостоятелна упогреба не завършва на *ж*, *ч*, *ш* или *г/з*, *к/ц*, *х/с*, се дължало уж на разпространението на *-шк-* по аналогия от форми като *човешки*, *юнашки* и др.⁴⁸ Обобщаването на *-ешк-и* е в същност наслояване на наст. *-ъск-* върху стари непродуктивни образувания с наст. *-ъ* от основи на *-лт-*: *агнешки* е от

⁴⁷ А. Давидов, Речник-индекс на Презвитер Козма. София, 1976, с. 49.

⁴⁸ Л. Милетич, Движение в областта на българските суфикси . . . , с. 538; П. Ст. Калканджиев, Българска граматика. Пловдив—София, 1938², с. 275; F. Sławiński, Gramatyka języka bułgarskiego. Warszawa, 1962², с. 79; М. Георгиева, Прилагателните с наставки *-ичен* и *-ически* . . . , с. 249; също и според Ваян . . . , *junáški de junak, d' où téléški de télé**, A. Vaillant, Grammaire comparée . . . , IV, с. 450.

*агнештск-, т. е. от агнешц- ($\leq$ *агнешц-*ѣ*) + -ѣск-. Извеждането на -е- на наст. -кеш-и от *-е- (а не от -ѣ-) обяснява и факта, че то е постоянно.⁴⁹

* * *

В тази част (I) на студията се прави формален анализ на образуванятия с -ѣск-. През XVII—XVIII век тази наставка излиза от употреба при собствени имена на лица, а в областта на нарицателните названия на пределно широки географски понятия тя значително е отстъпила пред наставката -ѣн-. Почти отворена система са прилагателните с -ѣск- от собствени географски названия и от нарицателни названия на лица. Известни позиции наставката -ѣск- печели в съревнованието с наст. -(ѣ)ѣ при образуванятия от названия на животни, поделени отчасти с наставката -ов-.⁵⁰

Наставката -ѣск- се среща в обусловени от фонетичните особености на основите разширени варианти -ов'ск- (срв. попов'ск-// //поп'ск-, но само бѣсов'ск-) и -енск- (нашенск-).

Благодарение на взаимодействието с -(ѣ)ѣ наставката -ѣск- заживява в тази функция — деривация от названия предимно на животни — под новата си обобщена форма -ешк-и. Ако се абстрахираме от тази вторично обобщена сложна наставка, в разглежданите паметници наст. -ѣск- при основи с крайна съгласна *к, г, х* (или алтернант) се реализира главно в два варианта, диференцирани стилистично: книжовен, евентуално църковнославянски (-еск-и), и народен (-шк-и, или регионален -чк-и). Вариантът -цк-и, засвидетелствуван главно в част от Свищовския дамаскин, се среща най-вече при основи с изглас на сонорна съгласна.

⁴⁹ По-подробно този въпрос разглеждам в статията „Формиране наставката, за носителни прилагателни -ешк-и в българския език“. — Български език, XXXI 1982, кн. 2, с.129—135.

⁵⁰ За взаимодействието на -ѣск- с наставките *ов-, -(ѣ)ѣ* и *-ѣн-* вж. по-подробно у мене в „Образуване на прилагателните с наставки в български текстове от XIII—XVIII век“. Автореферат. . . , В. Търново, 1980, с. 7—8, 9, 11, 14.

ИЗ ИСТОРИИ СУФФИКСА -ЬСК- В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Прилагательные на -ьск- в текстах XVII—XVIII веков
Часть I (Введение. Формальный анализ)

Людвиг Селимски

Резюме

В этой части (I) исследования осуществляется формальный анализ словообразования имен прилагательных с суффиксом -ьск-. В XVII—XVIII вв. этот суффикс выходит из употребления в собственных именах лиц, а в области нарицательных названий предельно широких географических понятий он в значительной степени вытесняется суффиксом -ьн-. Почти открытой системой составляют прилагательные с суффиксом -ьск-, образованные от собственных географических названий и от нарицательных названий лиц. В области деривации от основ названий животных суффикс -ьск- завоевывает в борьбе с суффиксом -(б)j- некоторые позиции, которые в части отстает суффиксу -ов-.

Суффикс -ьск- встречается в распространенных вариантах -ов'ск- ср. *попов'ск-* // *поп'ск-*, но только *б'ьсов'ск-*) и -енск- (*нашенск-*), обусловленных фонетическими особенностями основ.

Благодаря взаимодействию с -(б)j- суффикс -ьск- начал функционировать в области дериватов от названий животных в новой обобщенной форме -ешк-и. Если отвлечься от этого обобщенного сложного суффикса, в обследуемых памятниках суффикс -ьск- в основах с конечными заднеязычными согласными *к, г, х*, или чередуясь с ними *ц/ч, з/ж, с/ш*, реализуется главным образом в двух гиллистически дифференцированных вариантах: книжном, возможно церковнославянском (-еск-и) и разговорном (-шк-и или областном *ик-и*). Вариант -цк-и, в основном зафиксированный в части Свишловского дамаскина, чаще всего встречается в основах, оканчивающихся на сонорные согласные.

ON THE HISTORY OF THE SUFFIX *-bck-*
IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Adjectives in *-bšk-* Texts from the 17th
and 18th Centuries. Part I (Introduction, Formal Analysis)

Lyudvig Selimski

Summary

In Part I of the study a formal analysis of the formations in *-šk-* is made. In the course of the 17th and 18th c. that suffix drops out of use in proper names of persons, while in common names of wide geographical notions it yields to a large extent before the suffix *-bh-*. The adjectives in *-bšk-*, derived from both proper geographical names and common names of persons, represent an almost open system. In the rivalry with *-(b)j-*, the suffix *-bck-* wins a certain position (shared partially with the suffix *-ov-* in formations denoting names of animals).

The suffix *-bšk-* occurs in the inclusive variants of *-ov'šk-* (Cf. *popov'šk-* // *pop'šk-*, but only *ǃeso'šk-*) and *-ensk-* (*našensk-*) which are determined by the phonetic peculiarities of their stems.

Due to its interaction with *-(b)j-*, the suffix *-bck-* in derivations from the names of animals appears in the new generalized form of *-ěšk-i*. If that complex suffix, the product of secondary generalization is not taken into account, than the suffix *-bšk-* in the stems ending in one of the consonants *k, g, h* (or their alternants) is realized mainly in two variants, differentiated stylistical: literary one, eventually Church Slavonic (*-ěšk-i*), and a popular one (*-šĭk-i* or a regional *-čĭk-i*). The variant *-čĭk-i*, attested chiefly in a part of the Svishtov Damaskin, occurs as a rule in stems ending in a nasal or a liquid.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XVIII, кн. 2

Филологически факултет

1981/1982

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TYRNOVO

Тome XVIII, livre 2

Faculté philologique

1981/1982

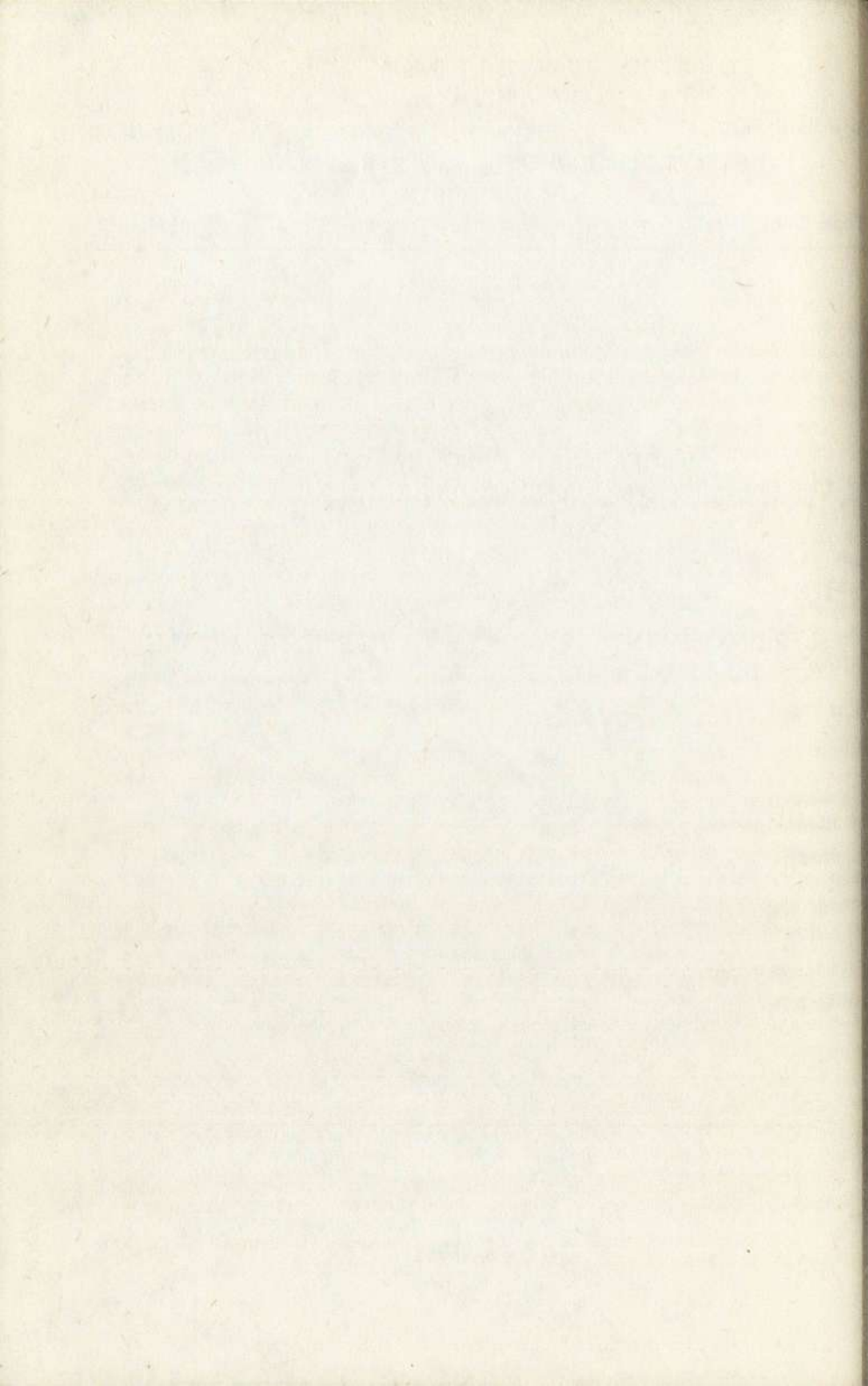
Йордан Еленски

БЪЛГАРСКАТА БРОЙНА ФОРМА
ОТ СЛАВЯНСКО ГЛЕДИЩЕ

Yordan Elenski

LES FONDEMENTS SLAVES DE LA FORME NUMÉRALE
DU PLURIEL DU SUBSTANTIF EN BULGARE

София, 1983

С развитието на човешкото мислене граматичните категории дуват все по-голяма абстрактност, което ярко се проявява и в формирането и функционирането на лексико-граматичната категория на числителните. В славянските езици тази категория е сравнително нова, макар че хората са броели още в индоевропейско време.

Количествените представи, отразяващи едно най-обобщено състояние на предметите, се отнасят наистина към най-абстрактните. В връзка с това логично би било да се допусне, че в езика на древните общества морфологичната категория за множественост е появила по-късно, тъй като за примитивното мислене предметите, действията и техните признаци, преди да са били окачествени като „много“ (т. е. повече от „един“), са могли да бъдат „два“ — тогава се използвала специална форма за двойственост, „три“ — самостоятелна форма за „тройственост“, „четири“ — също самостоятелна форма, или пък „пет“, „десет“, „двадесет“ и т. н. Впродом това показва, че хората са използвали първичните, най-елементарните средства за броеие — пръстите на едната ръка, пръстите на двете ръце и броя на пръстите на ръцете и краката. Предлага се, че така именно са възникнали системите за броеие — „петична“, „десетична“, „двадесетична“ и други, следи от които учениците откриват в някои индоевропейски езици.

Следователно думите, които описателните граматички на славянските езици отнасят към числителните, първоначално вероятно са били само допълнително лексикално средство за изразяване на числената характеристика на предметите, явленията, действията и техните признаци, съдържаща се във флексията. Затова популярната в лингвистиката преди половин век хипотеза, че числителните по произход са „одна из первых категорий, предшествующая возникновению в языке категорий рода, числа и падежа“¹, вече не споделят от изследвачите, занимаващи се с историята на числителните.

Гледището, според което числителните в славянските езици са категория нова, днес почти не се оспорва. Обаче времето на формирането на тази категория се „отсрочва“ едва ли не до XVIII в. Много съветски изследвачи смятат, че за периода дори до XVII в. числителните като лексико-граматична категория в руския език следвало да се говори условно. Затова много от тях предпочи-

¹ С. П. Обнорский, Заметки по русским числительным. — В Сборник АН СССР демику Н. Я. Марру, М.—Л., 1935, с. 230.

тат да употребяват термина „количественные слова“, тъй като „смысловая общность слов, причисляемых к категории числительных, не выходила за пределы лексической группы“ (подч. от мен, Й. Ел.).² Такава постановка едва ли би следвало да се популяризира като окончателна истина. По-скоро на нея трябва да се гледа като на справедлива реакция на схващането за изконната древност на числителните като самостоятелна лексико-граматична категория.

Думите, които граматиките на днешните славянски езици причисляват към числителните, са имали морфологични особености (обусловени, разбира се, от синтактичната им функция), специфични само за тях, още в зората на самостоятелното съществуване на славянските езици. Така че за времето на поява на първите старобългарски писмени паметници (X—XI в.) да се отнасят непосредствено към прилагателните лексемите дъва, дъвъ, трѣ, трн, чѣтырь, чѣтыри, или пък към съществителните лексемите пать, шесть, седмь, осмь, девать, и то без специална уговорка от застъпването тук гледище, е неприемливо по следните съображения:

Първо — за шестте падежа (звателният не е зафиксиран) лексемите дъва и дъвъ са имали само три форми:

дъва, дъвъ (за Им. и Вин. п.)

дъвою (за Род. и Мест.)

дъвѣма (за Дат. и Твор.)

Следователно от истинските прилагателни те се отличавали по това, че са били с нарушена, непълна вертикална парадигма. Не са се противопоставяли и по число, тъй като хоризонталната им парадигма изобщо е липсвала. Ср. пълния комплект от форми при истинските прилагателни не само за единствено число — дѣбрь(н) — дѣбра(ѣ) — дѣбро(к); дѣбра(аго) — дѣбры(ѣ); дѣбру(уму) и т. н., но и от форми в хоризонталната парадигма — дѣбр(н) — дѣбры(ѣ) — дѣбра(ѣ) — за множествено число, дѣбра(ѣ) — дѣбрь(н) — за двойствено число. Така че дори и да ги разглеждаме само в морфологичен план, оказва се, че тези лексеми не могат да бъдат чисти прилагателни.

² С. Глускина, Категория грамматического рода имен числительных в истории русского языка. — Уч. зап. Псковского педагог. ин-та, 1957, вып. IV, с. 200—201. Мисълта за сравнително късно оформяне на числителните в самостоятелна категория в славянските езици се споделя още от А. Супрун, Старославянские числительные, Фрунзе, 1961, с. 3; И. М. Багрянский, Имя числительное в русском языке XI—XVII вв. Автореферат канд. дисертации, М., 1960, с. 4 и от много други. Так се излага историята на числителните и в по-новите исторически граматика на руския език.

Още по-малко основание имаме да отнасяме съвкупността от формите на лексемите *трьнѣ*, *трьн*, *четыре*, *четыри* към множествено³ число, т. е. да ги считаме *pluralia tantum* (та нали прилагателните могат да бъдат ни *pluralia*, ни *singularia tantum*). Но щом тези думи притежават само падежна (вертикална), но не и числова (хоризонтална) парадигма, то значи, че те не могат да бъдат отнасяни към което и да било от трите числа.

Не са били противопоставяни по число и лексемите *пять*, *шесть*, *семь*, *восемь* и *девять*. Способността им да се изменят в единствено, множествено и двойствено число им се приписва по традиция.⁴ То следи от такава тяхна способност в съвременните славянски заци няма. Няма и в най-старите писмени паметници. А това значи, че такава дума например като *пять* се е отличавала от родствениците ѝ съществителни, да речем, *паторънца*⁵ или *пятькъ* най-малко по това, че е била *singularia tantum*.

Категорията „число“ при названията на числата от 5 до 9 би могла да се предполага, и то само ако действително някога са съществували „петична“, „шестична“, „седмична“, „осмична“ и „деветична“ бройни системи наред с десетичната. Но дори и да бяха документално засвидетелствувани тези бройни системи, това може само да потвърди факта, че са били характерни за един много ранен период, но по време на появата на славянската писменост те са забили всякакви следи от бившата си актуалност.

³ Ср.: „Числительное *трьнѣ* (фонетически *tr̥je*), *трьн* склонялось по типу именного склонения с основой на -i (-ь), но *только во множественном числе* (единственного и двойственного у него не было). . . . Числительное *четыре* склонялось по типу именного склонения с основой на согласный, *также только во множественном числе*. . . (подч. от мен — Й. Ел.), П. С. Кузнецов, Историческая грамматика русского языка, Морфология, 1953, с. 172.

⁴ Ср.: „Общим для названий чисел от 5 до 10 включительно и отличающим их от же время от названий чисел от 1 до 4 в грамматическом отношении является, что они принадлежат *каждое к определенному роду, по родам же не изменяется, но зато изменяются по числам*. Формы, приведенные выше (става дума за формите *пять*, *шесть*, *семь*, *восемь*, *девять*, *десять* — Й. Ел.), *являются формами единственного числа*. . . Названия чисел от 5 до 10 включительно характеризуются *вершено такими же грамматическими свойствами, какими характеризуются существительные*. Иными словами, названия чисел от 5 до 10 в древнерусском языке *и, впрочем, и в других древних славянских языках*) были по существу *не числительными, а счетными существительными* типа *пятерка*, *пяток* и т. п.“ (навсяде подчертано от мен — Й. Ел.), П. С. Кузнецов, цит. съч., с. 173.

⁵ Ср. у *Иоан Екзарх*: *четвъртата паторънца*, т. е. „четвърта петица“ (Богосвие св. Йоанна Дамаскина. — Моск. синод. библиотеки, с. 314).

Ако се съгласим с *В. В. Виноградов*, че десубстантивацията на числителните гвизира образуването на съществителни като *петорка*, *десетка* („Русский язык“, 47, с. 51), то самото наличие на такива съществителни още в най-старите паметници потвърждава десубстантивацията на числителните.

Второ — фактът, че определенията при названията на числата от 5 до 9 са стояли в единствено число (ср. в Зогр. ев.: се *дрѹгѣжъ* .д. талантъ), само потвърждава техния субстантивен произход, но не и способността им да се изменят по число. При това тези определения много рано — в българския език още през XII—XIII в. — започват да се появяват и в множествено число. Ср. в Кюстендилския евангелски къс всн седмъ вместо очакваното *всѣа седмъ*, в Драгийното евангелие се *дрѹгѣхъ* и *прѹвѣтохъ* вместо очакваното *дрѹгѣжъ* .ѣ.. А това показва, че при тези названия процесът на десубстантивацията вече е бил започнал. В руския език този процес започва редовно да се отразява в текстовете малко по-късно — към XV в.

Десубстантивацията на названията от 5 до 10 формално се изразява още и в замяната на управлението със съгласуване с формите на съществителните в косвените падежи. Изконните съчетания от типа на къ патн талантъ, съ патыж талантъ и т. н. се заменят (например в руските писмени паметници) от къ патн талантом (по-късно *талантам*), съ патью таланты (по-късно *талантами*) и т. н.

Трето — посоченото по-горе съчетание всн седмъ може да показва още, че названията на числата от 5 до 10 са загубили и родовата си принадлежност.⁶ Тук местоимението всн, ако не е вече генерализирана форма за множествено число, би означавало, че седмъ се е схващало като съществително от мъжки род, което е странно (ако се е пазело родовото различие, бихме очаквали формата *в(ь)сѣа*). Впрочем десубстантивацията и загубата на родовата принадлежност, както и способността да се изменят по число названията на числителните са различни страни на един и същ процес — обособяването им в самостоятелна лексико-граматична категория.

Посочените морфологични и синтактични особености — загубата на първично присъщите характеристики (число, род, субстантивност, появата на съгласуване със съществителните в количествените съчетания вместо старото управление) и, на второ място, семантичната общност (способността да характеризират предметите, явленията от действителността единствено само от количествената им страна) на лексемите за числата от 1 до 10, които по-късно образуват основата на числителните, ни дават основание да твърдим, че тези названия са образували самостоятелна лексико-граматична категория още след XI в. Фактът, че в отделните славянски езици тази категория продължава да се оформя и развива и в XX в. (за което ще стане

⁶ Всички примери от старобългарските паметници са взети от: Кирил Мирчев, Историческа граматика на българския език, С., 1953, с. 176.

дума по-долу), само потвърждава сложността на процеса. Пък и нищо учудващо няма в това, тъй като едно хилядолетие за формирането на коя да е лексико-граматична категория в развитието на езика не е кой знае колко дълъг период. Още повече, че превръщането на отделни количествени думи в самостоятелна част на речта е съпроводено от сложни трансформации не само от граматичен, но и от лексико-семантичен характер — превръщането на конкретни съществителни и прилагателни в думи с най-абстрактно значение, с най-абстрактна функция.

* * *

Разбира се, лексико-граматичната категория „числителни“ и морфологичната категория „число“ са две различни езикови явления от две различни равнища и не би следвало да се смесват. Защото много преди да се оформи като самостоятелна лексико-граматичната категория „числителни“, в индоевропейския, а оттам и в праславянския език предметите, явленията, действията и техните признаци формално са били разграничавани по признака единичност—множественост, т. е. съществувала е морфологичната категория „число“. Различавали са се те и когато са действували по двойки. Така че морфологичната категория „число“ се е проявявала в наличието на комплекс от форми, организирани в три вертикални парадигми: за единичност — за множественост — за двойственост. Всяка една от тези три парадигми е била противопоставена на останалите две.

Ако вникнем по-дълбоко в това „тройствено“ противопоставяне в примитивното мислене, ще забележим, че то намира приблизителен аналог в съвременното славянско мислене, което продължава все още да разграничават изконните три логико-семантични категории: единичност — множественост — съвкупност (за един от аспектите на последните две категории ще стане дума по-нататък). Затова трябва да се приветствува тълкуването на семантичния пълнеж на формите за трите числа на съществителните, което намираме у В. И. Дегтярьов:

„В древних славянских языках формами дв. ч. выражались такие соединения двух предметов, в которых они сохраняли свою функциональную самостоятельность и отдельность. В то же время соединение двух предметов, образующее новый самостоятельный предмет, обозначалось формами мн., а не дв. ч. Любое множество, включая и двойное (подч. от мен — Й. Ел.), составляющее в совокупности и единстве новый предмет, в славянском, как и вообще в индоевропейских языках, выражалось формой мн. ч. (а также и ед., но не дв. ч.), поскольку именно мн. ч. служило формой выражения собирательности, а собирательность представляет множество как определенное *качественное состояние* (подч. от мен — Й. Ел.), т. е.

как качественное количество, и идея совокупности нейтрална в отношении количественной мощности совокупного множества.⁴⁷

От това гледище става съвсем прозрачна разликата в значение то между количествените съчетания от типа на *дѣва селочѣнина* и *дѣвон селочѣнне*. Следователно изречението, което намираме в Зографското евангелие *Никотѣры же рабъ не можетъ дѣвама* (sic!) *гнома работати*, има следния смисъл: „Не е възможно *едновременно* да се служи на двама *различни* господари.“ И обратно. Изречението *н оковахаш н въ двон оковы* (ед. ч. *оковъ*, Повесть врем. лет) означава: „Оковаха го в *едни* оковы, състоящи се от две части“, т. е. „в двойна верига.“ (ср. още *патѣры кѣннгы*,¹ Светославов, изб. 1073 г. = петокнижие).

Няма съмнение, че в първия случай с формата за двойствено число се изразяват два различни *независими един от друг* предмета, а „във втория — формата на множествено число изразява събирателно понятие, което пряко се подчертава и от събирателното числително“⁴⁸.

Същото се отнася и за съчетанията с *три* и *трои*, *четыре* и *четверы* и т. н. Ср.:

И те взали *три города* великихъ (Хожение Афан. Никитина, паметник от втората полов. на XV в.), но: *Трои прѣмѣны* съжъ члчьскы върсты: дѣтишта и оуноша и старьца (Светославов изб. 1073 г.).

Ср. още:

И ту быша с нимъ в святеи Софии *шесть дни* и *шесть ноци* (Новгор. I лет., паметник от XIII—XIV в.), но: *Двои возжи* волосяные . . . *трои вачеги* суконные, *шестеры сапоги* сафьянные, *трои рукавицы* (Акты боярина Морозова) и т. н.

Когато казваме, че лексико-граматичната категория „числителни“ и морфологичната категория „число“ са две различни явления от две различни равнища, това не значи, че връзка между тях няма. Обратно, връзка между тях съществува, и то много тясна. Когато първата категория започва да се формира, тя предизвиква значителни промени във втората (още един аргумент в полза на структурализма (!), който разглежда езика като система от тясно свързани елементи — промяната на един може да доведе до промяна в цялата система). Морфологичната категория „число“ се опростява — от тричленна (или многочлен-

⁴⁷ В. И. Дегтярев, Происхождение имен *pluralia tantum* в славянских языках (К определению семантических механизмов лексикализации форм мн. ч.). — Вопросы языкознания, 1981, I, с. 72—73.

Това тънко наблюдение дава окончателен отговор на въпроса, каква е все пак по произход формата на съществителните, които означават предмет, състоящ се от две части (такива названия обикновено се третираат като *pluralia tantum*). Тя може да бъде само форма за мн. ч.

⁴⁸ В. И. Дегтярев, пак там, с. 73.

на?) се превръща в бинарна. Формално тази трансформация е свързана с изчезването на двойственото число. Фактически обаче самото изчезване на двойственото число е предизвикано от формирането на числителните като самостоятелна лексикограматична категория.⁹

Опростявайки се обаче, бившата тричленна структура на категорията „число“ оставя следи, които от своя страна лягат в основата на нова морфологична категория в някои славянски езици — бройната форма на съществителните.

II

Обект на изследване в настоящата работа са развитието и измененията на бройната форма в последната фаза на формирането ѝ в българския език, а задачата — да се открият закономерностите (или тенденциите), които са движили това развитие. Ще бъдат потърсени аналогии в другите славянски езици и по този начин ще се направи опит да се постави еволюцията на българската бройна форма в славянски контекст.

Специалните изследвания с основен обект бройната форма в нашия език не са много. Може би защото произходът ѝ изглежда твърде прозрачен. Обаче с изясняването на произхода проблемите съвсем не се изчерпват. Все още има редица въпроси, отнасящи се до нейното постепенно формално кристализиране във времето, до териториалното ѝ разпространение, условията, при които тя се проявява, както и за състава на думите, за които тя е характерна и т. н. Нито един от тези въпроси не е решен, а някои от тях въобще не се обсъждат в българската граматична литература. Специален кръг образуват проблемите за литературната норма. В нашите описателни и исторически граматики могат да се намерят засега само най-общи формулировки. Ср., от една страна, препоръката на акад. Ст. Младенов: „... така *два, три, пет, десет стола, вола* . . . , ала *двама, трима, петима, деветима гърци; двама братя, трима приятели; десет (има), двайсет българи, сърби* и т. н. Ако обаче материалът от хора се брои, то се казва *два, пет, десет, двайсет,*

⁹ Връзка между двата процеса, т. е. между изчезването на двойственото число и развитието на числителните като отделна част на речта, досега не е правена. В същност първият би трябвало да се разглежда като функция на втория.

Обикновено причините за изчезването на дуалиса се смятат за открити, щом като се свържат с развитието на човешкото мислене по посока на все по-голяма абстрактност, което лежи в основата на граматичните категории. Ср.: „Объединение и изражение единой формой любого количества предметов более одного, противопоставление понятий „один“, и „не один, больше одного“, свидетельствует о более высокой степени абстракции, чем та, при которой обозначаются особыми формами „один предмет“, „два предмета“ и „предметы в количестве больше двух“, П. С. Кузнецов, цит. съч., с. 100—101. (Разбира се, всичко тук е вярно, но съвсем недостатъчно. Щом приемаме, че явленията в езика са взаимнообусловени, то трябва да открием тази взаимна връзка.)

сто . . . войника, девет краля, три юнака и т. н.¹⁰ Според автора излиза, че в съчетанията *десет войника, девет краля, три юнака* и пр. бройната форма е употребена, защото количеството е установено в резултат на броене, а в *двама братя, трима приятели* и пр. — не е, сигурно защото „материалът от хора не се брой“(!). Тази формулировка е неясна — ако въобще е вярна — и затруднява, а не улеснява установяването на литературната норма. От друга страна пък, проф. Ст. Стоянов „предпочита“: „ . . . петдесет и пет войници, сто и петдесет учители, триста летовници и пр.“¹¹

Съвсем не е изучена бройната форма в нашия език в сравнително-исторически и типологически план. Единствено изключение прави малката по обем, но богата откъм информация статия на проф. Ив. Гълъбов, *Пет, петтях, петима, петмина* („Български език, 1954, кн. 3). За съжаление и тук развитието на бройната форма е разгледано бегло, между другото, а освен това в традиционен план.¹² Би следвало да се посочи и докладът на Методи Лилев „Бройната форма за множествено число при имената от мъжки род в българския език“, прочетен през 1977 г. на едно от поредните заседания на Комисията за анализ на граматичните структури на славянските езици при международния комитет на славистите.¹³ В центъра на вниманието на автора са предимно особенос-

¹⁰ Ст. Младенов, История на българския език, С., 1979, с. 245. Това определение страда от съществени недостатъци. Първо, в него не са разграничени два различни типа количествени съчетания — с обикновени бройни числителни (*два, три, пет, десет стола, вола*), от една страна, и с мъжколични бройни числителни (*двама, трима, десет (има) българи, сърби*), от друга. Второ, сравняват се количествени съчетания, в които влизат съществителни с регулярна бройна форма (*жраля юнака*) с количествени съчетания, в състава на които влизат съществителни, не образувани в книжовния ни език бройна форма (*българи, сърби*). Впрочем такава разграничение в днешния ни език трябва да се смята за продължение от онзи старобългарски период, в който съчетанията от типа *дъва ринамѣнна* са се отличавали от съчетанията от типа *дъвон ринамѣннѣ* не само формално, но и по значение (вж. по-горе, 194).

¹¹ Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език, С., 1964, с. 204. И това определение не е безспорно. Не са изяснени основанията на предпочитаните от автора форми: *петдесет и пет войници, летовници*, а не, да речем, *петдѣсет и пет войника, летовника*.

От всичко това личи доколко българската граматична наука е занемарила въпросите за нормата в българския книжовен език. И никак не е чудно защо нашите ежедневници и средствата за масова информация употребяват бройната форма крайно произволно. Ср. например: „*Направил съм 80 фил[ми]* и *около 120 презле[да]*“ (БТ, 29.III.1981, 18, 30 ч.).

Тъй като книжовната употреба на бройната форма у нас фактически все още не е установена (макар често да се говори за *норма*), то и всякакви изисквания за спазването ѝ стават безпредметни.

¹² Традиционността се състои в това, че авторът се солидаризира със схващането на акад. А. А. Шахматов, изказано още в началото на нашия век, споделяно и популяризирано от много руски и европейски учени (А. Белич, Б. Унбегаун, В. Кипарски, А. В. Исаченко и т. н.).

¹³ Материалите са отпечатани в крайно ограничен тираж, което ги прави почти недостъпни.

тите, които влияят „върху нормативния статус на бройната форма“ (с. 81), затова проблемите за развитието и окончателното ѝ оформяне, както и за типологичния ѝ статус са само загатнати. Засега единствен остава опитът на автора на настоящата работа в доклада му на VIII славистичен конгрес в Загреб, 1978 г. „Паралелизъм и развитии количественных сочетаний в славянских языках“¹⁴.

* * *

За целта на настоящата студия е достатъчно да приемем ориентировъчно следното оперативнo определение за употребата на бройната форма в съвременния български книжовен език: свойствена е на едносричните съществителни от мъжки род, завършващи на съгласен звук (включително и -й), както и за по-голямата част от многосричните (изключват се някои суфиксални образувания) след всички числителни бройни (без мъжколичните) и количествените наречия *колко*, *няколко* и *толкова*.

За бройната форма са характерни две особености:

а) окончанието -а (след твърд и мек съгласен звук) никога не съвпада с окончанието за множествено число дори и тогава, когато съответното съществително приема в множествено число флексията *а*, защото окончанието за бройната форма винаги е неударено. Ср. *крак* — *кракà* (*кракът*) — *кракà*(*та*), но *два крака*; *рог* — *рогà* (*рогът*) — *рогà*(*та*), но *два рѝга*;

б) окончанието -а се прибавя към основата за единствено число и по този начин в повечето случаи съвпада формално с кратката членна форма. Но че съвпадането тук е случайно, свидетелствуват думите с подвижно ударение, където кратката членна форма се отличава от бройната по краесловното си ударение. Ср. *град* — *градà* (*градът*) — *градовè*, но *три гра̀да*, *рѝб* — *рѝбà* (*рѝбът*) — *рѝбове*, но *два рѝба*; *лѝч* — *лѝчà* (*лѝчът*) — *лѝчи* (и *лѝчове*), но *толкова лѝча* и под.

Както се вижда, тук бройната форма не съвпада нито с формата за множествено число, макар че е свързана с нея по значение, нито с кратката членна форма (или пък с коя да е друга падежна форма, вж. по-долу), макар че с нея тя е свързана отчасти формално.

За идеите, които са развити тук, много съществена е втората особеност, поради което на нея ще се спрем малко по-подробно.

Образуването на бройната форма от основата за единствено число на съществителните от мъжки род не прави изключения (ако не смятаме отделните лексеми *метър*, *километър*, *литър*, *хекто-*

¹⁴ Вж. „Славянска филология“, т. 15, С., 1978. За съжаление ограничените размери на доклада тогава не позволяваха да бъдат аргументирани редицата нови евристически съображения и констатации.

литър, и то само в значение на мярка, ср. *пет, сто ме[тър]а, кило-ме[тър]а; пет, сто ли[тър]а, хектоли[тър]а*, но в значение на обикновени броеви предмети и те се подчиняват на общото правило, ср. *купи два дървени ме[тър]а; три металически ли[тър]а*). В същност тук имаме работа с морфологичен закон в българския език, който може да бъде формулиран така:

ако основата за единствено число се отличава по някакъв формален белег (вмъкнат [ъ], суфиксално [е], непроменен задноезичен съгласен, ударение, суплетивизъм) от основата за множествено число, то бройната форма се образува от основата за единствено число.

Ето данните от синхронно гледище.

1. Както е известно, в българския език действа закон за структурата на края на думата, според който тя не може да завършва с група от съгласни, от които крайният да е сонорен, а предходният шумен. Ако такава група се появи, то пред крайния сонорен звук се вмъква неетимологичен [ъ]: Ср. *вѣтърь > вѣ[тър]*, но *вѣ[тър]ове*. От този тип има голям брой съществителни, предимно заемки: *минис[тър]*, *оркес[тър]*, *психиа[тър]*, *теа[тър]*, *цилин[дър]*, *диоп[тър]*, *не[гър]*, *зу[бър]*, *кали[бър]* и под. при *минис[тър]и*, *цилин[дър]и*, *не[гър]и*, *зу[бър]и*, *кали[бър]и* и под.; *ѡгль > ѡ[гъл]*, но *ѡ[гъл]и*. От този тип са още: *же[зъл]*, *спекта[къл]*, *ци[къл]*, *бино[къл]*, *че[хъл]* и др. при *же[зъл]и*, *спекта[къл]и*, *ци[къл]и*, *бино[къл]и*, *че[хъл]и*; *късмъ > ко[съм]*, но *ко[съм]и*. Този фонетичен образец е много продуктивен, защото се реализира и в думите със заетата наставка *-ѡт*, която в книжовния ни език е с много широка употреба. Ср. *афори[зъм]*, *цини[зъм]*, *провинциали[зъм]*, *българи[зъм]*, *софи[зъм]* и т. н. при *афори[зъм]и*, *цини[зъм]и*, *провинциали[зъм]и* и т. н.

Разбира се, вмъкването на [ъ] е много стара фонетична черта, възникнала още след изчезването на еровете, но е актуално и днес, защото му се подчиняват както стари праславянски думи и заемки от старобългарско време (ср. например *жъзъл* още в Зографското ев.), така и най-нови (ср. например *диоптър*, *калибър*, *бинокъл*, *абстракционизъм* и т. н.). Същественото тук е в това, че при бройната форма (ср. *вѣтъра*, *министъра*, *ѡгъла*, *цикъла*, *късма*, *афоризма* и пр.) появата (или запазването?) на [ъ] не е предизвикана от необходимостта да се спази фонетичният закон за краесловната структура, тъй като крайната сричка е отворена. Следователно наличието на [ъ] тук е резултат от действието на друг закон и най-вероятно е този закон да има морфологичен, а не фонетичен характер: тук [ъ] е възникнал на базата на необходимостта ясно да се разграничават двете основи — за единствено и за множествено число, от една страна, и на закона за образуването на бройната форма от основата за единствено число, от друга. Затова именно днес имаме *два, три, десет*

сто теа[тър]а, не[гър]а, ти[гър]а, ъ[гъл]а, че[хъл]а, българи[зъм]а и под. Ср. възможността крайната сричка да има структура *-tra* (например *игра*), *-tla* (например *игла*), *-tma* (*кръма*), *-tva* (*котва*). Без действието на двата морфологични закона — за разграничаване на основните за единствено и множествено число, от една страна, и за образуването на бройната форма от основата за единствено число, от друга — ние бихме очаквали *два, пет, десет* теа[тр]а, нег[р]а, тигр[р]а, ъ[гл]а, че[хл]а, българи[зм]а и т. н.

За разлика от фонетичния закон за структурата на краесловие-то посочените два морфологични закона са сравнително ново явление в нашия език (за това ще стане специално дума по-долу).

2. След изчезването на еровете в българския език възниква правилото, актуално и днес, за редуване на суфиксите *-ец, -ел, -ен* с *-ц-, -л-, -н-*, при което „пълният вариант“ характеризира закономерно формите за единствено число, а „краткият“ — формите за множествено число. Ср. *пеец — певци, борец — борци, дворец — дворци; котел — котли, козел — козли, петел — петли, възел — възли; овен — овни, купен — купни, резен — резньовете* (ср. местното име *Резньовете* на Витоша). Обаче бройната форма от този тип съществителни нарушава това фонетично правило. Ср. *два дво[рец]а, три ве[нец]а, няколко ко[нец]а; два ко[тел]а, три ко[зел]а, толкова пе[тел]а, няколко въ[зел]а; два о[вен]а, три ку[пен]а, няколко ре[зен]а, толкова тъ[тен]а* и т. н. Следователно и тук бройната форма в този си фонетичен облик не е обусловена от структурата на краесловието. Както се вижда, образувана е от готовата основа за единствено число, а това значи, че и тук фонетичният закон е морфологизиран.

3. В българския език се пазят формите за множествено число, в които е отразено праславянското редуване на задноезичните съгласни със съскави (така нар. „втора палатализация“) — *кожух — кожуси, предлог — предлози, капак — капаци* и пр. В бройната форма на съществителните от този тип е представена основата със задноезичен съгласен, ср. *два кожу[ха], три калпа[ка], няколко предло[га]* и т. н. Липсата на редуване тук не би трябвало да се обяснява единствено с липсата на фонетични условия (пред заден гласен *-а*), защото в морфологията фонетичните закони не действуват (не случайно историята на звуковете се строи само върху коренни морфемни). Ако бройната форма се образуваше от основата за множествено число, то бихме очаквали теоретично възможните форми от типа на *два *кожу[са], три* калпа[ца], няколко* предло[за]* и т. н.

Вмятането на [ъ], запазването на подвижното суфиксално [е], липсата на редуване на задноезичните съгласни със съскави и някои други явления довеждат в края на краищата до пълно формално съвпадане на бройната форма с кратката членна форма (единствено ударението нарушава това твърдение, и то само в ограничен брой едносрични думи с подвижно ударение, вж. по-горе, с. 197.

Това много ярко се откроява при съществителните с различни основи за единствено и множествено число (последното важи особено за думи, образувани по префиксален, суфиксален или префиксално-суфиксален начин). Ср. *ри[тѣм]* — *ри[тѣм]и*, но *под рит[ѣм]а* и *няколко рит[ѣм]а*, *руси[зѣм]* — *руси[зѣм]и*, но *без руси[зѣм]а*, както и *пет руси[зѣм]а*; *ши[фѣр]* — *ши[фѣр]и*, но *под ши[фѣр]а*, и *два ши[фѣр]а*, *цокъл* — *цокъл]и*, но *под цокъл]а* и *два цокъл]а*, *отрасъл* — *отрасли*, но *в отра[съл]а*, *няколко отра[съл]а*; *калл[ак]* — *калл[ац]и*, но *с калл[ак]а*, *сто калл[ак]а*; *паметн[ик]* — *паметн[иц]и*, но *край паметн[ик]а*, *сто паметн[ик]а*; *урок* — *уроци*, но *няколко ур[ок]а*, *пет ур[ок]а*; *юмр[ук]* — *юмр[уц]и*, но *стисни юмр[ук]а*, *два юмр[ук]а*; *спис[ѣк]* — *спис[ѣц]и*, но *дай спис[ѣк]а*, *направи два спис[ѣк]а*; *бел[тѣк]* — *бел[тѣц]и*, но *от бел[тѣк]а*, *пет бел[тѣк]а*; *бел[ег]* — *бел[ез]и*, но *над бел[ег]а*, *три бел[ег]а*; *подв[из]* — *подв[из]и*, но *величието на подв[из]а*, *толкова подв[из]а*; *тѣрб[ух]* — *тѣрб[ус]и*, но *напълни си тѣрб[ух]а*, *два тѣрб[ух]а* и т. н.

4. В тясна връзка със закона за образуването на бройната форма от основата за единствено число се намира и следният факт: при образуване на множествено число по суплетивен път бройната форма също така е представена от основата за единствено число, ср. *човек* — *хора*, но *пет*, *сто човека* (не е възможно *пет*, *сто *хора*¹⁵). Същото намираме и в руския език: *человек* — *люди*, но *пять человек* (не е възможно *пять *людей*).

III

Тъй като връзката на бройната форма с основата за единствено число може да се смята за доказана, то възниква въпросът, какъв е характерът на тази връзка, кога е възникнала тя, кое обуславя създаването ѝ, какви вътрешноезикови закономерности или тенденции реализира тя, и най-после, няма ли логическо противоре-

¹⁵ Впрочем ср.: „... въ голѣми-тѣ градове умира на година-та единъ ѿ двѣдесѣтъ и пѣтъ хора . . .“ (П. Берон, Рибен буквар, 1824, с. 127). Ако този пример не е случайно изтървана грешка, то той е бил възможен в онези диалекти, в които бройната форма и до днес не е характерна (както и за времето, когато и в самите диалекти нормата все още не е била установена и са били възможни варианти). Ср.: „Жители-тѣ на извѣстѣ-тѣ земѣк сѣ по много отъ хылядж милионы и ся дѣлѣтъ на два голѣми отдѣлы — на дивы и питовны“ (Г. Икономов, Кратко земле описание, 1856, I); „Дванайси петѣци . . .“ (Г. С. Раковски, Българска старина, 1856, с. 22); „... съединенъ съ два голѣми мостове . . .“ (Ив. Момчилов, Землеописание, кн. VI, 1869, с. 25—26); „... за да вечерѣтъ за едно съ двата царѣ и принцевы. . .“ (Кръсто Пишурка, Момина китка, 1870, с. 345); „... щж ви дарувамъ два дарове. . .“ (пак там, 348); „... бащата и двата си сынове умрѣхъ“ (пак там, с. 358); „... ако ни отрѣгнете отъ главата нѣколко косми — нищо, ако ни извадите единъ два зѣба — пак нищо . . .“ (в. Нова България, 1876, с. 224).

чие между явната множественост на бройните предмети (та нали ако не бяха повече от един, то не би възникнала и необходимост да се броят!) и това, че бройната форма на съществителните е свързана с единствено, а не с множествено число?

Връзката на бройната форма с основата за единствено число на бройните съществителни има обаче своя логическа основа. Когато бройм, ние отделяме предмета от общата маса. Да преброим, значи да разчленим общата съвкупност на отделни единици (разбира се, тези единици могат сами да съдържат други по-малки единици, т. е. в същност да представляват група от предмети, ср. *пет, шест десетици, стотици* и под., но това не изменя същността на броенето).

И тъй може да се твърди, че същността на бройната форма в българския език не е в специфичното окончание, което бройните съществителни приемат в количествените съчетания с бройни числителни, а в това, че се образува от основата за единствено число. Ако именно от този ъгъл разгледаме граматичната природа на нашата бройна форма, ще констатираме, че тя има общи черти с формата на бройните съществителни в количествените съчетания и в други славянски езици, например сърбохърватски, руски, украински. Освен това, както е известно, съществуват както флективни, така и аглутиниращи езици, в които бройните съществителни и количествените съчетания въобще не получават формален белег за множественост. Ср. например в арменски: при формите за единствено число *гамурдж* (мост), *атор*. (стол), *кирк* (книга), *кънтак* (топка), *аучиг* (момиче) и формите за множествено число *гамурджинер*, *аторнер*, *киркнер*, *кънтакнер*, *аучигнер* и т. н. в количествените съчетания имаме *иергу* (2), *йерек* (3), *хинк* (5), *итъ* (8), *дасъ* (10) и т. н. *гамурдж*, *атор*, *кирк*, *кънтак*, *ауччик* и пр., т. е. както и *мег* (един, една, едно) *гамурдж*, *атор* и т. н.

Или в турския език: *bir* (1), *iki* (2), *üç* (3), *yüz* (100), и пр. *beygir* (кон), *kadın* (жена), *kitap* (книга) и пр. при множествено число *beygirler*, *kadınlar*, *kitaplar*.

Същото е и в унгарския език: в единствено число имаме *ember* (човек), *lő* (кон), *szék* (маса), *asztal* (стол) и т. н., а в множествено *emberek* *lovak*, *székek*, *asztalok*, но в количествени съчетания: *két* (2) *három* (3), *tíz* (10), *száz* (100) *ember*, *lő*, *szék*, *asztal*, т. е. също както и *egy* (един, една, едно) *ember*, *asztal* и пр. Ср. още: *hány lő* (колко коня?), *héhány lő* (няколко каня), *annyi lő* (толкова коня).

Освен посочените не получават формален показател за множественост съществителните още във всички тюркски, тунгусо-манчжурски, монголския, грузинския и някои други езици. В отделни количествени съчетания съществителните не получават такъв показател даже в новогорнонемски, ср.: *zwei, drei, fünf Glas Bier*, както и в *ein Clas Bier; ein, zwei, drei Stuk*. Или пък: *Es waren ein, zwei, drei*

fünf Mann anwesend (Присъствува (ха) един, два, три, пет човека).

Следователно типологията на граматичните отношения в количествените съчетания в българския и другите славянски езици, от една страна, и посочените току-що езици, от друга, е една и съща — съществителните участвуват в тези количествени съчетания с основата (или формата) за единствено число.

* * *

Връзката на бройната форма с основата за единствено число в нашия език е сравнително ново явление. За това говорят много факти, но тук ще се спрем по-подробно само на един.

Общоприето е бройната форма да се смята за наследена именително-винителна форма на дуалиса. Връзката на бройната форма с дуалиса особено ярко проличава в онези диалекти, в които тя се образува дори и от лексемите с наставка *-ин* — типичния показател за единствено число. Там се казва например *три калпазанина*. Впрочем тук се пазят старобългарските отношения, ср. Ва бо ѣста селоуѣннина (дв. ч.), да селоуѣнне (мн. ч.) всѣхъ чнсто словѣньскыи востѣдочнѣтъ (Пространное житие на Методий)¹⁶.

Тук му е мястото да се изтъкне, че морфологичният белег за единичност и двойственост, носител на които е била наставката *-ин*, се е пазел в количествените съчетания доста дълго и в другите славянски езици. Например в руските паметници от XII до XV в. може да се проследи тенденцията при съществителните *татарин*, *болярин* (*бойрин*), *крестъяннн* и други образувания с наставката *-ин* да се укрепят две парадигми за множествено число:

<i>татарѣ</i>	и	<i>татаринѣ</i>
<i>татар</i>		<i>татаринѣ</i>
<i>татаромъ</i>		<i>татаринѣ</i>
<i>татары</i>		<i>татаринѣ</i>
<i>татары</i> (татарьми)		<i>татаринѣ</i>
<i>татарѣхъ</i>		<i>татаринѣхъ</i> ,

от които първата за обикновена, неразчленена множественост (т. е. извън числов показател), а другата за разчленена, бройна множественост. Например в издадените през 1950 г. „Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV—XVI вв.“ срещаме

¹⁶ Бройната форма с наставката *-ин* е проявявала стремеж да се укрепни и в книжовния ни език като равноправен конкурент на количествените съчетания с мъжколичните форми на числителните (тип *трима българѣ*, *двама цигани*) и упорито си е пробивала път почти до края на XIX в. Ср. „У срѣда вечер *пѣтъ татарина* се изпровожджтъ отъ Цариградъ“ (Месецослов за 1857 г., 36); „Какъв си си ти билюкъ-башня, когато не си можаль съ цели 3000 души да хванешъ *нѣколко гяурина?*“ (П. Хитов, Моето пътуване по Стара планина, 1872, 47).

... а берут собѣ третього из великого княза бояръ *дву бояри човѣ* ...“; „А не изберут собѣ судьи из тѣх *трех бояринов* третього ...“ (грамота от 1434 г.). В „Хожении Аф. Никтина“ (вторага полов. на XV в.) четем: „... а оу них *двоу татаринов* застрѣтили;“ „И ту наѣхали насѣ *три татарины* поганьи“.

Следователно наставката *-ин* дълго време е изпълнявала и ролята на своеобразен показател за бройност, т. е. на бройна форма. Такава роля са изпълнявали и други наставки, които са били характерни само за единствено число (а са отпадали като ненужни в множествено), например наставката *-енѣкъ* > *'онок*¹⁷.

Изтъквайки връзката на бройната форма с дуалиса, трябва да се каже, че развитието на формите за двойствено число на съществителните в края на краищата довежда до такова състояние, при което, отличавайки се последователно от имен.-вин. форми за единствено число, те са съвпаднали с родителната (а при одушевените и с винителната) форма на същото число. За такова съвпадане не е имало семантични основания, а това значи, че е станало само на базата на фонетичното ѝ развитие. А родително-винителната форма, както предполагат някои историци, е легнала в основата на членната форма за мъжки род (поне в краткия си вариант). Ср. *дворец* — *дворца* (по-късно *двореца*), *котел* — *котла* (по-късно *котела*), *овен* — *овна* (по-късно *овена*), *огън* — *огня* (по-късно *огъня*) и т. н. И това случайно формално уеднаквяване се е държало още до края на XIX в. — и не само като дан на книжната традиция. Примери в голямо количество могат да се намерят в езика на нашите възрожденци — революционери, писатели, журналисти, учители, както и в народното ни творчество. Ще приведа аргументите, с които разполагам.¹⁸

1. „... гръцка-та флота са намѣри междѣ *два огна*“ (П. Р. Славейков, Скратение на турската история, 1857, с. 18); „Като се назад връщала, Среща и идат три змея, Три змея като *три огна*“ (В. Стоин, Нар. песни от Сев. България, Вързулица, Свищовско, 1931, I); „Видех, видех, стара мале, Сред горана чи имаше До *три огня* накладени (В. Стоин, Родопски песни — СбНУ, XXXIX, 1934, 51).

2. „От горѣ на тая стрѣла ся залепява едно легко тракалце отъ снигъ, на което е написанъ крѣгъжтъ на вѣтроветѣ, раздѣленъ на 32 *вѣтра* ...“ (Ив. Богоров, Всеобща география за децата, 1834, 373); „Кога ся срѣщнѣтъ *два противны вѣтра* или ся ударѣтъ на ребро сир. на странѣ ... става вихрушка“ (Летоструй, 1871, 96); „Горе ф

¹⁷ Например в „Акты хозяйства боярина Морозова“ намираме: „Послано к тебе *жеребят* с конским мастером с Федосом да с конюхом с-ывашкою, 13 *жеребенцов* ...“ (грамота от 1652 г.).

¹⁸ Част от примерите, които тук използвам, са ексерпирани от картотеките на Института за български език при БАН, София. За съдействието, което ми бе оказано, благодаря от сърце на любезните научни сътрудници.

планината *Три ветра* са вѣят, Три планини бият, *Три са вѣтре* вѣят И три снѣга топят (В. Стоин, Нар. песни от средна Сев. България, Неювци, Еленско, 1931, 701).

3. „Това ся изяснява съ тѣж теоремж, че сбор от всички жгли, что лежатъ около еднж точкж, е равен съ *четыре* прави жгли“ (В. Груев, Геометрия, 1867, с. 10).

4. „ . . . и със' него *два* млáды момкà красны и дивны“ (Копривщенски дамаскин, вж. Л. Милетич, Членът в бълг. и руски език — СбНУ, XVIII, 1901, с. 53); „Триста са пушки пукнали, *Триста са момка* паднали“ (Нар. песен); „Двѣстъ сж моми исклали и *триста момка* избили“ (Бълг. нар. песни, 1908, с. 79).

5. „ . . . и ѝвиха се прѣ момкàто, като *два* орлà злáто крылны (Копривщенски дамаскин, вж. Л. Милетич, пос. съч., с. 55); „*Два орла* се биѣт гори нж Бълканж“ (СбНУ, 27, 1913, с. 300, Елена); „Зададе ми са син тѣмен облак До *два* го орлà Орлà вòдяха“ (В. Стоин, Нар. песни от средна Сев. България, 1931, с. 256, Новград, Свищовско); „Гори съ вийѣд *два орлѣ, два орлѣ, черни гáрвѣни*“ (СбНУ, 46, 1953, с. 127, Войнягово, Карловско).

6. „Най-сѣтнѣ ся сговорили та тия *трима честолюбца* съставили вторый Триумвиратъ“ (Всеобща история, 1867, с. 58).

7. „До *два старца* збор зборвеет: „Шчо кѣе праѣме за великден“?“ (СбНУ, XXIX, Охрид, с. 108).

8. „ . . . *девят кумца* . . .“ (СбНУ, I, 1889, Хасково, с. 169).

9. „Теагенъ . . . според казването на Павсаниаса, са сподобиль съ *четыре стотинѣ вѣнца*“ (Ив. Богоров, Книговище за прочитане, т. I, 1874, кн. 4, с. 30); „Вила мома *три зелени вѣнца* . . .“ (СбНУ, II, 1890, Кратово, с. 63); „Пак въ година ке дойдамы, Семъ лазарки по венець, Тебѣ, Кальо, *два вѣнца* . . .“ (Сборник Бр. Миладинови, 1942, с. 487).

10. „*Два пилца*“ (С. Веркович, Нар. песме мак. Бугара, 1860, с. 40).

11. „ . . . у иляда, мале, *деведесѣ овна*, а овнóве носе, мале, *деведесѣ дзвонца* . . .“ (СбНУ, 49, 1958, Граово, с. 20).

12. „Седмий четъ е брой за кратица, зато и ный набѣлжихме само *седемь спонца* от вѣстникъ Зорница“ (И. А. Богоров, сп. Книговище, кн. 3, 1874, с. 8—9).

13. „Я си имам на планинка, На планинка *триста юнца, Триста юнца, триста овна* . . .“ (В. Стоин, Нар. песни от средна Сев. България, с. 295); „ . . . *два юнса (юнца)* . . .“ (СбНУ, I, 1889, Неврокоп, с. 276).

14. „Преди малко време въ касапницата на г. Т. Бончова . . . са намѣриха *десет овна* крадени“ (в. „Свобода“, 1872, бр. 31, с. 246)

„ . . . нужно е да донесеш тука *три* черни кокошки и три бъли; също и по *три* овна черны и бъли“ (П. Р. Славейков, Цариградски потайности, ч. VI 1881, с. 97); „Еднуш пошъл едн вжлк у поле да дави. Па он намерил тамо *два овна* да се бију едн друг“ (СбНУ, 10, 1894, Цариградско, с. 156); „Те, имаме *два овна*, иди на пазаро, продай ги, купи сос парите друго нещо, па друго, па друго, та така да спечалиш“ (СбНУ, 45, 1949, Друмохар, Пиянечко, с. 386); „И им зъклъ Богдън юнак *Триста овна* убъгнати“ (СбНУ, 36, 1926, Медвен, Котленско, с. 85); „ . . . мое стадо лично беше — у стадото *девет овна, девет овна* яловака . . . “ (СбНУ, 43, 1942, Връбница, Софийско, с. 494).

Почти пълното тъждество на бройната форма (= бившия дуалис) с кратката членна форма (= бившата род. — вин. форма) на съответните съществителни се развива паралелно не само във формално, но и в хронологично отношение. За такъв паралелизъм в българското езиковедие досега не е ставало дума. Пък и липсват изследвания върху конкретната хронология на тези две морфологични явления. Но като предварителни, потвърждаващи я данни ще приведа само няколко примера от нашата възрожденска книжнина:

1. „ . . . ни наставника да слуша, ни *старца* да срамится . . . “ (Любословие, 1842, с. 25); „ . . . пригледал едного белокогеста *старца*, кой-то държал нъщо обло“ (П. Р. Славейков, Смесна китка, 1852, с. 116); „Повървайте *старца* . . . “ (С. Радулов, Нравоучение за децата, 1871, с. 142).

2. „Ще славѣ тебе азъ *Творца* Съ таквизъ поклони до *конца*,“ (П. Р. Славейков, Гайда, II, 1864, бр. 12, с. 96).

3. „Ты си оште дѣтя, та не знаещъ, моѣта сѣнка тя чува отъ слънце-то и от *вѣтра* . . . “ (Драган Манчов, Бащин язык, 1874, с. 131).

4. „Ковачь-тъ нажеже еднѣ прѣчкѣ жельзо въ *огна*“ (Драган Манчев, посоч. съч., с. 98).

5. „ . . . дрѣги адатъ месо, както вжкатъ, леватъ, *тиграть* и проч.“ (Ем. Васкидович, Първи понятия за детинско употребление, 1847, с. 23); Сърнатъ е в устата на *тиграть*“ (в „Нова България“, 1876, т. 116); „ . . . отъ нехтете на *тиграть* . . . “ (пак там, с. 156).

Процесът на изравняване на основата на членната форма с основата на бройната, а двете заедно с основата за единствено число (= бивша форма за именителен отчасти и винителен падеж ед. ч.) не е завършил и днес. Това особено се отнася за думи от чужд произход, като правило заети чрез руския език. Например допреди няколко десетилетия все още се срещаха в печата (и особено в административната документация) форми като *два теа[тр]а, до теа[тр]а, два минис[тр]а, до г-на Минис[тр]а* и т. н. Нещо повече,

все още се смята за литературна норма при членуването на думите с наставката *-изъм* вмъкнатият [ъ] да се изпуска: *при социали* [зм]а, *за комуни* [зм]а, *от маркси* [зм]а, *има няколко капитали* [зм]а и пр. Но че новите форми *при социали* [зъм]а, *за комуни* [зъм]а, *от маркси* [зъм]а, *няма два ленини* [зъм]а и пр. ще навлизат все по-уверено в нашата реч — книжовна и разговорна — няма никакво съмнение. Заедно с активизиране на употребата си тези научни (обществено-политически, икономически, културни и пр.) термини ще бъдат усвоявани от все по-широки социални среди, а заедно с това ще бъдат подчинявани постепенно на живите закони на езика ни.

Формалното тъждество на бройната форма с членната (кратката), както вече отбелязахме, е чиста случайност. Затова не са прави онези учени, които предполагат, че в езика е станало и пълно граматико-семантично съвпадане (шом приемаме, че кратката членна форма е стар родителен (винителен) падеж). Ето какво пише Ив. Гълъбов: „Формата за двойствено число мъжки род при най-значителната категория на *-о*-склонение е прилична на облика на родителен падеж единствено число. Тази формална прилика е била решителна. За езиковото съзнание е бил затвърден навикът да вижда след голям брой от числителните съществителни в родителен падеж и сега, когато развоят на езика е предложил нова форма, която прилича на родителен падеж единствено число, то я използва, за да характеризира общността на трите числителни 2—4“ (вж. цит. съч на с. 196, с. 251—252).

Същата мисъл, но от друг ъгъл е изразена и от М. Лилов: „Процесът очевидно е свързан със сложната история на родителен падеж, който, както изглежда, при имената от мъжки род е свързан по някакъв начин с определеността. Основания за това намираме в наличието на родително-винителната форма. За връзката пък на бройната форма с този процес можем да съдим по факта, че тя се среща винаги в онези диалектни системи, които са запазили и родително-винителната форма“ (вж. цит. на с. 196 доклад, с. 79).

Няма съмнение, че проф. Ив. Гълъбов развива общоприетата и днес в руската граматика стара (с повече от 80-годишна давност) теория, според която след изчезването на двойственото число на съществителните в количествените съчетания от типа *два стола* е била осъзната като форма за родителен падеж ед. ч.¹⁹

¹⁹ Ср. например у Т. П. Ломтев: „Когда категория дв. ч. была утрачена, выражение *два стола* . . . переосмыслилось и стало осозноваться как сочетание числ. *два* и имени существительного в род. ед. . . . По аналогии с сочетанием *два стола* в котором форма *столы* представлялась уже формой род. ед., стали изменяться сочетания *две сестры* и *два села* . . . В этих сочетаниях форма *сестры* и *села* . . . была вытеснена формой *сестры* и *селá*, т. е. формой род. ед. . . . Съчетания *два стола*, *две сестры*, *два села* . . . стали исходной основой для преобразования падежной формы существительных при числительных *три* и *четыре*“ (Очерки по историческому синтаксису русского языка, М., 1956, с. 449—450).

Почти същото намираме и в най-новите учебници по историческа граматика на руския език, ср. например А. Н. Стеценко, Исторический синтаксис русского языка, М., 1977, с. 116.

С различни варианти в подробностите подобно обяснение може да се намери в изследванията, посветени специално на развитието на числителните²⁰, или пък разглеждащи развитието на ударението на съществителните, както и други някои проблеми.²¹

Това тълкуване на руските факти според нас не бива повече да се популяризира, защото:

Първо — преомишляне на формата на съществителните в разглежданите количествени съчетания не е имало в миналото, няма и сега, пък и не е могло да има, защото няма нито логическо, нито семантично, нито граматично основание.

Второ — пряка връзка между съчетанията от типа на *два стола* (и по-късно и *три, четири стола*), от една страна, и *две, три, четири вдови, сестри* и т. н., от друга, няма. Формата на *вдови, сестри* от последния тип съчетания продължава старата форма за именителен (винителен) падеж множествено число. От трета страна,

между съвременните съчетания *две, три, четири иглы, козы, звезды* и др. и древните *дѣвѣ иглѣ, козѣ, звѣздѣ — три, четири иглы, козы, звѣзды* лежи дълъг период на употреба *две* (както и) *три, четири иглы/иглы, козы/kozy, звѣзды/звѣзды*.

Трето — връзката между формата на съществителното в количествените съчетания от типа на *два, три, четири стола* с формата на съществителното в количествените съчетания от типа на *две, три, четири вдови, сестри, козы* има друга последователност и, най-важното, съвсем друго естество.

Така че посоченото общоприето тълкуване не опростява, а, обратно, твърде усложнява механизма на „преомишлянето“ (?), а заедно с това и произхода на бройната форма в онези славянски езици, за които тя е характерна (български, сърбохърватски, руски, украински).

Още през 1971 г. в доклада „О счетной форме в русском языке“ на Първия симпозиум във В. Търново „Лингвистические основы и методические проблемы интерференции при изучении русско-

²⁰ Вж. А. Белич, О двојни у словенским језицима, Београд, 1932, с. 171, 178 и следв.; Г. Егоров, Согласование числительных с существительными в великорусских юридических памятниках XV—XVII вв. — Филологические записки, 1916, вып. 2—3, с. 213—215; С. П. Обнорский, Dualspuren in der nominalen Deklination des Russischen. — Zeitschrift für slaw. Philologie, 1925, II; С. Глушкина, Категория грамматического рода имен числительных в истории русского языка. — Уч. зап. Псков. пед. ин-та, 1957, вып. IV, с. 216—217; Л. Н. Дровникова, История числительных *два, три, четыре* в русском языке. — В: Вопросы истории русского языка; А. М. Иорданский, История двойственного числа, Владимир, 1960, с. 94—96; А. Bogusławski, Semanticzne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1966, 154—155 и много други.

²¹ Ср. R. Nachtigall, Akzentbewegung in russischen Formen-und Wortbildung, Heidelberg, 1922, с. 148—149, 172—173; В. Кунарский, О колебаниях ударения в русском литературном языке, Хельсинки, 1950, с. 51. Chr. S. Stang, La langue de l'ivre „Учение и хитрость ратнаго строения пехотныхъ людей 1646 года“.

го езика славянами“ се опитахме да разкрием несъстоятелността на този род обяснения. Но вероятно поради ограничеността на печатните материали приведените там аргументи не бяха забелязани от специалистите. Освен това характерът на доклада позволяваше тогава проблемите да се третират само в синхронен (не и в диахронен) план.

От съвременен гледище накратко аргументите се свеждат до следното. Руското езиково съзнание в никакъв случай не отъждествява граматичните отношения, изразени от количествените съчетания от типа *два, три, четири стола, брата, селá: две три, четири сестри, версты, зимы* и пр. с граматичните отношения, изразени от родителния падеж — *квартира брата, сестри, територия селá; любов брата, сестри, житель селá; лишатся брата, сестри; помещик лишился селá; брат старше сестри, сестра моложе брата, город больше селá* и т. д. Към това трябва да се добави, че съгласуваните определения (прилагателни, причастия, местоимения) при съществителните в количествените съчетания с *два, три, четири* винаги са в множествено число (впрочем множествено число приемат и съществителните, когато количествените съчетания стоят в друг косвен падеж, освен винителния). Езикът никога не допуска такава нелогичност — определенията да са в именителен (или родителен) падеж множ. ч., а определяемите — в род. падеж единствено число, ср. например: *мои две милые соседки*.

Че формата на съществителните в разглежданите количествени съчетания не е род. п. ед. ч., говорят и отделните случаи, съдържащи формални отличия, ср. *два, три, четири, рядá, шагá, часа, шарá*, но *из целого ряда, большого шага, с четвертого часа земного шага*.

Накрая не е без значение и обстоятелството, че всеки носител на езика ясно схваща, че в съчетанията от типа *три ученика, сестри* и пр. става дума не за *един* ученик и за *една* сестра.

С други думи, осъзнаване на формата на съществителните в разглежданите количествени съчетания в руския език като родителен падеж единствено число няма и не е имало, защото за такова осмисляне няма езикова основа. Още по-малко такова осмисляне е могло да има в миналото в българския език.

И все пак какво дава основание на граматичниците да смятат, че формата на съществителните в количествените съчетания с *два, три, четири* в съвременния руски език и с всяко числително в българския в миналото е била именно родителен падеж единствено число?

Единственото основание е в това, че окончанието, както и ударението на съществителните в тези съчетания, напълно съвпадат с окончанието и ударението им в род. п. ед. ч. Освен това с такова тълкуване уж се обяснявала „успоредицата“ между количествените съчетания с *два, три, четири*, от една страна, и съчетанията с *тять, шест, сто* и пр., от друга. Ср. *три брата, сестры* = родителен

единствено число и *пять братьев, сестер* — също родителен, но множествено число. Но успоредицата тук е мнима (не я е имало в миналото на славянските езици, няма я и в днешното им състояние).

Както се вижда, основанията са чисто формални. Но за да се определи дадена форма, трябва да се изхожда не само от звуковия ѝ облик, но и от нейната функция.

Не е убедително и мнението на А. В. Исаченко, който се старае да обясни формата на съществителното в разглежданите съчетания като род. п. ед. ч. с това, че в тях „реалната разчлененост“ е изразена експлицитно от числителните и затова изразяването ѝ във формата на съществителното се оказвало излишно („избитно“).²² Странна е тази „разчлененост“, която се изразява с родителен падеж единствено число, а не, да речем, с именителен единствено число, както би следвало да се очаква (както и действително намираме в другите индоевропейски и неиндоевропейски езици, вж. примерите на с. 201).

Като вземем пред вид пълния типологичен паралелизъм на количествените съчетания в славянските езици, които са изработили две форми за множественост при съществителните (български, сърбохърватски, руски, украински) — една за съчетанията с числителни, друга за „свободна употреба“, можем да твърдим, че даже и да разглеждаме съществителното от чисто формалната му страна, пак нямаме основание да го тълкуваме като родителен падеж единствено число (и по този начин да приписваме на езика логическа и граматична непоследователност). Същата грешка бихме допуснали, ако тълкувахме формата на съществителното в разглежданите съчетания в българския език от типа на *два стола, три коня, четири ъгъла, пет орела, няколко двореца, толкова овена* и пр. като членна форма. Ср. пълната ѝ тъждественост в съчетанията от типа *взemi стола, впрегнах коня, стой в ъгъла, виждам орела, вход на двореца. рогата на овена* и пр. Но това формално единство тук не подвежда българските езиковеди. Днес ние строго разграничаваме тези две различни граматични категории.

Как трябва да се разглеждат според нас бройните форми в славянските езици в диахронен план? Какви вътрешни закономерности са движели развитието на количествените съчетания?

Веднага ще изтъкнем, че основните мотиви във всички славянски езици, за които бройната форма е характерна, са едни и същи, но конкретните пътища, по които е протичало създаването ѝ, са различни. Във всички славянски езици бройната форма е резултат

²² А. В. Исаченко, О грамматическом значении. — Вопросы языкознания, 1961, I, с. 37.

На пръв поглед може да се стори, че предлаганото тук обяснение не подхожда за съчетанията от типа *на два, три, четири имени, племени*. Но и тук формата е образувана от основата за ед. ч. (която в дадения случай съвпада с основата за мн. ч.), а окончанието е типично за думите от *-i*-основи.

от действието на тенденцията за **формално разграничаване на две множествености** — едната разчленена, „бройма“ (с цифрово изразяване от количествени числителни), другата проста, неразчленена, съвкупна (без цифрово уточняване). За тази тенденция ще стане дума по-подробно в следващия раздел. Засега ще отбележим само, че случайното съвпадане на бройната форма с формата за род. п. ед. ч. на съответните съществителни не е нарушавало комуникацията, тъй като бройната форма винаги е предшествувана от числителни, а това е премахвало всякакви смислови недоразумения (макар че тук те въобще са били невъзможни). За славянските езици е било по-важно да се отдели формата за обикновено множествено число от формата за бройната множественост. Именно тези две множествености, отблъсквайки се морфологично, са довели до характерните конструкции с количествени числителни.

IV

Може да се смята за установено, че бройната форма във всички славянски езици, за които тя е характерна, интензивно се формира едва в XIX век (за българския език този процес даже още не е завършен).

Конкретните условия, съдействащи или пречатващи диференцирането на двете множествености, както и конкретните пътища, по които протича то, в различните славянски езици са различни, защото са различни и посоките на общото им развитие — едни запазват синтетичния си характер, други тръгват по аналитичен път.

За руския език решаваща роля за установяването на бройната форма е изиграла тенденцията на противопоставяне на формите за единствено число на формите за множествено число *по ударение*. В историческия период това противопоставяне постепенно обхваща и трите рода, но, както е известно, то е било наследено от праславянско време и най-последователно проведено в двусричните **думи** от среден род — *селó, селá, селú, селъмь, селъ*, но в множествено ч. *села, селъ, селомъ, селы, селы, селъхъ*. Постепенно то обхваща и думите от мъжки и женски род, но много по-късно — навярно след XIV в. Не случайно някои учени го свързват с появата на чисто руското окончание *-á* за именителен (и винителен) п. мн. ч.: *гòродъ, гòроди > гòроды*, но по-късно *городá*. При думите от женски род то се осъществява, като в противопоставянето се включват неедновременно и думите, които са били наследени от праславянско време с неподвижно ударение на окончанието: *сестрá, сестрý, сестрѣ, сестрú, сестрòю, сестрѣ* както и в множествено *сестрý, сестрѣ, сестрámь, сестрý, сестрáми, сестрáхъ*. След XIV в. неподвижното крайно ударение се заменя с подвижно, като в мн. ч. то се пренася на

основата (с изключение на род. п.): *сестри́* > *сестры́* > *с'остры́*; *сестрѣ́* > *сестѣр* > *сест'ор*; *сестра́мъ* > *сестрам* > *с'острам* и т. н.

Тъй като появата, развитието и окончателното утвърждаване на бройната форма в руския литературен език са тясно свързани (макар и не генетично) с широкото разпространение на новото окончание *-á* в множествено число при съществителните от мъжки род — *города́*, *леса́*, *края́* и пр. — противопоставено на неудареното *-а* в род. п. ед. ч. — *города*, *леса*, *края* и пр., както и с установяването на новото ударение върху основата в множествено число на двуричните съществителни от женски род с бивше постоянно („колонно“) ударение на окончанието — *сестри́* > *с'остры́*, — то следва на тези два въпроса да се спрем малко по-подробно.²³

Установено е, че първите признаци за употреба на окончанието *-á* за множествено число в имен. (вин.) падеж се появяват още през XIV—XV в., но до средата на XVIII в. то се среща само при „цифтни“ съществителни. В нормативната граматика на М. В. Ломоносов (1755 г.) то се препоръчва само за три думи — *рога́*, *бока́*, *глаза́*, а само като допустими варианти още *берега́* и *береги́*, *луга́*

и *лѹги*, *лѣса́* и *лѣсы*, *острова́* и *островы́*, *снѣга́* и *снѣги*, *струга́* и *струги́*, *колокола́* и *колоколы́*. Но вече в 1831 г. А. Х. Востоков в своята граматика, в която са закрепени нормите на поколението на А. С. Пушкин, отбелязва около 70 думи, на които се „признава правото“ да имат окончание *-á*. Едва към края на XVIII в. то започва да обхваща и „одушевените“ имена, както и заемките.

Много широко разпространение и в художествената литература получава окончанието *-á* през 20—30-те години на нашия век във връзка с широкия достъп, който получиха много диалектни елементи в книжовния език. Но от средата на века започна процес на отсейване на думите, които запазиха грубо просторечния си характер (разбира се, голяма роля в ограничаването на разпространението на *-á* изигра и повишеното внимание към въпросите на културата на речта). Съобщаваме тези общоизвестни хронологични характеристики, защото те съвпадат точно с установяването на бройната форма в руския език, което е във връзка с взаимозависимостта между тези два процеса.²⁴

Що се отнася до акцентните преобразования при съществителните от женски род, вече се смята за установено, че всички типове акцентни криви в съвременния руски книжовен език се извеждат от два основни праславянски типа:

²³ За пръв път връзката между тези тъй разнородни по произход, по характер и насоченост явления изтъкнах в доклада си на VIII славистичен конгрес в Загреб (вж. с. 197).

²⁴ В книжовния руски език почти всяка дума с окончание *-á* има своя история. Някои детайли могат да се намерят в кн. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX в. Изменения в словообразовании и формах существительного и прилагательного, М., 1964.

а) със старо подвижно ударение — *рукá, рука́, руцѣ́, рѹку́, руко́у, руцѣ́* — множ. ч. *рѹкы, рукѣ́, рука́мъ, рѹкы, рука́ми, рука́хъ*;

б) със старо неподвижно („колонно“) ударение на окончание-то — *сестра́, сестры́, сестрѣ́, сестру́, сестро́у, сестрѣ́* — множ. ч. *сестры́, сестрѣ́, сестра́мъ, сестры́, сестра́ми, сестра́хъ* (вж. погоре).

Група (а), към която до XIV в. са принадлежали доста голям брой съществителни (сред които и такива, които днес са с друг тип подвижно ударение, например *весна́, верста́, волна́, звѣзда́, игла́, коза́, овца́* и др.), в наше време силно е съкратила състава си, а в чист вид в някои руски диалекти тя вече е съвсем непознатата. Такава е картината и в украинския език.

Група (б) също е била многобройна. Към нея в миналото са се отнасяли и думи, които сега имат подвижно ударение, като *вдова́, дыра́, жена́, игра́, лиса́, скала́, сноха́, сова́, трава́* и др. В периода на най-активна акцентна трансформация, който започва от XIV в., и тази група е била обхваната от тенденцията за противопоставяне на формите за единствено число на формите за множествено число по ударение. Колебанията между старите форми с неподвижно ударение и новите с акцентирана основа в множествено число започват естествено в XIV—XV в., но за по-голямата част от думите новото ударение се установява едва в началото на XX век. Документирани писмени данни за конкретните думи могат да намерят в изследванията на Л. А. Булаховски, Р. Нахтигал, В. Кипарски, Хр. Станг, Т. Г. Хазагеров, З. Кривоустова и др.²⁵ От тях може да се направи изводът, че при думите от първата група чак до XVIII в. са съществували колебания в количествените съчетания:

две, три, чети́ре весна́/в'осны, верста́/в'орсты, звѣзда́/зв'озды.

Във втората група обаче доста рано се установява само един тип количествени съчетания, а именно:

две, три, чети́ре вдова́, дыра́, жена́, сестры́ и т. н.

Тук не е имало колебания по всяка вероятност и в живата народна реч, тъй като до XVIII в. те не са отразени в писмените паметници.²⁶ В количествените съчетания със съществителни от този

²⁵ Л. А. Булаховский, Русское литературное ударение в первой половине XIX в. — Русский язык в школе, 1940, 2; Русский литературный язык первой половины XIX в., М., 1954; Сравнительно-исторический комментарий к восточнославянскому ударению. — Труды фил. фак. Харьківського держ. ун-ту, т. 6, 1958; Т. Г. Хазагеров, Развитие типов ударения в системе русского именного склонения, М., 1973; З. Кривоустова, Ударение в русском литературном языке начала XVIII в. Автореферат канд. диссертации, Куйбышев, 1954. За Р. Нахтигал, В. Кипарски и Хр. Станг вж. забележките на с. 207.

²⁶ Такива случаи като *две, три, чети́ре с'обстры* (Вологодска област) естествено трябва да се тълкуват като новообразования, аналогични на количествените съчетания от първата група — *две, три, чети́ре зѹмы, в'орсты, овцы, ко́зы* и пр., срещащи се

род формата на последните не само се е възприемала като множествено число, но тя и по произход е била именно форма за именителен (и винителен) падеж мн. ч. Установяването на тази форма е било подкрепено и от обстоятелството, че тя е съвпадала с формата на съществителните от „меката разновидност“, т. е. от съчетанията от типа на *дъвъ* (а по-късно и три, четири) *струн*, *змен*, *свечи*, *судън* и пр., където тя по произход може да бъде както имен.-вин. двойствено число, така и образувана по аналогия със съществителните от „твърдата разновидност“ — *три сестри*.

И тъй според нашето твърдо убеждение формата на съществителните от типа *сестри*, *свечи* и пр. в разглежданите количествени съчетания още с изчезването на дуалиса са получили значение на множествено число и никога не са се „преосмисляли“ като форми за родителен падеж единствено число.

Разбира се, възникването на тези съчетания в различните диалекти не е станало едновременно и се е реализирало по различен начин. Затова можем с доверие да се отнесем към мнението на А. М. Иордански (цит. съч., с. 91), който смята, че в московския говор формата за множествено число на съществителните във въпросните количествени съчетания се е настанила още в първата половина на XIV в.

Новото ударение при съществителните от втората група (*сестра* — *с'обстры*) е обхванало само формите за простата, неразчленената, съвкупната множественост и не е засегнала формите в количествените съчетания, т. е. „броимата“ множественост. Именно поради това според нас в началото на XIX в. се установява съотношението *сестри* (= род. пад. ед. ч.) — *с'обстры* (= имен. пад. мн. ч.) — *три сестри*, където „броимата“ множественост *сестри* формално е противопоставена на съвкупната множественост *с'обстры*.

Що се отнася до съществителните от мъжки род, то те до края на XVII в. в количествените съчетания с *два*, *три*, *четири* са имали както окончание *-а* (по-често при *два*), така и окончание *-ы* (по-често при *три* и *четири*).²⁷ Твърдо сме убедени, че още през XIII в., когато двойственото число като морфологична категория е

в Вологодска, Архангелска, Кировска, Горкиевска, Ярославска, Калининска и някои други области, където се е настанил другият акцентен вариант (вж. по-горе). Разбира се, в различните говори в този тип количествени съчетания влизат различни съществителни (вж. А. М. Иорданский, История двойственного числа, с. 92).

²⁷ Ср. в 12-томното издание на кореспонденцията на Петър I под общото заглавие „Письма и бумаги Петра I: два мелнишныя мастера (I, 1697) — московские русские два мастера (II, 1703) два преобладающие . . . указы (VIII, 1708) — два указа (пак там); три полки пехотныя посланы (III, 1704) — три полка пехотных, . . . отравили (VII, 1708). Ср. още: два нарочныя посыльщики (IV, 1706), два печатные станы (V, 1707), три определенные сроки (X, 1710), три остальные батальоны (V, 1707), три земляныя городы (I, 1696) и още много други.

изчезнало окончателно, формите му за имен.-вин. падеж. на *-а* са получили статус на равноправен морфологичен вариант за множествено число наред с окончанието *-ы*. Следователно *три указа* /указы, три полка/ полки са се възприемали, както днес се възприемат *го́ды* /годá, то́поли/ тополя/ то́мы/ томá и пр. само с разликата, че формата на *-а* (*указа, полка*) се е реализирала само след числителните *два, три, чети́ре*. Конкуренцията между двете форми на съществителните в съчетанията *два, три, чети́ре ука́за* /указы́, челове́ка/ челове́ки и пр. е продължавала дотогава, докато окончанието *-á* в множествено число е обхващало само тесен, строго очертан в семантическо отношение кръг от лексеми (*бока́, рогá, глаза́* и под.). Обаче щом това окончание се разпространява и върху лексеми, нямащи общи семантични признаци — *города́, леса́, снега́, поезда́, острова́* и пр., както и върху заемки, ср. *адреса́, цеха́, докторá, офицера́* и т. н., множествеността, изразена от новото окончание *-á* (*города́, лугá*) — е започнала да се отличава от множествеността, изразена от окончанието *-а* в количествените съчетания (*два гóрода, три лу́га*). Именно затова последната е изтласкала от употреба като ненужен дублет формата на *-ы* (*три гóроды*).

Периодът на интензивното разпространение на новото окончание *-á* в множествено число при имената от мъжки род е едновременно и период на окончателно формиране на бройната форма в руския език.

Без да се впускаме в сложността на въпроса за възникването на новото окончание *-á* (*города́*), ще кажем само, че първоначално то е могло и да не бъде свързано генетично с двойственото число (както обикновено се смята) и по такъв начин да няма непосредствено отношение към образуването, развитието и окончателното настаняване на бройната форма в руския език.²⁸ Обаче разпространението му заедно с установяването на новото ударение върху основата за множествено число при съществителните от женски род (*сестра́, но с'бстры* от по-старо *сестры́*) са изиграли решаваща роля за победата на бройната форма. С това веднъж завинаги завършва продължилата до началото на XIX в. борба и съперничество между старата дуална форма, получила значение за множественост, и формата за имен. (-вин.) множ. число: *два, три, чети́ре человека́/ человеки* както и *две, три, чети́ре горá* /гóры, версты́ /в'рсты.

* * *

Не подлежи на съмнение и връзката на формата на съществителното в количествените съчетания с *два, три, чоти́ри* с **ОСНО-**

²⁸ Много по-приемливо е например мнението на В. М. Марков, който свързва произхода на *-а* (*города́*) с настаняването по аналогичен път на новите окончания в дат., твор. и мест. падеж мн. ч. (*города́м* вм. старото *гóродом, города́ми* вм. старото *гóроды, города́х* вм. старото *гóродѣх*), вж. Историческая грамматика русского языка. Именное склонение, М., 1974, с. 116—134.

вата за единствено число и в украинския език. Както е известно, ако съществува разлика между основите за единствено и множествено число в ударението, то в количествените съчетания ударението на съществителните винаги съвпада с ударението в единствено, а не в множествено число, ср.:

два, три, чотири брати, свати, парубки, вówki, воли, голуби, вази, дѣби и т. н., но в множествено число имаме:

браті, сваті, парубкі, вовкі, волі голубі, дубі и пр.

Същото противопоставяне имаме и в женски род; ср.:

дві, три, чотири баби (бабі), хати (хаті), ластівки, панни (панні) и т. н., но в множествено число:

бабі, хаті, ластівкі, панні и т. н.

Противопоставянето по ударение може да има и обратна посока, ср.:

дві, три, чотири вербі (вербі), нозі (нозі), голові (голові), душі (душі), руці, землі, стіні (стіні), но в множествено число:

вѣрби, нѣги, гѣлови, дѣши, рѣки, зѣмли, стіни и т. н.

Последователно е (особено в диалектите) съвпадането на основата на съществителните от среден род в количествените съчетания с *два, три, чотири* с основата за единствено число, ср., от една страна:

дві, три, чотири (чотирі, штири, штире) слові, полі, серці и пр., но в множествено число — *слові, поля, серція* и т. н.

А, от друга страна: *дві, три, чотири селі, вікні, пірі* и пр., но в множествено число — *сѣла, вікна, піра* и т. н.

В диалектите различието между основите на бройната множественост, от една страна, и съвкупната, от друга, на съществителните от женски род е проведено и в думите с постоянно (неподвижно) ударение, ср.:

дві, три, чотири дорѣзі, рѣбі, громáді и пр., но в множествено: *дорѣзи, рѣби, громáди* и т. н.²⁹

В украинската граматика е прието, поне що се отнася до книжовния език, формата на съществителните в тези съчетания да се счита за именителна (винителна) независимо от това, че тя, както видяхме, се отличава от последната, употребена извън съчетанията с *два, три, чотири*. Но изтъкнатата току-що разлика не ни дава право да ги отъждествяваме граматически. Както в руския, така и в украинския в количествените съчетания имаме работа с форма на съществителните със собствен граматичен статус. И тъй като този статус напълно съвпада със статуса на бройната форма в българския език (не само по граматична природа, но и по генезис), то би

²⁹ Обилен материал за сравнение интересуващите се могат да намерят в студията на *И. Огіенко*, Двійне число в українськомови, Київ, 1910.

следвало терминът „бройна форма“ като най-точен да бъде приет и в източнославянските граматика. ³⁰

В украинския език формата на съществителните от женски и среден род в количествените съчетания съдържат много повече генетични следи от бившия дуалис (особено в диалектите) от всички останали славянски езици, затова коментарите по произхода и развитието ѝ ще пропуснем.

Що се отнася до бройчата форма в сърбохърватския език, то без да се впускаме в подробности, ще споменем само, че от синхронно гледище тя твърде много прилича на бройната форма в руския език. Ср. *два̂, три̂ четири човека, коња, вола, сеља, поля* и т. н. *две̂, три̂, четири жене, сестре, куѣ̂* и пр., но *пѣт, двеста педесет људи, коња, волова, села, жена, сестара, куѣ̂* и т. н. Следователно и тук в количествените съчетания с числителните *два̂, три̂, четири* формата на съществителното съвпада с формата за род. п. ед. ч., а в съчетанията с *пѣт* и нагоре — с формата за род. мн. ч.

Разбира се, конкретната история на тези форми в сърбохърватския и руския не съвпада, но общата тенденция, лежаща в основата на развитието им — да се разграничи бройната от съвкупната множественост — е една и съща.

* * *

Въз основа на всичко казано дотук можем да направим следното кратко обобщение:

1. Бройната форма в нашия език не е специфично българско явление. Тя има точен граматичен аналог и в други славянски езици — руския, украинския и сърбохърватския, а типологичен — в някои индоевропейски (арменски, грузински) и във всички тюркски и тунгусо-манчжурски езици.

2. Основната тенденция, която е движела формирането на бройната форма, е била налагащата се необходимост от формално разграничаване на два вида множественост — съвкупна (неразчленена) и бросима (разчленена).

3. Посочената тенденция възниква на базата на някои специфични за отделните славянски езици фонетични, морфологични или пък суперсегментни трансформации, както и на базата на реликтни дуални форми. В различните езици тези фактори са били актуални в различни комбинации, а именно:

³⁰ Впрочем Р. Ф. Брандт още в началото на нашия век е настоявал в руската граматика за тази форма да бъде използван специален термин, но предлаганите от него „ограниченное число“, „малина“ не са били твърде подходящи (вж. „О двойных формах и об ограниченном числе“, Новый сборник по славяноведению... СПб, 1905).

За българския език решаваща се е оказала чисто морфологичната закономерност — в количествените съчетания бройното съществително да участва с основата си за единствено число, което от своя страна предизвиква употребата на епентетичен [ъ] и ново суфиксално [е] в предпоследната сричка. В книжовния език това явление окончателно се налага едва в XIX—XX в. (обама процесът все още не е завършен).

За руския език от значение са били най-малко два фактора:

а) включването на редица двусрични съществителни с неподвижно краесловно ударение в групата на съществителните с подвижно ударение (в които основата за единствено число е била противопоставена по ударение на основата за множествено число). Тази акцентна трансформация обаче е засегнала съществителните само в „свободни“ съчетания, но не и, с пълно основание, в количествените съчетания. Наличието на числителни в последния случай е „осигурявало“ множествено значение на старата форма (ср. *три сестры* — по произход именителен-винителен падеж мн. ч., а не **три с'бстры*, както би следвало да се очаква).

б) Възникване на ново акцентирано окончание *-а* в имен. (вин.) падеж множествено число на съществителните от мъжки род — *лѣси* > *лѣсы* > *лесá*, което в диалектите обхваща даже съществителните и от женски род (*площадя́, зеленя́*).

В украинския език при съществителните от женски и среден род важна роля изиграва запазването на старата форма за двойствено число (разбира се, със съответните фонетични промени) ср. *рибі* < *рыбѣ*, *слові* < *словѣ*, а при съществителните от мъжки род — акцентните промени.

Изброените дотук промени в някои славянски езици довеждат до морфологично противопоставяне на основите за единствено число на основите за множествено число.³¹

4. Основите на бройната форма във всички славянски езици, за които тя е характерна, са били положени още с изчезването на дуалиса, след преосмисляне на формите му като форми за множествено число (за преосмисляне в родителен падеж ед. ч. и дума не може става). Но без кръстосване на редица случайни по отношение на бройната форма фонетични, морфолого-синтактични, акцентни и други промени тя не би могла да бъде реализирана като граматична категория.

³¹ В това отношение заслужават внимание тънките наблюдения на Р. Ф. Брандт, който открива в руските говори съвпадане на основите на съществителните в количествени съчетания с основите за единствено число и в косвените падежи. По аналогия например на *два брата* се появяват и *двух братов*, *двум братьям*, *двумя братьями*, *о двух братьях* за разлика от *пяти братьев*, *пятью братьями* и т. н. Такова съвпадане според автора може да се прояви и в запазването на ударението за единствено число: *двух колоколов*, *двум колоколам* и пр., но *пяти колоколов*, *пятью колоколáми* и т. н. (вж. цит. по-горе съч., с. 41—43).

СЛАВЯНСКАЯ ОСНОВА БОЛГАРСКОЙ СЧЕТНОЙ ФОРМЫ

Йордан Еленский

Резюме

В настоящей работе впервые в грамматической литературе делается попытка связать развитие болгарской счетной формы с развитием особых форм существительных в количественных сочетаниях в русском, украинском и сербо-хорватском языках. В тенденциях, в семантической и формально-грамматической основе, а также в хронологических рамках этих процессов в четырех языках устанавливается полный параллелизм. В некоторых славянских языках — болгарском, сербо-хорватском, русском и украинском — возникла необходимость в формальном разграничении двух множественностей — расчлененной, подсчитываемой, при которой точное количество имеет конкретное цифровое выражение, и простой, совокупной, нерасчлененной. В процессе дифференциации этих двух множественностей в русском языке форма первой множественности совпала с формой род. п. ед. ч., а в болгарском — с членной формой. В украинском же она осталась особой, отдельной. Именно в этом прослеживается тенденция образования счетной формы от основы, чем-то отличающейся от основы множественного числа существительных.

В рассматриваемых языках эти процессы протекали очень сложно, независимо друг от друга, и реализовались различными путями. Но результаты, к которым они привели, в конечном счете совпали — образовалась так называемая счетная форма существительных.

В работе истолковано и сопоставлено в историческом плане достаточное количество материала, доказывающего идентичность процессов складывания счетной формы в южнославянских и восточнославянских языках.

LES FONDEMENTS SLAVES DE LA FORME NUMÉRALE
DU PLURIEL DU SUBSTANTIF EN BULGARE

Yordan Elenski

Résumé

La présente étude est la première dans la littérature linguistique qui essaye de mettre en rapport le développement de la forme numérale du pluriel du substantif bulgare avec le développement des formes particulières des substantifs dans les syntagmes désignant la quantité en russe et en ukrainien. Un parallélisme est établi non seulement dans les tendances mais aussi dans les bases sémantique et grammaticale, de même que dans les cadres chronologiques de ces processus. Dans les langues slaves méridionales et orientales surgit la nécessité de différenciation formelle de deux pluralités — le pluriel particularisé, „numéral“, ayant une expression numérale concrète et le pluriel simple, continu. Dans le processus de leur différenciation la forme de la première espèce de pluriel coïncide soit avec le génitif singulier (en russe), soit avec la forme substantivale articulée (en bulgare), ou enfin, elle apparaît comme forme particulière ne coïncidant avec aucune autre (en ukrainien). C'est ainsi que se traduit la tendance de formation d'un pluriel numéral particulier à partir de bases ayant quelques différences avec celles du pluriel.

Dans les langues envisagées ces processus ont un déroulement complexe et autonome, ils se sont réalisés de façons différentes, mais en fin de compte ils débouchent sur les mêmes résultats — il s'est créé une forme du substantif, nommée par les grammairiens bulgares „numérale“, et qui ne porte pas de nom spécial dans les grammaires russe et ukrainienne. Sans aucun doute le terme bulgare doit acquérir droit de cité dans les grammaires des langues slaves orientales.

Dans notre étude des matériaux suffisants sont analysés dans la perspective du comparatisme historique que prouvent l'identité des processus de création de la forme numérale du pluriel du substantif dans les langues slaves méridionales et orientales.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ТОМ XVIII, КН. 2

Редактори

Таня Бехар, Стоянка Сербезова,

Миряна Георгиева

Художествен редактор Таня Николова

Технически редактор Правда Колева

Коректор Мариана Костова

Дадена за набор на 19. VIII. 1983 г. Подписана за печат на 24. X. 1983 г. Излязла от печат през октомври 1983 г. Формат 60/90//6. Печатни коли 13,75. Издателски коли 13,75. Усл. изд. коли 14,01. Издателски № 26073. Литературна група III-8. Тираж 530.

КОД 02/9535122311/5014—22—83. Цена 1,89 лв.

Държавно издателство „Наука и изкуство“ — София
Държавна печатница „Атанас Стратиев“ — Хасково

Цена 1,89 лв.